

АБСТРАХИРАНЕТО - СЪЩНОСТ НА ДЕМОКРАЦИЯТА И КЛЮЧ КЪМ НЕЙНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

НИКОЛАЙ НАЙДЕНОВ

1. Абстрахирането във философията

Теоретичната рефлексия на големите немски философи от 18 и 19в. върху логиката на познанието и особено върху избора на начало в науката откроява абстрахирането като основен метод за проникване от видимостта към същността на изследвания обект. Според Кант, „всяко условие, до което можем да стигнем в изясняването на дадени явления, е от своя страна обусловено“. Ето защо движението на чистия разум по редицата от обусловеното към условията му представлява един вид *регрес*, характеризирани на места образно като „възлизане“ или „изкачване“ (Кант, 1967: 522, 524-5). Хегел придава завършен вид на тази концепция, разглеждайки движението към крайния резултат в науката като връщане към нейното основание, с което „линията на научното развитие напред прави себе си *кръг*“ (Хегел, 2001: 118-9). Това натовазва с двоен товар процедурата по избор на начало в науката. Началото (а) трябва да бъде нещо непосредствено и абстрактно и (б) да води до резултати, които дават последното и същевременно най-пълно основание за правилността на неговия избор. В контекста на това теоретично наследство Маркс разглежда стоката като естествено логическо начало в изследването на буржоазната икономика.

Колкото и авторитетни аргументи, обаче, да се издигат в защита на абстрахирането като изследователски метод, то намира ефективно приложение преди всичко в трудовете на своите създатели. Дори комунистическите идеолози, които в продължение на десетилетия търсеха нови нюанси в творчеството на Маркс, обгърнаха този метод с мълчание. Те не можеха да съвместят (а) материализма, който асоциираха с анализ, при който конкретното е отправна точка, а общото (абстрактното) — крайна цел с (б) „възхода от абстрактното към конкретното“, който Маркс обявява за свой метод (Маркс, 1978: 274). Този метод бе неудобен и политически: като обосновава колко важен е изборът на началото

в буржоазната политическа икономия, той поставя въпроса за липсващото начало в политическата икономия на социализма и с това оголва дълбока пукнатина в идейните основи на тоталитарното общество. Едва напоследък бе направен опит да се изтупа абстрахирането от праха на забравата (Sayer, 1992; Brown, Slater and Spencer, 2002) и дори да се приложи в изследването на буржоазната публична сфера (Roberts, 2003).

В своята разгърната форма методът на абстрахиране цели да реконструира теоретически изследвания обект като поставя в строга логическа последователност неговите характеристики (определения). Това предполага решаването на две задачи. Първо, разграничаване на характеристиките на обекта според тяхната степен на абстрактност и връзка с неговата същност. Тази задача има предварителен характер и в значителна степен остава скрита за читателя. Второ, предприемане на един логически синтез, при който по-конкретната (сложна) характеристика се интерпретира като резултат от разгръщането на по-абстрактната (проста) характеристика. По този начин изследваният обект израства пред очите на читателя като монолитно цяло от взаимосвързани характеристики, споени от своята обща генеалогична връзка с онази от тях, приета за базисна и следователно за начало на изследването.

Тази логическа процедура преповтаря в абстрактна форма действителното развитие на характеристиките на обекта в хода на неговата генеалогия и взаимодействие със социалната среда. Може би най-ясна представа за това дава индивидуалното развитие на човека. Генетичният (абстрактен) потенциал на детето се реализира, т. е. конкретизира в процеса на взаимодействието му със социалната среда. В този смисъл зрелият човек представлява пресечна точка между абстрактните императиви на неговата генетична наследственост и конкретните императиви на социума.

2. Абстрахирането в политическата философия

Абстрахирането като подход не присъства явно в съвременната социална наука, но проблемите, които то решава, изникват винаги, когато се обсъжда откъде трябва да започне изследването на фундаментални социални, политически, икономически или морални проблеми. Емблематичен съвременен пример в това отношение е понятието „изходна по-

зиция” на Джон Ролс. Не случайно „изходната позиция” стои в центъра на дебата между Ролс и Хабермас, организиран от редакцията на *The Journal of Philosophy* (1995, XCII). Този дебат е забележителен с противопоставените от двамата философи аргументи относно избора на начало в теорията на справедливостта и индиректно — в теорията на политиката.

(1) В изходната позиция рационално избраните представители на гражданите са субект на специфични ограничения, които гарантират една безлична преценка по практическите въпроси (Habermas, 1995: 111). По този повод Хабермас казва, че само когато себеразбирането на всеки индивид отрази един универсално валиден възглед за света, това, което е еднакво добро за всички, може да представлява еднакъв интерес за всеки. Но това влиза в противоречие с реалния политически и идеологически плурализъм в обществото. Ето защо Ролс налага върху участниците в изходната позиция информационни ограничения с цел да неутрализира множествеността на особените интерпретационни перспективи. Той „покрива” индивидуалните различия с „воала на неосведомеността” и по този начин ограничава изходната гледна точка до основните принципи, по които предполагаемите свободни и равни граждани биха постигнали консенсус, въпреки техните различни разбирания за себе си и света. С тази първоначална абстракция Ролс, както се изразява Хабермас, поема двоен товар за доказване. Този „воал” трябва да се разпростре (а) върху всички особени гледни точки и интереси, които биха могли да накърнят една безпристрастна преценка и същевременно (б) само върху такива нормативни въпроси, които подлежат на елиминиране без по-нататъшни усложнения (пак там, 117-118).

Според Хабермас, това второ условие поставя пред теорията неудовлетворимо изискване. Обоснован с принципите на справедливостта, воалът на неосведомеността постепенно се разпростира върху новите реалности и рамкира конституцията, законодателството, приложението на правото. За да се избегне това трябва да конструираме изходната позиция като предвидим всички нормативни съдържания, които би могло да породят споделеното саморазбиране на свободните и равни граждани. За да се облекчи товара, който поема по този начин теоретикът, Хабермас предлага една по-открита процедура на аргументиране, която от самото начало не поставя скоби върху плурализма на убежденията и

вижданията за света (пак там, 118-119).

Проблемите, изтъкнати от Хабермас, възникват тъкмо защото се смесват постижимата само по абстрактен път изходна ситуация и параметрите на една реална политическа ситуация. Както в анализа на Ролс, така и в коментара на Хабермас, „изходната позиция” не фигурира като метафора за изначалното равенство, което лежи в основата на демокрацията и нейната система за справедливост. Напротив — тя се интерпретира като реална ситуация, в която пред гражданите стоят конкретни проблеми, като например необходимостта да обуздаят частните апетити на своите политически представители. Но със самото формулиране на подобна задача вече сме извършили „първородния грях”, тъй като сме предположили: (а) разграничението между „граждани” и „представители”; (б) процедурата по избор на представителите от гражданите; (в) една демократично функционираща политическа система. Предварителното предпоставяне на такъв конкретен социален и политически контекст, колкото и реалистично да изглежда на пръв поглед¹, нарушава логическата последователност и може да бъде „компенсирано” само от извънредни, т. е. външни спрямо границите на анализа мерки, каквато роля в случая играе „воалът на неосведомеността”. Оттук и съмнението доколко е защитена като „изходна” „изходната позиция”?

Аналогичен проблем откриваме и във виждането на Ролс, че публичният разум като идеална концепция представя как биха могли да изглеждат нещата, ако хората са такива, каквито едно справедливо и добре устроено общество би ги насърчило да бъдат (Rawls 1996: 213). Въпреки, че това също е „идеална” концепция, хората са представени отново като конкретни лица, изпитващи въздействието на реалния натиск на едно конкретно, макар и добре устроено общество.

За да излезе от този затворен кръг, изследването на публичните институции, а следователно и на принципите на разума и справедливостта, които те възплъщават, трябва да започне от непосредственото

¹Разбира се, в политическата история на обществото никога не е съществувала реална „изходна позиция”, която на практика да удовлетворява поставените от Ролс конкретни политически условия. Дори в източноевропейските страни след падането на Берлинската стена, когато демокрацията сякаш трябваше да бъде изградена „от нулата”, обществото не застана на „изходна” позиция. Първите стъпки в изграждането на демократичната държава се направиха в условията на остро политическо противопоставяне, в контекста на една изключително политически натоварена и ценностно противоречива ситуация: елементите на старата държава се противопоставяха и същевременно възползваха от задачите пред новата държава.

общуване между самите граждани. Едва във взаимното полагане между гражданите започват да „набъбват” и да разширяват своите посреднически функции публичните институции. Тези институции не могат да бъдат предусловие за своето обяснение, както идеалът на публичния разум “не може да се идентифицира с външно наложен закон” (Фотев, 2001: 366-367). Цялата демократична държава като въплъщение на публичния разум трябва да бъде обяснена. Действителната изходна точка представляват действията и общуването на гражданите в контекста на онези отношения, в които те влизат като снемат определенията си на частни лица. Когато гражданинът се върне при себе си като частно лице — магията на публичния разум изчезва, а държавата застава пред него като съдник вместо като негов собствен продукт.

(2) В отговора си на Ролс, Хабермас предпоставя един включващ и лишен от принуда рационален дискурс между свободни и равни участници, който по същество представлява неговия собствен вариант за „изходна позиция”. В този дискурс се изисква всеки един да възприеме перспективата на всеки друг и следователно да проектира самия себе си в разбирането на аза и света на всички други. В резултат от това взаимно съединяване на перспективите възниква една идеално разширена ние-перспектива, от позицията на която всички могат да тестват съвместно дали искат да превърнат една противоречива норма в основа на своята обща практика (Habermas, 1995: 117).

Тук отново се натъкваме на същия проблем. Разглежданата идеална „ние-перспектива” има единствено и изцяло абстрактни функции. Ако всеки един възприеме перспективата на всеки друг, то всеки би снел индивидуалните си особености и би се причислил към останалите индивиди на основата на релевантния за тях общ (абстрактен) признак. Ето защо в първоначалния анализ на тази перспектива не може да се вмъкне никаква противоречива (т. е. конкретна) норма, от каквато се ръководят живите индивиди с техните противоречиви интереси и роли. Подобна норма е чуждо тяло за първоначалния анализ на абстрактните отношения и може да бъде обяснена едва в хода на тяхното разгръщане (конкретизиране). Намесването на конкретни индивиди, норми, интереси и пр. в абстрактния анализ подсказва, че изследователят не е успял да се абстрахира от конкретните проблеми на обществото, в което живее. Подобни хибриди между абстракцията и реалността обаче винаги дават

нежизнеспособни плодове.

Концепцията за публичната сфера на Хабермас е критикувана може би най-много за това, че идеализира някои тенденции в общуването на раннобуржоазното общество. В действителност обаче, тя нито е конституирана експлицитно като идеален модел, нито е защитена като такъв. Тя лежи логически и фактологически върху гърба на раннобуржоазната държава като нейна антитеза. Затова дострояването на тази концепция е оставено на читателя, а нейната критика от позицията на новите исторически факти се нарежда сред най-лесните задачи в изследването на публичността.

По същата причина Хабермас не успява да се справи с проблемите, които поставя буржоазното общество пред публичната сфера след 70-те години на 19 век, да не говорим за ситуацията, описана по следния начин от Барбър:

Гражданското общество е изместено от дуела между правителството и пазарите и неговият посреднически потенциал е елиминиран, оставяйки свободно поле за опростени антагонизми: държава - индивид, планова - пазарна икономика. Принудени сме във всичко, което правим да бъдем или избиратели, или консуматори. Ако пожелаем да бъдем граждани, да участваме в публичните работи, вместо да се задоволяваме да избираме онези, които ни управляват, за нас няма място (Barber, 1996: 290-291).

Теоретическата незавършеност на концепцията за публичната сфера заразява и целия дебат, провокиран от нея: той се разгръща лавинообразно и придобива глобални мащаби, но не напуска проблемния кръг, очертан от самият Хабермас. Колкото и очевидно да е на практика влиянието на публичната сфера върху демокрацията, разгорещеното обсъждане на първото понятие не обогатява видимо представата за второто. Големият проблем на тази концепция не се състои в пропускането на конкретни исторически факти (които никога няма да бъдат изчерпани), а в непоследователното прилагане на метода на абстрахиране. Решаването на този проблем предполага: (а) концептуализиране на базисните форми на комуникация — онези, които извират от самото ежедневие;

(б) представяне на промените в публичната сфера и съответстващата ѝ държава като два паралелни процеси с обща генеалогия в лицето на базисните форми на комуникация. Едва тогава се подготвя теоретически почвата за онова, към което се стреми Хабермас и провокираната от него дискусия: изследването на взаимодействието между публичната сфера и държавата, при което натискът на първата има подчертано демократизиращ, а противодействието на втората — консервиращ ефект.

(3) Аналогичен проблем откриваме и в концепцията на Хабермас за идеалния речеви дискурс. Според Ролс, не става ясно какви аргументи могат да бъдат използвани, макар че от това зависи крайния резултат. Трябва ли, например, да се обърне еднакво внимание на интересите на всяка личност в идеалния дискурс, както видимо предлага Хабермас? Кои са релевантните интереси? Или трябва да се отчитат всички интереси в духа на еднаквото третиране? Делиберативното виждане за демокрацията, към която Хабермас показва голяма симпатия, ограничава основанията, които гражданите могат да използват в подкрепа на законодателството, т. е. основанията да се признават другите граждани като равни. Основната идея е, че делиберативната демокрация, както и политическият либерализъм ограничават релевантните човешки интереси до фундаменталните интереси от определен вид или до първичните блага и изискват основанията за това да бъдат в съответствие с взаимното признаване на гражданите като равни (Rawls, 1995: 177-8).

За да приложим възприетия метод на абстрахиране към една „идеална речева ситуация” трябва да разграничим текущия дискурс от влиянието на миналите дискурси. По-конкретно, трябва да се абстрахираме от различията, предизвикани от предишните дискурси и да разгледаме настоящата речева ситуация като една хипотетична „първа” ситуация. Доколкото обаче това е приложимо към всяка речева ситуация, абстрахирането от определенията на миналото става ключ към неговото обяснение в настоящето. Възможността за тази процедура е заложена в механизмите на самото настояще: наследените от миналото разграничения между публично и частно, справедливо и несправедливо и пр. се препотвърждават и преформулират непрестанно. В противен случай миналото би се мистифицирало като зона на неприкосновеност и терен за монополни претенции, недостъпни за усилията на настоящите поколения.

(4) Редица други автори също вземат отношение към повдигнатия въпрос. Гарнхам се притеснява, че на определена степен културния релативизъм и демократичната политика са несъвместими. Той стига до извода, че от това дали има или няма универсални интереси зависи дали всички човешки същества могат да стигат до общо виждане за истинността на едно твърдение или не (Garnham, 1992: 369). Подобна теза застъпва и Макарти, според когото ако оценъчните рамки не могат да бъдат провокирани и променени с основателни аргументи, ако в практическия дискурс трябва да бъдат приети за дадени, ориентацията на този дискурс към универсална валидност би била илюзия (McCarthy, 1992: 56).

Наистина, от съдържателна гледна точка колкото по-голямо е културното разнообразие — толкова по-тясна става сферата на общите интереси. От формална гледна точка, обаче, задълбочаването на културното разнообразие разширява абстрактните основания за генериране на общи интереси и се превръща в достойно предизвикателство за абстрактното мислене. В условията на глобализацията, например, общите интереси са постижими само ако дискусиата напусне пределите на отделната държава, а нейните граждани започнат да мислят за себе си като граждани на света.

(5) Коментирайки една реплика на Аренд към Кант, Агасински пита: Какво означава да поставиш себе си на мястото на другите, ако всеки от тях е свободен като мен от особените условия на своята собствена преценка и е следователно също толкова абстрактен колкото и аз? Тази подмяна е направо объркваща: аз се поставям на мястото на другите за да узная как те биха преценили на мястото на другите и т. н. Човек вярва, че се върти в кръг, но всъщност не се нуждае да напусне своето собствено място. Ние заставаме, както самия Кант казва, на една универсална гледна точка - гледната точка на всеки и никой - “едно лишено от място място” (Agacinski, 2001:135).

Очевидно авторът се препъва в тази „универсална гледна точка”, макар че модерното общество перманентно ни поставя в такива абстрактни позиции, от които хората изглеждат или само единични представители на човешкия род, или само избиратели, или само данъкоплатци и пр. Опитът да се мисли с конкретни термини за тези абстрактни аспекти на човешките отношения е не просто въртене в кръг, а пълна

загуба на ориентация от типа на: аз се поставям на мястото на другия, който обаче се поставя на мое място и следователно го няма на неговото място, за да разбера, къде да се поставя аз.

Агасински търси „твърда почва”, квалифицирайки поставянето на мястото на другия като “една идеална другост, а не като една емпирична другост” (пак там, 135). Обществото обаче ни най-малко не се изчерпва с емпирично установимите реалности. Строго погледнато, онова, което може да пипне човешката ръка, не представлява същински интерес за социалните науки. Емпиричните реалности в обществото са само възплъщение на социални феномени като власт, авторитет, престиж, статус, ценност, символ, ритуал и пр. Затова, дори когато обвиняваме даден публичен служител в корупция, изхождаме от презумпцията, че публичният интерес е неговата основна грижа.

Причината за емпиричната непостижимост на подобни „емпирични” проблеми се крие в “идеалната другост” на политиката. Изразено с термините на Льофор, политиката заема едно трансцендентално ‘празно’, ‘абстрактно’ или ‘символично’ място. Ако тя бъде извадена от него, т. е. ако управляващите бъдат отъждествени с абстрактните принципи на равенството и народния суверенитет, би последвало ограничаване на свободата на народа и загуба на легитимността на онези, които го управляват (Weymans, 2005: 266, 268, 270). Тази опасност се реализира докрай чрез една двустепенна процедура, изразяваща се в пълното обезличаване (превръщане в нищо) на политическия представител в името на универсални ценности като Бог, Народ и пр., с цел самият той да стане всичко: Бог, Народ и пр. Благодарение на това представителят може да упреква онези, „които представляват самите себе си и говорят само от свое име, че не представляват нищо, защото не са способни да се отдават” (Бурдийо, 1993: 168-9). Възникват силовите полета, върху които израстват съвременните форми на политическия фетишизъм и тоталитаризма.

В съвременното урбанизирано общество хората взаимодействат „емпирически” в милиарден тираж и единствения начин да се конкретизира и овладее това взаимодействие е да му се придаде абстрактна, т. е. политическа форма. Политиката намята своето символично покривало върху всички реални позиции, интереси и перспективи на хората, на разнообразната среда, в която те живеят. Ето защо да се свежда политическото до сблъсъка на конкретни лица и субекти, без да се виждат

зад тях общите (абстрактни) условия, които определят разпределението на властта в обществото, е все едно да гадаеш по състоянието на една банкнота за нейната стойност.

(6) Според Уорнър, безличното отнасяне към един текст, при което човек може да каже едновременно “текстът се отнася до мен” и “това не засяга никого конкретно”, е базисно условие за разбирането на публичния език (Warner, 1992: 378-379). Това може да бъде отнесено и към отношенията между гражданина, публичната сфера и политическите институции. То е основата за тяхното конструиране като елементи от едно общо публично пространство и съответно за разкриването на противоречивата игра помежду им. Именно липсата на визия за това вътрешно раздвояване в света на публичното затваря пред Хабермас вратата към пълноценната политическата реализация на неговата концепция.

Със своята концепция за самоабстрахирането Уорнър е особено близо до решаването на разглеждания проблем. Според него, в буржоазната публична сфера е аксиоматичен принципът на негативността: валидността на това, което казваш публично влиза в негативно отношение с твоята личност — то има сила не благодарение на това, което си, а въпреки това, което си. За съжаление потенциалът на тази концепция остава неразгърнат. Нещо повече, авторът квалифицира процеса на самоабстрахиране като илюзорен и утопичен и поради това не забелязва, че тъкмо илюзиите и утопите, които възникват на основа на самоабстрахирането, стоят в сърцевината на емпирично установимата реалност на политиката. Вероятно затова той не разглежда предпоставките за самоабстрахирането в буржоазното общество и не докосва въпроса за еквивалентите на самоабстрахирането в доиндустриалните общества. Респективно формирането на публиките е разгледано като резултат от външно въздействие чрез публичните адреси „отгоре” (Warner, 2002), а не като резултат от тяхното собствено самоорганизиране.

3. Абстрахирането в политическата практика

3. 1. От публиката към политиката

На всички исторически етапи има особени моменти, в които главните действащи лица или най-малкото фонът за техните действия са

големи човешки множества като аудитории, публики, тълпи, маси. В предмодерното общество струпването на такива множества става под влиянието на дълбоки социални кризи, природни катаклизми или изключителните събития, инициирани „отгоре“: публични екзекуции, религиозни ритуали, военни акции и демонстрации. Във всички тези случаи, обаче, формирането на такива човешки множества има случаен характер. Едва модерното общество създава предпоставки за систематичното струпване на такива множества и за открояването на публиките като най-значимата в политическо отношение форма. Всички значими политически промени след 17 век са били предшествани от впечатляващи публични действия, протичат под силния натиск на някакви публики или се зараждат в „мултиконтекстуалното пространство“ (Warner, 2002: 119) на публичните адреси. Онзи, който успява да спечели поддръжката на релевантната публика печели и политическата власт, респективно легитимността на нейната употреба.

Претенциите на гражданите за открит достъп до политиката и съответно за еднакво третиране от страна на политическите субекти възникват първо като претенции към тяхната собствена самоорганизация под формата на различни публики (публични сфери). В хода на публичните действия и дискусии тези претенции се формулират като претенции към политическите институции и постепенно се налагат като техни принципи. По този начин основните принципи на демокрацията възникват въвн от тогавашната политика, в резултат от противопоставянето на абсолютните монархии, а не в резултат от техните собствени инициативи.

От една страна, в хода на този процес се осъзнава пасивната зависимост на държавата от степента, в която нейните норми и принципи се усвояват от гражданите. Преди повече от три века Сидней констатира, че когато възприемат официалните норми като свои, много младежи “стават закони за самите себе си” и самите закони сякаш стават ненужни, а Джонатан Суифт свързва разрухата на държавите не толкова с един или друг дефект в институциите, колкото с разрухата на обноските (Klein, 1989: 591). От друга страна, в този процес се откроява активната роля на гражданите при конституирането на държавата. Свободният достъп до публиката, приравняването между участниците в нея, динамичният характер и политическият заряд на процесите в публиката я превръщат

в исторически нов тип социална и политическа конфигурация.

Публиката променя радикално политическия баланс в обществото с натиска, който упражнява върху институциите — както с физическото си присъствие, така и с дълбочината и мащаба на дискутираните от нея теми. Дълбокият смисъл на публичното обсъждане на общите (политически) въпроси е осъзнат още в навечерието на Реставрацията в Англия, когато маркизът на Нюкясъл заявява по повод свободното дискутиране на политически теми от поданиците: „Всеки човек е станал държавник” (Slaughter, 1984: 56). Затова превръщането на политическите въпроси в общодостъпна за широката публика тема предизвиква непозната дотогава политическа ревност и яростна от страна на официалните власти.

Достъпът до политиката се разширява успоредно с увеличаването на категориите лица, които претендират за равни политически права. Към тесния кръг от лица, имащи по рождение място в политиката, постепенно се присъединяват все по-нови социални категории, всяка от които по свой начин отвоюва това право. В хода на противопоставянето между политическите субекти, включително между висшата аристокрация и краля, се „открива” т. нар. публично мнение (Zaret, 2000: 1992), което позволява на гражданите да усетят своята сила и да принудят управляващите да се съобразяват с нея.

В хода на борбата за равни политически права първоначално на практика, а в последствие и официално се налага правото на гражданите свободно да изразяват своето мнение по общите (политически) въпроси. Успоредно с това се разширява достъпа до работата на висшите политически органи. По разбираеми причини най-значимия и същевременно най-уязвим обект на претенциите на гражданите става парламентът. В Англия борбата за правото журналисти да присъстват на неговите заседания, публично да отразяват дебатите му и пр. отнема около век. Но редица детайли от работата на законодателните органи все още провокират дискусии².

Накратко — под натиска на публиките на раннобуржоазното общество върху политиката (а) последователно отпадат имуществената, образователната, расовата и половата принадлежност като ограничителни условия за достъп до политиката; (б) появяват се претенции за

²Например, през юни 2006 г. ръководството на българския парламент забрани на фоторепортерите да снимат по време на самите заседанията в пленарната зала на българския парламент.

обществен контрол върху работата на изборните органи и лица; (в) налага се изборното начало в управлението и претенциите към изборните длъжности постепенно се пренасят към всяка публична служба, която започва да се третира като „служене” на обществото (Johnston, 1996: 327-9; Theobald, 1990: 2-3). Така в еволюцията на човешките права като най-правдоподобна се налага обоснованата от Маршал логическа последователност: граждански, политически, социални (Marshall, 1964). Колкото и нюансиран и диференциран да е този процес в различните исторически контексти, всяка друга последователност би срещнала съпротивата на несравнимо повече исторически факти.

Следователно решаваща роля за демократизацията на политиката има възходът на публиките от зората на модерното общество насам. Затова изследването на генезиса на съвременната демокрация трябва да се съсредоточи върху връзката между публиката и политиката и по-конкретно върху механизма, чрез който природата на публиката определя публичния характер на официалните институции и оттук — същността на самата демокрация.

3. 2. Абстрахирането — същност на демокрацията

Трансферът на принципи от публиката към политиката не е еднократен исторически процес, който затихва с утвърждаването на демокрацията. Механизмите, чрез които се възпроизвежда демокрацията, действат и в условията на хармонично функциониращи демократични институции. Но при тези условия зависимостта на политиката от публиката е почти невидима по редица причини. Първо, тази зависимост е заложена от самата история в политическите основи на обществото и поради това отпада от актуалните проблеми на политическите изследвания. Второ, за това допринася и лекотата, с която функционира един „добре смазан” демократичен механизъм. Трето, комплексния характер на функциите, които изпълняват действащите институции, изважда на преден план други, чисто управленски проблеми. Четвърто, политическите институции оказват силно влияние върху положението на индивида в обществото и неговата политическа ориентация — както със своите основни функции, така и със своите манипулативни действия. Пето, посредничеството на медиите повдига на степен представата за значи-

мостта на политиката. Всичко това налага впечатлението, че по-скоро публиката е зависима от политиката. Демокрацията обаче би се изпразнила от съдържание, ако междуиндивидуалните отношения и формата, която им придава публиката като общност, не упражняваха перманентно влияние върху политическите институции. Как става това?

Когато отваря „вратата“ към политиката пред нова социална група, властта публично признава нейните членове за равноправни с членовете на интегрираните до момента групи. В този смисъл демократизацията е процес на непрекъснато разширяване на кръга от лица, които се третират като политически равноправни и на кръга от отношения, в които те влизат като равноправни. Това намира израз във вижданията за принципите, на които почива дейността на публичните институции и техните представители.

Гладън разглежда *анонимността* като една от най-важните характеристики в работата на публичния служител, тъй като той не действа от свое име, „а като агент на властта и по силата на поста, който заема“. Когато обаче публиката трябва да се запознае с неговата работа — тази анонимност се сменя (Gladden, 1964: 32). Персонификацията на отговорностите следва като сянка анонимността на задълженията.

Според Лармор, *неутралността* е принцип на либералната държава. В духа на този принцип държавата не трябва да подхранва и дава приоритет на каквото и да е определено схващане за добър живот, тъй като (а) всички граждани трябва да имат еднаква свобода в преследването на своето схващане за добър живот, а (б) различните идеали за добър живот са противоречиви и винаги може да съществуват хора, които не приемат избора от държавата идеал (Larmore, 1987: 42-46, 53, 55, 60-61, 65).

Принципите на анонимността и неутралността се сливат в един трети принцип: *безпристрастността* в отношенията между гражданите и политиката. Не случайно този принцип намира място в най-новата политическа теория (Mendus, 2006).

В основата на тези принципи стои тенденцията към урбанизация, която след 17 век започва да формира един стил на публично поведение, чиято отличителна отлика се изразява в отдалеченост от собственото Аз на индивида, „от неговите непосредствени история, обстоятелства и нужди“ (Sennett, 1976: 87). Откроява се иманентният за буржоазно-

то общество процес на абстрахиране от собствената идентичност, от собственото място в социалното и физическо пространство и време. Разгръща се „утопичната универсалност“, която позволява на хората да се издигат над наличните реалности на техните тела и техния статус (Warner, 1992: 382; 2002: 76). Масовото „тиражиране“ на тази култура на поведение позволява на отделни лица да специализират в обслужването и експлоатирането на абстрактната общност с останалите като се открояват от анонимните граждани (strangers) със своята качествено нова идентичност на публични/политически представители. Така механизмът на самоабстрахиране завладява демократичната държава и я превръща в свое официално убежище.

Ето защо демократичната държава не може да облагодетелства или ощетява едни граждани за сметка на други. Тя може единствено да разглежда и решава проблемите на отделния индивид като ги отнася към целия клас от подобни проблеми в обществото. Нейните институции и представители едновременно (а) се абстрахират от всички различия между гражданите в икономическо, расово, езиково, религиозно, възрастово, полово, сексуално и пр. отношение и (б) обединяват всички граждани въз основа на отделни, релевантни за дадения контекст, абстрактни признаци като гласоподавател, собственик, данъкоплатец и пр. В този двустранен процес на абстрахиране се състои същността на демокрацията като политическа форма.

Льофор заема сходна позиция, определяйки формата на демократичното общество като „чиста абстракция“, а самото него като „безплътно“ (disincorporated). Но именно благодарение на абстрактното равенство в политиката (а) стават видими реалните неравенства в обществото, а (б) на повърхността изплуват все по-нови претенции, доколкото идеалът на равенството никога не може да се реализира напълно (Weymans, 2005: 267-9).

Разбраното по този начин политическо абстрахиране има универсален адрес. Ефектът от него надхвърля границите на демократичната държавата и се превръща в перманентен източник на един глобализиращ политически дискурс. Демократичната държава не само третира чуждите граждани на своя територия така, както третира собствените граждани на чужда територия, но може да изрази отношение и във върхови моменти да предяви претенции към положението на гражданите в

други държави. Дори когато нейните послания са отправени пряко към собствените ѝ граждани, резонансът от тях засяга положението на гражданите в другите държави. Затова привеждането на актуални емпирични доказателства, че политическото представителство не е териториално базирано (Rehfeld, 2005), „открива” със закъснение от 2-3 века частица от същността на демокрацията.

Глобализирацията потенциал на демократичната държава я превръща в перманентен източник на вдъхновение за гражданите от цял свят. Не случайно ехото от двата най-големи програмни документа на буржоазната революция — Декларацията за независимостта (1776 г.) и Декларацията за правата на човека и гражданина (1789 г.) — все още не е заглъхнало. Демокрацията подчинява на своите принципи символичните и буквални прегради на държавната граница. Демокрацията поглъща държавата и с това отваря вратата към глобализацията далече преди този термин да се появи в дневния ред на политиката.

Идеята, че държавата се изгражда постоянно и че възплъщава принципа на абстрахирането, може да бъде разпозната още в разграничението, което прави Хобс между *естествената личност*, чиито думи и действия се приписват на самата нея и *изкуствената личност*, чиито думи и действия се приписват на някой друг или нещо друго. Да управляваш и представляваш другите вече престава да се интерпретира като естествена привилегия, предавана по наследство, а като абсолютно право на едно лице, получено вследствие доброволния отказ на останалите членове на обществото от техните също толкова абсолютни права (Dumouchel, 2001: 57-59). От тази гледна точка политикът е *изкуствена личност*, създадена от членовете на обществото и поради това — отговорна пред тях. В този смисъл Русо обвързва статута на публичната личност със статута на частните лица. Ангажиментите, които обвързват гражданите със социалното тяло са задължителни само защото са взаимни и тяхната природа е такава, че изпълнявайки ги човек не може да работи за някой друг, без да работи за себе си (Rousseau, 1978: 62).

Тези механизми се оголват по естествен път в предизборните периоди, когато се преподновява политическия договор. Тогава става физически осезаема двустранната зависимост между политиците и гражданите: политиците разиграват символно базисната си зависимост от гражданите, а гражданите получават временен достъп до ролята на по-

литици. В този дух Джон Стюърд Мил подкрепя изборителните права на жените и работниците с аргумента, че тези права карат гражданина да се чувства част от държавата (Hurd, 2000: 78).

Същите механизми се оголват и в противоположния тип случаи — когато държавната власт се проблематизира под въздействие на явления като корупция, тероризъм, организирана престъпност и пр. Тези явления подриват основите на публичния ред и настойчиво поставят под въпрос съществуването на държавата и механизмите на нейното естествено възпроизводство. По този начин деструктивните тенденции принуждават обществото само да започне да *търси* и *прави* своята държава.

Следователно държавата не може да възприеме демократичните ценности ако ежедневието на нейните граждани подрива перманентно доверието им в тях. И обратно. Колко значима е тази взаимовръзка показва практиката на бившите социалистически страни в Източна Европа, където изграждането на демокрацията започна в условията на публично налагани демократични принципи и непублично противодействащи тоталитарни практики и норми.

3. 3. Абстрахиране и представителство

Разсъждавайки върху парадоксите на политическото представителство, поставени от Питкин (1967 г.), Рънсман поставя въпроса за това как могат да бъдат представлявани големи групи („абстракции“) като народ, държава и пр. Това го отвежда до формулирането на следната дилема: (а) ако абстрактната общност може да действа подобно на отделния индивид, то тя трудно би запазила своите абстрактни характеристики; (б) ако запази тези характеристики, трудно би могла да се възпротиви срещу това, което се прави от нейно име (Runciman, 2007: 104). По този начин авторът разглежда абстрахирането и представителството като две взаимно изключващи се възможности и затова търси начин за премахване или „преодоляване“ на парадокса на представителството.

В действителност тези две възможности съществуват благодарение една на друга, а стремежът да се отдели абстрахирането от представителството е противоречие в определението: абстрахирането може да изчезне само ако се премахне самото отношение на представителство.

Доколкото Луи XIV е самата френска държава, дотолкова той не представлява Франция. Доколкото Ленин и Партията са тъждествени, както заявява Маяковски, дотолкова Ленин не представлява Партията и дори не е необходимо да бъде жив физически, за да бъде тъждествен с нея. Абстрахирането представлява същността на демократичното представителство и намира напълно конкретен, емпирично осезаем израз в онези действия на представителя, при които индивидуалните, специфични, локални и пр. случаи се разглеждат в контекста на всички други подобни — реални или потенциални случаи.

Това показва, че парадоксът на представителството не е лингвистичен проблем, който произтича от етимологията на думата (*re-present*) (пак там, 103), а от това, че абстрактното присъствие и конкретното отсъствие на представителя са взаимно свързани моменти от демократичното представителство. По силата на аналогични механизми, колкото и да стискаме в ръцете си една банкнота, нейната стойност в крайна сметка се определя далече от нас — на световните валутни пазари.

Разбира се, парадоксът на представителството създава сериозни политически проблеми, тъй като позволява размиване на идетичностите и отговорностите в политиката. То прави възможно едно *quid pro quo* между представители и представлявани, между различните представители, между причините за и последствията от социалните проблеми и пр. Това е въпрос за двуострата употреба на представителството — в интерес на широката публика или в интерес на самия представител (респективно свързаните с него лица). Следователно, представителството притежава потенциала да обезсмисли самото себе си и за да се обуздае този потенциал е необходимо парадоксът на представителството/присъствието да бъде анализиран като иманентен момент от самото представителство. Само тогава могат да бъдат систематично идентифицирани всички зони на политически спекулации.

3. 4. Движещата сила на политическото абстрахиране

Основната дилема в случая е дали това са гражданите или политическите институции. Ако приемем, че движещата сила са гражданите, бихме могли да стигнем до заключението, че техните претенции за еднакъв достъп до политиката, формулирани по политически релевантен

начин, стават вътрешни императиви на политическите институции. Тази интерпретация изглежда убедителна от демократична гледна точка, но пренебрегва практическата роля на политическите институции, които ежедневно — пряко и с подкрепата на медиите — придават конкретна политическа форма и смисъл на претенциите на гражданите. Обратно — ако приемем, че инициативата за този тип „абстрахиране” идва от политическия връх, можем да кажем, че именно той дава повода за осъзнаване и изразяване на тези претенции от гражданите и ако не пряко, то поне косвено им придава адекватна за обществото политическа форма. Тази гледна точка обаче поставя демокрацията в пълната зависимост от добрата воля на политиките. Дори ако в даден исторически момент тази воля е наистина “добра”, в следващия момент тя може да се промени — било със смяната на политиката, било със смяната на самия политик. А едно от достойнствата на демокрацията е, че систематично неутрализира възможността политическото управление да приема формата на личен произвол.

Историческите факти сами налагат извода, че когато политическата система е в състояние на радикален преход, ролята на гражданите се засилва. Обратно, ролята на политическите институции нараства, когато основните параметри на политическата система са стабилни. Вероятно това дава основание на Хабермас да заяви, че актът на установяване на демократичното устройство не може да бъде повторен при институционалните условия на едно вече конституирано справедливо общество. При това положение: (а) всички съществени дискурси на легитимация вече са проникнали в теорията и оттам в устройството; (б) гражданите не могат да се отнасят към устройството като към проект; (в) публичната употреба на разума няма значението на едно актуално приложение на политиката, а просто насърчава ненасилственото съблюдаване на политическата стабилност (Habermas, 1995: 128).

Това виждане на Хабермас, което по същество отразява „здравия политически разум”, има дълбоки концептуални дефекти. Ограничаването на обяснението със съществуващото политическо статукво изпада в обяснителен дефицит пред лицето на политическата динамика. Демокрацията, подобно на капитала, започва да се топи веднага щом спре да се разширява т. е. щом положи своите структури и принципи като окончателни. Ако демокрацията е политическа форма, в която право на

участие имат всички, то тя се доказва при всяко преподновяване на политическия договор, във всеки нов социален контекст, пред всяко ново поколение, макар нейните основни принципи да са отдавна известни. За устойчивост тук може да се говори само по повод на параметрите на *взаимодействие* между политици и граждани. Но това е перманентно взаимодействие, в което постоянно се натрупват „незначителни” и „невидими” промени в политическите отношения: умора от политическото участие на гражданите, разместване на политическите сили, промени в икономическата обстановка, в социалния и етнически състав на обществото, в доминантите на международната политика и пр. Ако в периодите на устойчиво развитие не се „отлагат” подобни „странични продукти”, политическите сътресения могат да се обясняват само с влиянието на външни (случайни) фактори, а политическият прогрес се превръща във въпрос на щастливо стечение на обстоятелствата.

Или, както обобщава Дюи:

Проблемът за „откриването на държавата” не е само проблем на теоретическите изследвания, заети с вече съществуващите институции. Това е фундаментален практически проблем на човешките същества, живеещи обединени помежду си, на човека като род – проблем за това доколко властта улавя и администрира последиците от поведението на индивидите, обединени в групи и ги проследява до техния първоизточник и произход. Това включва подбор на личности, които да служат като представители на интересите, създадени от тези видими последици и дефиниране на функциите, които те трябва да притежават и упражняват. Това изисква накрая и въвеждане на такова управление, при което онези, които се ползват с известност и власт, съпътстващи изпълняването на тези функции, да ги използват за публиката, а не да ги превърнат в средство за своя частна облага... (Dewey, 1988: 32).

4. Заключение

Изложението привежда достатъчно аргументи в подкрепа на тезата, че взаимодействието между гражданите и политическите институ-

ции затваря един непрекъснато възобновяващ се цикъл, в който нарастваща посредническа роля играят медиите, а в един по-широк план и всички форми на художествено и религиозно пресътворяване на света. Изследването на този цикъл обаче се затруднява от две обстоятелства: (а) взаимното полагане между участниците в него е несравнимо по-труден обект за изследване, отколкото всеки от тях поотделно; (б) политическите институции ежедневно ни заливат с практически доказателства за своя приоритет над гражданите. Ето защо политическата наука е изложена на постоянното изкушение да предпоставя, т. е. да приема за дадени съществуващите политическите форми, вместо да анализира невидимите промени в тях, които се натрупват в монотонния ход на ежедневието.

В статията се обосновава виждането, че изследването на демокрацията и нейните практики може да изживее истински ренесанс само ако: (а) отреди на политическото абстрахиране такова място в теоретичния анализ, каквото то заема в самата практика на буржоазната демокрация, а именно като нейна същност; (б) избере такова изходно начало, което позволява действията на гражданите и политическите институции да се разглеждат не изолирано, а в процеса на тяхното взаимно полагане; (в) концептуализира публичните отношения като отношения, които идентифицират света на публичното така, както икономическите отношения идентифицират света на икономиката (Найденев, 2006). Накратко — това означава да се погледне демокрацията през очите на онези, които я правят, а не през очите на онези, които я експлоатират.

Литература:

Бурдийо, П. 1993. Делегирането и политическият фетишизъм. В *Казани неща*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Кант, И. 1967. *Критика на чистия разум*. София: Издателство на БАН.

Маркс, К. 1978. Метод на политическата икономия. В Маркс, К., Енгелс, Ф. *Избрани произведения* т. 9. София: Партиздат.

Найденев, Н. 2006. Освобождаване на публичните отношения от ‘PR’. В *20 години българска политология*. Томов, А., Буруджиева, Т., Най-

денов, Н. (съставители). София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”. с. 94-107.

Фотев, Г. 2001. *Граници на политиката*. София: ЛИК.

Хегел, Г. В. Ф. 2001. *Науката логика. Първа част: Обективната логика*. София: Издателство Европа.

Agacinski, S. 2001. Stages of Democracy. In *Public Space and Democracy*. Hénaff, M. and Strong, T. B. (eds.); Minneapolis, London: University of Minnesota Press. 129-143.

Barber B. R. 1996. *Djihad versus McWorld: mondialisation et intégrisme contre la démocratie*. Paris: Declée de Brouwer.

Brown, A. Slater, G. Spencer, D. A. 2002. Driven to Abstraction? Critical Realism and the Search for the ‘Inner Connection’ of Social Phenomena. In *Cambridge Journal of Economics*, 26, 773-788.

Dewey, J. 1927. *The Public and its Problems*. Athens, OH; Chicago: Swallow Press.

Dumouchel, P. 2001. Persona: Reason and Representation in Hobbes. In *Public Space and Democracy*. Hénaff M. and Strong T. (eds.). Minneapolis, London: University of Minnesota Press. 53-65.

Garnham, N. 1992. “The Media and the Public Sphere,” In C. Calhoun, ed. *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MA and London: MIT Press, 359-376.

Gladden, E. N. *The Essentials of Public Administration*. London: Staples Press.

Habermas, J. 1995. Reconciliation through the public use of reason: remarks on John Rawls’s political liberalism. *The Journal of Philosophy*. Vol. XCII, No. 3. 109-131.

Hurd, M. 2000. Class, Masculinity, Manners, and Mores. *Social Science History* 24:1 (spring 2000), 75-110.

Johnston, M. 1996. The search for definitions: the vitality of politics and the issue of corruption. *International Social Science Journal*, 149, 321-336.

Klein, L. E. 1989. Liberty, manners, and politeness in early eighteenth-century England. *The Historical Journal*, 32, 3, 583-605.

Larmore, C. E. 1987. *Patterns of Moral Complexity*. Cambridge; London; New York; New Rochelle; Melbourne; Sydney: Cambridge University Press.

Marshall T. H. 1964. *Class, Citizenship, and Social Development*. Garden City, N.Y.: Doubleday.

McCarthy, T. 1992. Practical Discourse: On the Relation of Morality to Politics. In *Habermas and the Public Sphere*. Calhoun, C. (ed.). Cambridge, MA and London: MIT Press. 51-72.

Mendus, S. 2006. Impartiality. In *The Oxford Handbook of Political Theory*. Dryzek, J. S. Honig, B. and Philips, A. eds. Oxford University Press.

Pitkin, H. F. 1967. *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California.

Rawls, J. 1995. Reply to Habermas. *The Journal of Philosophy*. Vol. XCII, No. 3. 132-180.

Rawls, J. 1996 [1993]. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.

Rehfeld, A. 2005. *The Concept of Constituency: Political Representation, Democratic Legitimacy, and Institutional Design*. Cambridge University Press.

Roberts, J., M. 2003. *The Aesthetics of Free Speech: Rethinking the Public Sphere*. New York: Palgrave Macmillan.

Rousseau, J.-J. 1978 [1762]. *On the Social Contract*. New York: St. Martin's Press.

Runciman, D. 2007. The Paradox of Political Representation. *The Journal of Political Philosophy*. Volume 15, Number 1. pp. 93-114.

Sayer, A. 1992. *Method in Social Science: A Research Approach*. London and New York: Routledge.

Sennett, R. 1978. *The Fall of Public Man*. New York. London: W. W. Norton & Company.

Slaughter, T. P. 1986. ed. *Ideology and Politics on the Eve of Restoration: Newcastle's Advice to Charles II*. Philadelphia: American Philosophical Society. p. 56. In Pincus, S. "Coffee Politicians Does Create": Coffeehouses and Restoration Political Culture. *The Journal of Modern History*. 67 (December 1995): 807-834.

Theobald, R. 1990. *Corruption, Development and Underdevelopment*. Durham, NC: Duke University Press.

Warner, M. 2002. *Publics and Counterpublics*. New York: Zone Books.

Warner, M. 1992. The Mass Public and the Mass Subject. In *Habermas and the Public Sphere*. Calhoun, C. (ed.). Cambridge, MA and London: MIT Press, 377-401.

Weymans, W. 2005. Freedom through Political Representation: Lefort, Gauchet and Rosanvallon on the Relationship between State and Society.

European Journal of Political Theory. 4 (3) 263-282.

Zaret, D. 1996. Petitions and the “Invention” of Public Opinion in the English Revolution. *American Journal of Sociology*, Volume 101 Number 6 (May): 1497-1555.

ЛЯВО И ДЯСНО: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ И СЪДЪРЖАТЕЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

МИЛЕН ЛЮБЕНОВ

Ляво и дясно са едни от най-често дискутираните понятия в съвременния политически и публичен живот. Много често ставаме свидетели на споменаване и анализиране в медии и дискуссионни предавания, в ежедневни разговори между хората на термини като леви и десни партии, леви и десни идеологии, лява и дясна политика, ляво и дясно политическо мислене. Много често употребяващите тези понятия не се замислят за тяхното реално значение, приемайки ги за даденост, смисъла на която не поставят под съмнение. В ежедневният език използването на “голямата дихотомия” се е наложило вследствие разграничението, което хората правят по отношение на основните участници в политическия процес — политическите партии и произтичащите от тях функции по налагане и реализиране на определени политики и ценностни схващания.

В специализираната литература по политология твърде често сме свидетели на определени различия в използваната терминология, относно назоваването и определянето на това какво трябва да наричаме ляво и дясно. Това “разминаване” не е плод на „неточни авторски интерпретации”, а по-скоро на гледната точка от която се изхожда и критерия, който се възприема, при изучаването на това основно политическо разграничение. Според Норберто Боббио (2001 г.) основният критерий за разграничение на лявото от дясното е различното отношение към равенството. Ален Турен от своя страна смята, че дясното е обединение в подкрепа на икономическите сили, а лявото за социалните. За Карлос Перейра (2001 г.), разграничителната линия между ляво и дясно е редът и социалната справедливост. За Лапонс (1981 г.) е валидно отношението равенство-йерархия. Дарендорф (1998 г.) определя дясно и ляво, съответно като партия на предлагането и партия на полагаемите права. Други възприемат критерия традиция-еманципация като тръгват от началната разделителна линия консерватизъм-либерализъм.

Това многообразие от мнения поставя проблема за това дали има общовалиден критерий, по който да търсим и открием различията. Имат

ли ляво и дясно универсална значимост и общи съдържателни характеристики? В статията ще бъде изложена позицията, че до голяма степен проблемите, които съществуват при определянето на това какво е ляво и дясно е свързано с това, че не се вземат под внимание различните нива на анализ. Едно би означавало да изследваме *идеологическата визия* на определена партия, друго *политическия курс на управление*, който тя следва, реализирайки практически политики и съвсем различно нейният *ценностен потенциал* в обществото, легитимиращ ценностно дадена политика. Тези нива на анализ разкриват различни измерения на ляво и дясно в *методологичен, функционален и съдържателен смисъл*. В тази насока ще бъдат разгледани съществуващите подходи и избор на критерии за разграничение на категориите ляво и дясно, с цел определяне на съдържателните характеристики на двете понятия.

В статията ще бъде разгледана мрежово — груповата теория като алтернативен подход на идеологическия континуум ляво-дясно, с претенцията, че има по-комплексен обяснителен потенциал за начините на формиране на определени политически предпочитания на различните групи в обществото (Танев, 2001; Douglas, 1978; Wildavsky, 1987; Thompson et al., 1990; Grendstad, 2003; Coughlin and Lockhart, 1998; Lockhart, 1999).

Методологично измерение

Първото голямо разграничение, което трябва да бъде направено е между *континуума ляво-дясно*, от една страна и *ляво и дясно като мисловни категории*, от друга. Въпреки, че двете направления се различават по своята методологична и теоретична приложимост, връзката между тях се крие в стремежът за представяне на „мисловните категории” като политически континуум, измерващ степените на поляризация по отношение на партийни, идеологически или ценностни предпочитания. Мисловните категории ляво и дясно имат символно значение. Според Стивън Лукс “ляво и дясно са класификации, едновременно познавателни и символни: те обещаваат разбиране чрез интерпретиране и опростяване сложностите на политическия живот и стимулират емоции, пробуждат колективни спомени и предизвикват преданост и враждебност”(Lukes, 2006: 602).

Политическият континуум ляво-дясно има преди всичко голяма методологическа приложимост. **Най-общо казано ляво и дясно са термини, които служат за обозначение и позициониране на политическото пространство.** Ляво и дясно представляват един мисловен и абстрактен континуум, в който позиционираме определени политически партии, практики или идеологии от две крайни противоположни позиции. Скалата ляво-дясно се използва в сравнителната политология с цел сравняване на политическите партии пространствено и времево, чрез използването на различни методи като контент анализ на партийните програми (Budge et al., 1987 ; Budge et al., 2001), експертно изследване (Castels and Mair, 1984, Mair and Castles, 1997; Huber and Inglehart, 1995) или масово изследване (Inglehart and Klingemann, 1976). Всеки един от тези методи има, както своите предимства, така и своите ограничения. Масовото изследване позволява да се определят нагласите на гражданите по определени политически и социални въпроси, измерими чрез скалата ляво-дясно. При тези изследвания обаче, понякога се наблюдава търсене на умереност от страна на анкетиранияте, с оглед избягване на крайност при оценките. Това би могло да доведе до количествено „изместване” на позиционирането към центъра. Експертното изследване дава възможност да бъдат позиционирани политическите партии в скалата ляво-дясно по един по-надежден начин, от гледна точка на комплектността на оценяването от страна на „експертите”, които имат възможността да разглеждат партиите според техните ценности, политическо поведение, историческа еволюция и др. При този метод обаче е възможна субективност при оценяването и придаване на положителна или отрицателна конотация на понятията ляво и дясно, в зависимост от пристрастността, която „експертите” могат да вложат, от гледна точка на собствените си партийни предпочитания. Определянето на идеологическите позиции на политическите партии в скалата ляво-дясно, чрез изследване на партийни програми дава възможност за сравнително изследване на идейната еволюция на партиите. Контент анализът на партийни документи има своите ограничения, тъй като не може да разгледа в детайли ценностната и идейна специфика на дадена политическа партия.

Когато говорим за континуума ляво-дясно се спираме и на понятието политически център. В един подобен мисловен континуум центъра би следвало да бъде една определена “точка”, която да не бъде нито

ляво, нито дясно. Теоретично въпросът с политическия център има свое символно значение, в което позициите се сближават, но никога не се застъпват. По този начин политическият център може да послужи и като методика, по която могат да се сравняват и определят ляво и дясно между различни държави спрямо отклоненията, които имат от центъра (Dalton, 2006). Според Карлос Перейра “политическият център в САЩ е надясно от този във Великобритания, който пък е надясно от тези в Германия и Франция, които пък от своя страна са разположени в дясно от центъра в Бразилия” (Bresser — Pereira, 2001: 267) .

Класическият едномерен вариант на скалата ляво-дясно се характеризира преди всичко със социално-икономическите измерения, във връзка с ролята и мястото на държавата в пазарните отношения. По икономическите въпроси, партиите от десницата са склонни да наблягат на редуцирането на икономическата роля на държавата, по-ниското данъчно облагане, приватизацията и ограничаване на социалната държава. И обратното, партиите от левицата акцентират върху активната икономическата роля на държавата и преразпределянето на социалните блага. Със „загниването” на класовият кливидж, тенденция, която се наблюдава в западните общества от края на 60-те години на 20 в. (Lipset, 2001) и зараждането на пост-материални ценности (Inglehart, 1977; Inglehart, 1990; Kitschelt and Hellemans, 1990), се стига до появата на нови кливиджи, като например отношението към имигрантите, към абортите, генното инженерство или еднополовите бракове, проблемите свързани с екологичното равновесие. Това води до преминаване от модел само с едно измерение към многомерни модели, което в методологично отношение е стъпка в посока, отиваща отвъд разглеждането на континуума ляво-дясно, показващ позиционирането по определени икономически и социални въпроси. Подобни модели се използват в сравнителната политология като основната им цел е да се обхванат повече променливи, разкривяващи наличието на нови противопоставяния, като например материализъм-постматериализъм, които класическият континуум ляво-дясно не е в състояние да обхване (Inglehart, 1977; Inglehart, 1990; Marks et al., 2006; Hooghe et al., 2002; Kitschelt and Hellemans, 1990).

Възниква въпросът: какво можем да научим, разполагайки партиите в едно общо пространство, независимо дали е с едно или с няколко измерения? Това би ни позволило, от една страна да сравняваме партиите

и партийните системи пространствено и времево. По този начин бихме различили определени партийни фамилии, както и идеологическата трансформация на партиите по един по-точен количествен начин. От друга страна, възможността да позиционираме партиите в едно общо пространство, би ни помогнало да разберем динамиката, структурата и последствията от партийното съревнование. Въпреки надеждните методи на определяне на партийното позициониране в скалата ляво-дясно, независимо дали се основава на масово или експертно проучване, днес става в „много по-голяма степен без значение, отколкото преди” (Maier, 1999: 19). Ако в миналото „фамилните” сходства даваха една надеждност за начините на формиране на правителствените коалиции например, то днес същите тези сходства не са от толкова голямо значение, с оглед формирането на правителства, които се основават на други „не идеологически измерения”. Важни ли са тогава все още идеологическите различия при определяне на идеологическата дихотомия ляво и дясно? За да отговорим на този въпрос трябва да се спрем на функционалното ниво на анализ.

Функционално измерение

Един от основните методологически проблеми при изследване на ляво и дясно е свързан с въпроса не толкова как, а какво да изследваме. Обикновено, когато се говори за “ляво” и “дясно” се анализират и разглеждат различните партии и характерните за тях идеологии, както и политическите решения произтичащи от провеждане на конкретна политика. **Идеологиите служат за реализиране на определени идейни и светогледни възприятия, които търсят и намират реализация в сферата на реалната политика и властните отношения под формата на едно или друго управленско решение. Идеологиите са механизъм, служещ за ценностно легитимиране и мобилизация на обществото от страна на различни политически партии и движения.**

С това ниво на анализ ние позиционираме своите заключения в една определена област, тази на политическите идеологии и произтичащите от нея програмни документи и платформи, характерна част от облика на всяка една партия. Този подход ни поставя в ситуация, при която анализа трябва да бъде съобразен с политическото многообразие

на различни политически идеологии.

Реалната политика и практика е подложена на различни социални, икономически, политически преобразувания, справянето и решаването на които изискват нови методи, нови идеи, нов тип политики, поради което и самите идеологии са подложени на еволюция и промени. Някои от тях изчезват и губят своята социална легитимация; някои еволюират, адаптирайки се към променящия се свят; други се появяват за първи път вследствие възникнали нови социални конфликти и кливиджи.

В политологичната литература често се прави разграничение на класическо ляво и модерно ляво, “стара” и “нова” десница, което се дължи на историческата еволюция на идеологическите позиции и визии на определени политически партии. В този смисъл ставаме свидетели на „смесване” на характерни елементи на едни идеологии с такива, които са били в миналото в противоположния идеен спектър. Причините за това са комплексни като целта на това изследване не е да се спира конкретно на тях, а да покаже последиците, които се случват в резултат на използването на това идеологическо ниво на анализ при разглеждане съдържателния смисъл на ляво и дясно.

Да вземем за пример понятията *неоконсерватизъм* и *неолиберализъм*: определени автори използват или единия или другия термин за назоваване на едно и също идеологическо явление. Антъни Гидънс, например характеризира управлението на Тачър като неолиберализъм (Гидънс, 1998) докато други, включително и самата Маргарет Тачър го определя като неоконсерватизъм (Тачър, 2002). Двете понятия са съотнесени към това, което мнозина наричат “Нова десница” (“New Right”), характерно за управлението на М. Тачър във Великобритания и Р. Рейгън в Съединените щати (Kavanagh, 1990). Причините за подобно “разминаване” се крият в икономическите характеристики на това, което е възприето да се нарича класически либерализъм и на смисъла който се придава на класическия консерватизъм. “New Right” е съдържателен синтез между някои идеологически аспекти на тези “класически” политически идеологии (ibidem). Ето как вследствие историческото разглеждане на идеологиите при анализа на ляво и дясно възникват съществени затруднения, не само от методологически, но и от теоретичен характер. Ако идеологиите бъдат разглеждани в този елементарен смисъл, това което се смята за основа на нова дясна политика, всъщност представля-

ва класическото ляво по време на Френската революция, когато се зараждат двата термина. Класически разделителната линия между двете е отношението към т.нар. *ancien regime*. Дясното поддържа интересите на аристокрацията, докато лявото въплъщава опозиция на статуквото. Класическото ляво е представено и изразява интересите на зараждащата се буржоазия и надигащата се капиталистическа класа. Поради това поддръжката за политика на свободния пазар на принципа *laissez faire* е позицията на буржоазията т.е. на левия спектър. Антъни Гидънс определя това разминаване по следния начин:

“Основното ядро на консервативната мисъл от времето на Едмънд Бърк насам е било подозрението спрямо радикалната промяна в някои или във всички нейни форми. И точно тук срещаме нещо изненадващо, изискващо конкретно обяснение. Консерватизмът в настоящия му най-влиятелен образ в Европа, а донякъде и другаде по света, възприема точно това, което някога е отхвърляло — конкурентния капитализъм и процесите на драматична и дълбока промяна, която капитализма предизвика. Много консерватори сега са активни радикали по отношение на същото това явление, което в миналото им бе най-скъпо — традицията. “Да се отървем от отживелиците, които наследихме от миналото” — къде може да се срещне най-често този израз? Не в ляво, а в дясно... Неолиберализмът не е консервативен в този елементарен смисъл. Напротив, той предизвиква радикални процеси на промяна, стимулирани от безкрайната експанзия на пазарите...дясното се превръща в радикално, докато лявото търси и се стреми главно да запазва и защитава това, което е останало от държавата на благоденствието” (Giddens, 1994: 67).

Разгледана исторически, “голямата дихотомия” в идеологически аспект претърпява сериозна еволюция, характеризирайки се с полюсни ляво и дясно, основани на класови кливиджи през 19 в. и първата половина на 20 в. и ориентирани около центъра след втората половина на 20 в. Карлос Перейра определя този процес така:

“За разлика от класическата левица и десница, техните съвременни аналози (“New Left”/“New Right”) се борят за политическия център, което е най-съществената им характеристика” (Bresser — Pereira, 2001: 268).

Защо например идеологически консервативната партия във Великобритания е много по-вдясно от християндемократите в Германия при положение, че и двете се позиционират в дясното политическо пространство? Или защо Демократическата партия в Съединените щати е “разположена” в ляво от Републиканската партия, но “стои” в дясно от редица дясно-центристки партии в Европа?

Това поставя въпросът, че разглеждането на идеологиите като основна и характерна черта за определени леви и десни политически проекции, следва да бъдат анализирани ситуационно и в конкретно исторически контекст. Политическите и обществени реалности изискват конкретни политически решения, които водят до промяна на различни идейни представи за едно или друго социално-политическо явление. Така например, решаването на сериозен икономически проблем, какъвто е Голямата депресия през 30-те години на 20 век, води до предприемането на определени управленски и политически мерки по преодоляването на кризата и реформиране на икономическия либерализъм. Възприемането на кейнсианската политика по регулиране на предлагането дава началото на “New Deal” в САЩ и реформира т.нар. класически либерализъм, което води до намеса на държавата в икономиката с цел гарантиране стабилността на пазарите. Това е нагледен пример за това, как една по презумпция дясна политика се измества на ляво по скалата, за да реагира на реално политическо предизвикателство. Ето защо понятията ляво и дясно, разгледани през призмата на идеологиите имат понякога различни съдържателни характеристики. Според Карлос Перейра, ляво и дясно се променят исторически и зависят от конкретен ситуационен и национален контекст:

“При определянето на това какво означава ляво и дясно, по какво се различават новата от старата левица, трябва да се има предвид и да бъде взето под внимание съществуващите различия между отделните страни, различния национален

опит, етапите на икономически растеж и дали става въпрос за развиваща се или развита държава” (ibidem, 260)

Идеологиите и програмните намерения на партиите ли структурират днес партийните предпочитания? В този смисъл: има ли значение все още изследване на идеологическия континуум ляво-дясно? Така например Китчелт (2000 г.) твърди, че днес свързващо звено между гражданите и политиците е в по-малка степен програмно — идеологическото измерение, и в по-голяма степен личната харизма на политическите лидери или мрежите за директна размяна като патронаж или клиентелизъм. Патронажът и клиентелизмът не зависят от ляво и дясно. Няма ляв или десен клиентелизъм, защото той се основава на чисто икономически рационализъм. Патронажът и клиентелизмът могат да бъдат основен мотив за някои при избор на това за кого да гласуват. Това обаче съвсем не означава, че вече не са важни идеологическите и ценностни различия и че те не структурират партийните предпочитания.

Съдържателно измерение: ляво и дясно като универсални категории

Представяват ли ляво и дясно универсални категории и могат ли да се подведат те под един общ модел? Мнозина изследователи считат, че именно това трябва да бъде основна цел на всеки един изследовател на “големия двучлен” — да се намерят онези общи и характерни елементи, които ясно и точно да го разграничат. Някои могат да кажат, че двата термина се използват просто като възприето улеснение за обозначаване на естественото политическо позициониране между политически съперници или между характерното за представителната демокрация наличие на управляващи и опозиция. След като се говори за ляво и дясно, това само по себе си вече означава, че става въпрос за едно унифициране в съдържателно отношение, което има свои специфични характеристики пространствено и времево. Дали съществуват надисторично и наднационално ляво и дясно и може ли да се изгради универсално валиден модел? За да си отговорим на тези въпроси е необходимо да бъде проследен най-общия теоретичен дебат и дискусии относно характера и съдържанието на ляво и дясно.

Най-общо съществуват две групи автори, една част от които застъпват “универсалисткото” гледище и друга, която смята дихотомията за “празни кутии”, които могат да бъдат запълвани с всякакво съдържание. Към първите спадат тези, които смятат, че ляво и дясно имат общовалидни сравнителни елементи, както на наднационално, така и на надисторично ниво. Боббио (2001 г.) застъпва подобна “универсалистка позиция” като смята, че “голямата дихотомия” има определен съдържателен смисъл, който е общовалиден, поради спецификата на човешките взаимоотношения и произтичащите от тях универсално валидни ценности, простиращи се пространствено и времево.

Според Боббио идеологиите и политическите движения са носители на определени характеристики, които можем да съотнасяме към лявото и дясното, но е изключително важен критерия от който изхождаме. Голямото предимство на подхода, който предлага Боббио се дължи не толкова на основния критерий на разграничение, който предлага, а на логическата постановка на неговия метод. Според него „ляво” и „дясно” са два “антитетични термина”, на които е разделена политическата вселена и като такива те са “взаимоизключващи се и съвместно изчерпващи се”, което означава, че никоя доктрина или движение, не може да бъде едновременно дясно и ляво (Боббио, 2001: 50). Според авторът ляво и дясно са не само идеологии, а представят определен тип светогледно мислене. Свеждането им до разглеждане единствено като идеологии би било прекалено опростяване, което би довело до трудности при тяхното класифициране.

Боббио смята, че политическата дихотомия ляво и дясно не е загубила своето значение, в отговор на онези автори, които поставят под съмнение съществуването на двете понятия днес, когато в епохата на глобализация и разпадане на двуполусния свят, едната алтернатива е претърпяла поражение и описателния смисъл на двучлена вече не е валиден. В световен план националната държава вследствие на глобализационните процеси е минимизирала своята роля, принципите на свободния пазар са разпространени институционално навсякъде по света, което бива представяно като триумф на “дясното и отстъпление на “лявото”. Тази теза е разпространена от автори като Френсис Фукуяма, според който е настъпил “края на историята” и идеологическото противопоставяне (Фукуяма, 1993). Други са на мнение, че „ляво и дясно все още

съхраняват някакъв смисъл, но той все повече отслабва (Лукач, 2005: 27). Според Боббио самото съждение за това, че лявото го няма, доказва тъкмо обратното неговото съществуване. Прекаленото преекспониране на такава позиция е идеологизация, която е вътрешно противоречива за тези които подкрепят противното — крайт на идеологическия дебат. Според Боббио няма нищо по-идеологическо от това да се твърди, че дихотомията ляво и дясно е изчезнала (Боббио, 2001: 20 — 24).

Боббио се стреми да открие онзи универсално валиден модел и критерий, който да разкрива най-пълно и точно съдържателния смисъл на ляво и дясно. Според него съществуват основни характеристики присъщи за лявото и дясното, които имат наднационален и надисторичен смисъл. Боббио не отрича различията в националния опит, несъмнено водещи до такива и в различните съответни леви и десни проекции, но за него от по-голямо значение са общите елементи. За да бъдат открити тези елементи е най-важно основният критерий от който се изхожда. Първоначално Боббио си поставя за цел да разграничи вътрешните различия в лявото и дясното изразени в “екстремистко” и “умерено” крило. Решението на този въпрос, според автора би дал отговор за причините, според които твърде често е трудното квалифициране на определено политическо движение или практика като “крайно ляво” или “крайно дясно”. Това се дължи на общите характерни черти, по които си приличат “екстремисткото” ляво и дясно (пак там, 68 — 78). Това, което сближава един ляв и един десен “екстремист” е “антидемократичността като съвкупност от ценности”. Тази антидемократичност показва причината, поради която твърде често в историята ставаме свидетели на “чудовищни съюзи” между двете крайности на политическия спектър. “Умереното крило” ляво и дясно цени свободата и демокрацията. Поради това се случват коалиции между ориентираните около политическия център ляво и дясно, за да бъдат отстоявани и защитени тези ценности от посегателствата на антидемократичните аналози.

След изясняването на проблема и разграничаването на “екстремистко” и “умерено” ляво и дясно, Боббио излага своя основен критерий. Той приема, че **“критерия за разграничаване на дясното от лявото е различното ценене на идеята за равенство и че критерият за разграничаване както на лявото, така и на дясното умерено крило от екстремисткото крило е различното отношение към свободата”** (пак там, 134).

Резултатът от теоретичния анализ на Боббио е поместване на различните политически доктрини в четири основни групи: крайно леви, които се същевременно егалитарни и авторитарни движения, типичен пример за което е яacobинското; левоцентристки, едновременно егалитарни и либертарни доктрини, включващи социалдемократическите партии в различните им политически практики; дясноцентристки, които са същевременно либертарни и неегалитарни движения, сред които се нареждат консервативните партии; крайно десните са антилиберални и антиегалитарни движения, исторически проявени, чрез фашизма и националсоциализма.

В своят анализ, Боббио обхваща ценностната специфика на човешките отношения, не само в тяхната съдържателна, но и функционална роля, като по този начин се разкрива характера и смисъла на определено политическо поведение. Според него “хората са както равни така и неравни по между си. Те са равни в някои отношения и неравни в други... Както равенството, така и неравенството между хората са фактически верни, защото и едното и другото са потвърдени от конкретни емпирични доказателства...правилно е егалитаристи да се наричат онези, които макар и да не пренебрегват това, че хората са колкото равни, толкова и неравни по между си, повече ценят и считат за по-важно за доброто съжителство това, което ги приобщава; нееголитаристите, напротив, са онези, които изхождайки от същото фактическо съждение, ценят и считат за по-важно за доброто съжителство тяхното различие...Егалитаристът изхожда от убеждението, че по-голяма част от неравенствата, които го възмущават и биха искали да изчезнат, са социални и като такива отстраними; неегалитариста, напротив изхожда от противоположното убеждение, че те са естествени и като такива неотстраними”(пак там, 119 — 121).

Този подход има едно голямо методологично предимство, а именно, че съумява да синтезира анализа на базата на основен общовалиден критерий. Направените изводи водят в посока, която разкрива съдържателното значение на „ляво” и „дясно” като типове ценности, които се изразяват впоследствие в конкретни политически практики. Това предполага, че Боббио индиректно се спира на ролята на политическата култура с нейният функционален и съдържателен смисъл.

**Ценностно измерение:
мрежово-груповата теория — отвъд ляво и дясно**

“Ляво” и “дясно” са два термина отразяващи в съдържателен план политическата поляризация в отделни общества на базата на културни и ценностни възприятия, относно смисъла и функционирането на политическата система. Разглеждането на “ляво” и “дясно” на база съществуващи типове ценности в обществото, поставя въпроса за (1) начина по който тези ценности намират институционална реализация под формата на различни политически решения, а също така и (2) от необходимостта за преминаване отвъд категорийния дуализъм, с оглед ценностното многообразие, което не може да бъде обхванато само от едно измерение. Това води до търсене на алтернативни подходи на идеологическия континиум ляво-дясно, които да обяснят начина на формиране на конкретни политически предпочитания. Такъв подход е развит от представители на мрежово-груповата теория, имаща претенцията за по-комплексен обяснителен потенциал за начините на формиране на определени политически предпочитания на различните групи в обществото. Този подход, развит от антропологията (Douglas, 1978) и въведен в политологията като обяснителен модел за формиране на политическите предпочитания (Wildavsky, 1987), през последните няколко години води до обнадеждаващи емпирични резултати, разкриващ неговото теоретично богатство (Grendstad, 2003; Coughlin and Lockhart, 1998; Lockhart, 1999).

Според Аарон Уилдавски „ляво-дясното разграничение е обсирано с противоречия”, поради това, че представя формирането на политическите предпочитания само в едно измерение, неотчитащо емпиричното многообразие от ценности (Wildavsky, 1987: 11). Поради това представителите на мрежово-груповата теория се противопоставят на дуалистичното разглеждане за структурирането на социалните и политически отношения (Thompson et al., 1990: 21 — 23).

Логиката на един подобен подход е, че в политическите общности съществуват ценностни различия в отстояването и следването на различни начини на живот. Всеки човек има определен светоглед или ценностна представа, за начина по който е устроен света. Каква трябва да бъде ролята на държавата в социалните и политически отношения? На базата на какви принципи са изградени човешките взаимоотношения?

Как трябва да си сътрудничат помежду си хората? Кои са ценностните и морални критерии, които трябва да отстоява всяка личност? Какви са основните приоритети и цели, които трябва да следва правителството и т.н.?

В търсене на отговори на поставените въпроси, теоретичните постановки на културната теория като начини на живот дават сериозна идейна база в тази насока. Представителите на това направление разглеждат политическата култура като съществен елемент от политическата система. Според Уилдавски политическата култура представлява, “споделени ценности, легитимиращи социални отношения, които са генератори на разностранни предпочитани, подкрепящи или отхвърлящи различни начини на живот” (Wildavski, 1987: 3). В основата на културната теория като начин на живот (way of life) е т. нар. мрежово-групова (grid/group) теория за структурата на човешките взаимоотношения. *Групата* се отнася до това, доколко даден индивид предпочита да участва в силни или слабо обвързани в себе си групи, а *мрежата* до степента, в която индивидите получават външни инструкции. На базата на това се получават четири идеални типа начини на живот или култури, които са индивидуализъм, йерархизъм, егалитаризъм и апатия (фатализъм) (виж фиг. 1).

Фигура 1

Двете измерения и четирите предположения на мрежово – груповата теория

		ГРУПА	
		Слаба	Силна
МРЕЖА	Силна	Фатализъм	Йерархия
	Слаба	Индивидуализъм	Егалитаризъм

Източник: Douglas (1978 г.), Wildavsky (1987 г.), Grendstad (2003 г.)

Там където ниската толерантност за получаване на външни инструкции е съчетана със слаби чувства за групов принадлежност, ще открием индивидуалистичния начин на живот, организиран до голяма степен на себерегулацията между доброволни, променливи, договорно основани мрежи от индивиди. Индивидуалистичният начин на живот

се основава на конкуренцията и свободната инициатива. За индивидуалистите държавата трябва да “минимизира” своята роля и да не преразпределя социалните блага, с оглед намаляване на социалните разлики. Нейната основна функция трябва да се състои в това, да гарантира единствено равенство на възможностите. В идеален вид такъв социален ред е предложен от Адам Смит в “Богатството на народите” (Lockhart, 1999: 866).

Силни чувства на групова принадлежност, съчетани със слаби външни наставления, оформят начин на живот, който теоретиците на мрежово-груповата теория наричат егалитаризъм. Егалитаристите отхвърлят авторитета, ценят социалното равенство между хората и предпочитат да бъдат организирани в малки, но сплотени групи, в които да се постигат колективни решения, основани на консенсус. Това отговаря на социалният идеал на Русо в “Общественият договор” (ibidem).

Силни чувства на групова принадлежност, съотнесени с възприетия, легитимиращи силни външни инструкции, характеризират йерархичния начин на живот. Йерархистите са колективистично настроени и ценят ясно профилираните взаимоотношения между хората, разграничаващи правата и задълженията, в зависимост от вертикално разположените равнища на йерархия в организацията, където има координация и синхронизация на дейностите. Идеалният полис проектиран от Платон в “Държавата” илюстрира този начин на живот (ibidem).

Групата на фаталистите се състои от хора със слаби чувства на груповата принадлежност и желание за получаване на много и силни външни инструкции. Те се отдават на политическа и социална апатия и лесно могат да бъдат манипулирани.

Тези основни типове начини на живот, според представителите на мрежово-груповата теория са представени в различни пропорции във всички общества (Lockhart, 1998; Grendstad, 2003). Съществена критика тази теория получава по отношение на универсализма и проблема свързан с политическата и културна промяна (Танев, 2001; Wilson, 2000; Lockhart, 1999). Тези културни типове поставят въпроса за функционалната връзка между политическа култура и политическа структура и за институционалните проявления на различните начини на живот, формулирани в конкретна политическа идеология или реализирани, чрез определени политически действия. В този смисъл можем да разгледаме ля-

вото и дясното като различни начини на живот, изразени политически и легитимиращи дадена политика. Националният и исторически контекст, в който тези типове политическа култура се развиват и променят, трябва да се разглежда ситуационно, за да се проследи как начините на живот се адаптират към социалните реалности (Танев, 2001).

В заключение можем да обобщим, че лявото и дясното се базират на определени ценностни предпочитания под формата на различни светогледни възприятия, развити и еволюирали вследствие на конкретни исторически и ситуационни процеси, социализирани на базата на културно-структурни взаимодействия.

За да се определи съдържателният смисъл на дихотомията ляво-дясно е необходимо да се прави разграничение между две основни нива на анализ: поведението на политическите партии и техните позиции (политическите идеологии и практики) и поведението на електората или ценностния потенциал в обществото.

По отношение на политическите партии, се наблюдава тенденция, при която те изграждат своите стратегии в изборни кампании с оглед да максимизират своя вот, за да могат да привлекат на своя страна т.нар. “плаващ електорат”. Това е и една от причините за предвижването на партиите по скалата ляво-център, дясно-център (Карасимеонов, 2000). При многопартийните системи твърде често партиите се съобразяват със своите коалиционни партньори като правят отстъпление от предварително заявени позиции, ето защо правителствената политика в такива случаи се измества по скалата ляво-дясно към центъра, за да се постигне компромис и сближаване на позициите.

По отношение на политическите идеологии сме свидетели на още по-големи затруднения в анализа, свързани с разграничения при тяхната историческа еволюция. Съдържателни характеристики на едни идеологии се припознават като такива в същностните елементи на други, свързани с различни аспекти от живота и политиката.

Универсалисткото схващане за съществуване на надисторично и наднационално ляво и дясно, какъвто срещаме при Боббио, се подлага на сериозна критика от автори, които смятат, че трябва да бъдат взе-

ти под внимание историческото минало и политическите традиции в конкретна национална държава, както и етапа на развитие, в който тя се намира. По този начин бихме открили различията в съдържателните характеристики на ляво и дясно в историческо и пространствено естество. Този подход има своите предимства, тогава когато изследваме еволюцията и смисъла на конкретни идеологии и политически практики на различни държави, в различни исторически периоди и на базата на сравнителен анализ търсим общ съдържателен модел на определени характерни елементи на ляво и дясно. Така разгледани двата основни подхода не влизат в сериозно противоречие. Едва ли има някой, който би отрекъл, че пространствено и времево съществуват понякога големи различия в идеологическия и ценностен смисъл на понятията ляво и дясно, дължащи се на историческия опит и традицията в отделните общества, и че в същото време съществуват общи за тях елементи, по които точно бихме ги определили в съдържателен смисъл.

Нивото на анализ, на което все още се отдава малко значение при изследване на “ляво” и “дясно” е културния и ценностен потенциал в обществото, служещ за основа на едни или други политически проекции. Лявото и дясното трябва да бъдат разглеждани освен като идеологии и като колективни и символни представи в обществото, които намират израз в определени светогледни възприятия на базата на различни *начини на живот*, легитимиращи институционализацията на конкретни политически проекции (Thomson et al., 1990; Wildavsky, 1987; Lockhart, 1999). Това ни води в посоката изразена от представителите на културната теория за връзката и взаимозависимостта между култура и структура. По този начин можем да вникнем по-точно в причините за динамиката и измененията в ценностния потенциал на “ляво” и “дясно”, чрез развитие на културната теория, разглеждаща политическата култура като начини на живот като се достигне до емпирично потвърдими индикатори.

За да бъде коректно едно изследване на ляво и дясно е необходимо да се вземат под внимание всички тези споменати нива на анализ и да се постигне синтез между тях на едно по-общо теоретично ниво на научно познание, в което те не се изключват взаимно, а се допълват.

Литература

- Боббио Н. (2001) *Дясно и ляво. Основание и значение на едно политическо разграничение*, София: Лик
- Гидънс А. (1998) *Третият път. Обновлението на социалдемократията*. София: Прозорец
- Дарендорф Р. (1998) *Модерният социален конфликт. Есе за политиката и свободата*. София: Златорогъ
- Карасимеонов Г. (2000) *Политическите партии*. София: Горекспрес
- Танев Т. (2001) *Политическата култура*. София: Университетско издателство “Св. Климент Охридски“
- Тачър М. (2002) *Изкуството на държавника. Стратегии за промяна на света*. София: Слънце
- Фукуяма Ф. (1993) *Краят на историята и последния човек*. София: Обсидиан
- Bresser — Pereira L. C. (2001) *The New Left: A View from the South*. In Giddens A. (ed.) *The Global Third way debate*. Cambridge: Polity Press, 258 — 371
- Budge I., Derek H. and Robertson D., (eds.) (1987) *Ideology, strategy and party change: spatial analyses of post — war election programmes in 19 democracies*. Cambridge: Cambridge University Press
- Budge I. , Klingemann H.D., Volkens A. and Bara Y. (2001) *Mapping policy preferences: estimates for parties, electorates and governments 1945 — 1998*. Oxford University Press
- Dalton R.J. (2006) *Citizen Politics. Public opinion and political parties in advanced industrial democracies*. CQ Press, a division of Congressional Quarterly Inc., Washington, DC
- Douglas M. (1978) *Cultural bias*. London: *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, vol. 35
- Castels F.G. and Mair P. (1984) *Left — Right political space: some ‘expert’ judgment*. *European Journal of Political research*, vol. 12(1), 73 — 88
- Coughlin R.M. and Lockhart Ch. (1998) *Grid — Group theory and political ideology. A Consideration of their relative strengths and weaknesses for explaining the structure of mass belief systems*. *Journal of Theoretical Politics*, vol. 10 (1), 33 — 58

Hooghe L., Marks G. and Wilson C.J. (2002) Does Left/Right structure party positions on European integration? *Comparative political studies*, vol. 35 (8), 965 — 989

Huber J. and Inglehart R. (1995) Expert interpretation of party space and party locations in 42 societies. *Party Politics*, vol. 1(1), 73 - 111

Giddens A. (1994) *Beyond Left and Right. The future of Radical Politics*. Stanford University Press

Grendstad G. (2003) Comparing political orientations: Grid — group theory versus the left — right dimension in the five Nordic countries. *European Journal of Political Research*, vol. 41, 1 — 21

Inglehart R. and Klingemann H.D. (1976) Party identification, ideological preferences and the left-right dimension among Western mass publics. In Budge et al. (eds) *Party identification and beyond: Representations of voting and party competition*. New York : Wiley, 243 - 273

Inglehart R. (1977) *The Silent revolution: changing values and political style among Western publics*. Princeton University Press

Inglehart R. (1990) From class — based to value — based politics. In Mair P. (ed.) *West European Party System*. Oxford University Press, 267 — 282

Kavanagh D. (1990) *Thatcherism and British politics: the end of consensus?* Oxford University Press

Kitschelt H. and Hellems S. (1990) Left — right semantics in the new political cleavage. *Comparative Political Studies*. Vol. 23(2), 210 — 238

Laponce J.A. (1981) *Left and Right. The topography of political perceptions*. University of Toronto Press

Lipset S.M. (2001) The Americanization of the European left. In Diamond L. and Gunther R. (eds.) *Political parties and democracy*. The Johns Hopkins University Press, 53 - 66

Lockhart Ch. (1999) Cultural contributions to explaining institutional form, political change, and rational decisions. *Comparative Political Studies*, vol. 32 (7), 852 — 893

Lukes S. (2006) Epilogue: the grand dichotomy of the twentieth century. In Ball T. and Bellamy R. (eds.) *The Cambridge history of twentieth century thought*. Cambridge University Press

Mair P. and Castels F.G. (1997) Reflections: Revisiting expert judgments. *European Journal of Political Research*, vol. 31(1-2), 150 — 157

Mair P. (1999) *Searching for the positions of the political actors: A review*

of approaches and an evaluation of expert survey in particular. Working paper, presented at the ECPR Join Sessions, University of Mannheim

Marks G., Hooghe L., Nelson M. and Edwards E. (2006) Party competition and European integration in the East and West. Different structure, Same Causality. *Comparative Political Studies*, vol. 39 (2), 155 – 175

Thomson M., Ellis R. and Wildavsky A. (1990) *Cultural theory*. Boulder, CO: Westview Press

Wildavsky A. (1987) Choosing preferences by constructing institutions: A Cultural theory of preference formation. *American Political Science Review*, vol. 81(1), 3 – 21

Wilson R.W. (2000) The many voices of political culture. Assessing different approaches. *World Politics*, vol. 52, 246 - 273

ПОПУЛИСТКИЯТ ZEITGEIST¹

КАС МУДЕ¹

Популизмът изглежда става толкова по-силен, колкото повече интелектуалците го критикуват.²

От 80-те години насам възходът на т. нар. “популистки партии” е породил хиляди книги, статии, колонки във вестници и редакторски материали. Повечето от тях са от рода на биещите тревога материали, доколкото тези “нови популисти” като цяло се възприемат като заплаха за либералната демокрация. Въпреки че авторите не винаги са сигурни какво точно характеризира тези партии, те са съгласни, че партии като Австрийската Партия на Свободата (АПС), Френския национален фронт (ФНФ) или Холандската Лист Пим Фортийн (ЛПФ) са “популистки”. Друго нещо, върху което са съгласни повечето коментатори е, че “популизмът се разбира като една патологична форма, псевдо- и пост-демократична, породена от израждането на демократичните идеали.³ Някои немски изследователи по-специално смятат десните популисти, в съзвучие с теорията на Ервин К. Шойч и Ханс-Дитер Клингеман, за “нормална патология” на западните демокрации.⁴

Целта на тази статия е да направи троен принос към настоящия

* Статията е преведена от Ружа Смилова от *Government and Opposition, Volume 39 Issue 4 Page 542-563, Autumn 2004*

¹Дух на времето, на епохата (от нем.). *Zeitgeist* (като нарицателно за дух на дадена епоха) е навлязъл като термин в много европейски езици, включително в английския и холандския. Като устойчиво словосъчетание води началото си от една творба на Хердер, но става популярно във връзка с Хегеловата философия на историята. Поради устойчивата употреба и многобройните насложени конотации на този термин, както и поради факта, че авторът на статията го използва в статията си без да го превежда на английски език, избрах да го оставя непреведен и в моя превод.

¹По-ранни версии на тази статия са представяни пред факултета по политически и социални науки на университета в Антверп, пред катедрата по политика в Рединг и на работния семинар ‘Популизъм и демокрация’ в Университета на Нотингам. Искам да благодаря на всички участници за коментарите им. Също така искам да благодаря на Ханс-Георг Бец, Дани Филц и Питър Мейър за ценните им коментари върху по-ранни варианти. Специална благодарност на Ян Яегърс, чийто интелектуален принос беше от решаващо значение за окончателния вариант. Накрая, благодаря за щедрата финансова подкрепа на британската академия и на тръста Карнеги за университетите на Шотландия.

²Pierre-André Taguieff, ‘Political Science Confronts Populism: From a Conceptual Mirage to a Real Problem’, *Telos*, 103 (1995), стр. 43.

³Пак там., стр. 9.

⁴Erwin K. Scheuch and Hans-Dieter Klingemann, ‘Theorie des Rechtsradikalismus in westlichen Ind

дебат относно популизма в либералните демокрации. Първо, представена е ясна и нова дефиниция на популизма. Второ, отхвърля се тезата за нормалната патология; вместо това твърдя, че днес популисткото говорене се е превърнало в нещо ортодоксално в политиката на западните демокрации. Наистина, дори може да се говори за популистки *Zeitgeist* (дух на времето).⁵ Трето, твърдя, че обясненията и реакциите на настоящия популистки *Zeitgeist* са сериозно сбъркани и могат всъщност да го засилят вместо да го отслабят.

Дефиниране на недефинируемото

В обществения дебат има две доминиращи интерпретации на понятието популизъм, като и двете са високо емоционално натоварени и негативни. В първата популизъмът е политиката на *Stammtisch* (кръчмата), т.е. високо емоционално и опростенческо говорене, насочено към “чувстването с корема си” на народа. В по-прозаична терминология “популистите се стремят да разсекат Гордиевите възли на модерната политика с меч на мнимите прости решения”.⁶ Макар тази дефиниция да изглежда интуитивно вярна, тя е твърде проблематична за използване в емпирични изследвания. Кога нещо е “емоционално,” а не “рационално”, или “опростенческо”, а не “сериозно”? Още повече, че политиката с лозунги съставлява ядрото на политическите кампании, били те леви, десни или центристски.

Във второто си значение популизъмът се използва за описване на опортюнистични политики, целящи (бързо) да се харесат на народа/гласоподавателите — и по този начин купуващи подкрепата им, вместо (рационално) да се търси “най-доброто решение”. Примери са намаляване

ustriegesellschaften’, *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Sozialpolitik*, 12 (1967), стр. 11–19. Докато те употребяват тази терминология за десен радикализъм, автори напоследък също го прилагат и към десен популизъм. Виж, най-заслужаващо да се спомене, Hans-Georg Betz, *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*, Basingstoke, Macmillan, 1994.

⁵Ограничавам дискусията си тук до партийната политика., въпреки че е също така важно да се обърне внимание на все по-голямото присъствие на популистки аргументи в медиите и в социалните науки. За медийния популизъм виж Gianpietro Mazzoleni et al. (eds), *The Media and Neo-Populism: A Contemporary Comparative Analysis*, Westport, VA, Praeger, 2003; за популизма в политическите науки, виж Hans Daalder, ‘A Crisis of Party?’, *Scandinavian Political Studies*, 15: 4 (1992), pp. 269–88.

⁶Harald Bergsdorf, ‘Rhetorik des Populismus am Beispiel rechtsextremer und rechtspopulistischer Parteien wie der “Republikaner”, der FPÖ und des “Front National”’, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 31: 3 (2000), стр. 624.

на данъците непосредствено преди избори, или обещаване на финансови привилегии на всички, без допълнителни щети. Но кой решава дали политиките са “добри” или “честни”, а не “популистки” или “опортюнистични”? Както Ралф Дарендорф правилно отбелязва, “популизмът за едни е демокрация за други, и обратно.”⁷

Въпреки фактът, че и двете интерпретации на популизма са широко разпространени, и изглежда имат своята ценност, те не стигат до сърцевината на това, което като цяло се възприема като популизъм в академичната литература. В действителност, и двата феномена по-добре се описват от други понятия: съответно демагогия и опортюнизм. Маркар концептуалната яснота и консенсуса за дефиниции да не се приближават в много по-голяма степен и в академичната литература, повечето от дефинициите на популизма имат поне две общи отправни точки — “елит” и “народ”.⁸ С други думи, популизмът казва нещо за отношението между “елита” и “народа”. Джон Джудис и Рий Тейксейра са обобщили това ключово взаимоотношение по ясен и силен начин: “народът срещу силните на деня.”⁹ Но това все още оставя отворен въпроса какво е популизмът: идеология, синдром, политическо движение или политически стил?¹⁰

Дефинирам популизма като идеология, която смята, че обществото в крайна сметка е разделено на две хомогенни и антагонистични групи, “чистия народ” срещу “корумпирания елит”, и която твърди, че политиката трябва да е израз на *volonte generale* (общата воля) на народа.¹¹ Така дефиниран, популизмът има две притовоположности: елитизъм и плурализъм. Елитизмът е огледалният образ на популизма: той споделя манихейския му светоглед, но иска политиката да е израз на възгледите на моралния елит, а не на аморалния народ.¹² Плурализмът, от друга

⁷Ralf Dahrendorf, ‘Acht Anmerkungen zum Populismus’, *Transit. Europäische Revue*, 25 (2003), стр. 156.

⁸See, между другите, Werner W. Ernst, ‘Zu einer Theorie des Populismus’, in Anton Pelinka (съст.), *Populismus in Österreich*, Vienna, Junius, 1987, стр. 10–25; Margaret Canovan, *Populism*, London, Junction, 1981.

⁹John B. Judis and Ruy Teixeira, *The Emerging Democratic Majority*, New York, Scribner, 2002.

¹⁰За първите три респективно, виж, приносите на Donald MacRae, Peter Wiles, и Kenneth Minogue в Ghi a Ionescu и Ernest Gellner (съст.), *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1969. За последното, виж, сред другите, Pierre-André Taguieff, *L’illusion populiste*, Paris, Berg International, 2002; Armin Pfahl-Traugher, *Volkes Stimme? Rechtspopulismus in Europa*, Bonn, Dietz, 1994.

¹¹Тази дефиниция е резултат на продължаващи стимулиращи дебати с Ян Йегърс; виж също така предстоящата му докторска дисертация, предварително озаглавена ‘De Stem van het Volk? Een Onderzoek naar Populistische Retoriek bee de Vlaamse Politieke Parteen’ (Университета на Антверп).

¹²Но според много негативни теории за популизма, ‘Елитизмът изглежда е скритата логика на

страна, отрича хомогенността както на популизма, така и на елитизма, виждайки обществото като хетерогенен набор от групи и индивиди с често дълбоко различни възгледи и желания.

Въпреки че популизмът е отделна идеология, тя не притежава “същото ниво на интелектуална изтънченост и съдържателна последователност” като например социализма или либерализма.¹³ Популизмът е само “бедна на съдържание идеология”, излагаща “ограничена сърцевина около стеснен кръг политически понятия.”¹⁴ Централното понятие на популизма е очевидно “народът”; в известен смисъл дори понятието “елит” получава идентичността си чрез него (като негова противоположност, неговото преодоляване). Като бедна на съдържание идеология, популизмът може лесно да се съчетае с много различни (бедни или пък пълни на съдържание) други идеологии, включително комунизъм, екологизъм, национализъм или социализъм.¹⁵

Популизмът е моралистичен, а не програмен.¹⁶ Същностно важно за говоренето на популистите е нормативното разграничение между “елита” и “народа”, а не емпиричната разлика в поведението или нагласите. Популизмът представя една манихейска нагласа, в която има само приятели и врагове. Опонентите не са просто хора с различни приоритети и ценности, те са зло. Като следствие, компромисът е невъзможен, защото той “корумпира” чистотата.¹⁷

В противовес на други дефиниции,¹⁸ популизмът тук не е дефиниран на основата на специален тип организация, т.е. харизматично лидерство, или като специален вид на общуване, т.е. без посредници. Докато харизматичното лидерство и директното общуване между лидера и “на-

популизма’, Nadia Urbinati, ‘Democracy and Populism’, *Constellations*, 5: 1 (1998), стр. 113.

¹³A. E. van Niekerk, *Populisme en Politieke Ontwikkeling in Latijns-Amerika*, Rotterdam, Universitaire Pers Rotterdam, 1972, стр. 37.

¹⁴Michael Freeden, ‘Is Nationalism a Distinct Ideology?’, *Political Studies*, 46: 4 (1998), стр. 750.

¹⁵Cf. Frank Decker, *Parteien unter Druck. Der neue Rechtspopulismus in den westlichen Demokratien*, Opladen, Westdeutscher, 2000; Paul Taggart, *Populism*, Buckingham, Open University Press, 2000; Taguieff, ‘Political Science Confronts Populism’, цит. съч., стр. 9–43.

¹⁶Peter Wiles, ‘A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism’, в Ionescu and Gellner, *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, цит. съч., стр. 167.

¹⁷Забележете, колкото и да е странно, приликата с голяма част от говоренето срещу десните популисти, което се противопоставя в биологични термини на всеки компромис или сътрудничество, понеже “популисткия вирус” би “заразил” демократичното “тяло”.

¹⁸Виж, сред други, Kurt Weyland, ‘Clarifying a Contested Concept. Populism in the Study of Latin American Politics’, *Comparative Politics*, 34: 1 (2001), стр. 1–22; Taggart, *Populism*, цит. съч.; van Niekerk, *Populisme en Politieke Ontwikkeling in Latijns-Amerika*, цит. съч.

рода” са общи черти на популистите, те подпомагат, а не дефинират популизма. И наистина, настоящият успех на популистките играчи не може да бъде отделен от общите тенденции към силно партийно лидерство и по-пряко общуване между партийното ръководство и партийните поддръжници, които са се развили през последните десетилетия.¹⁹

Важно е да се отбележи, че макар тази дефиниция да е широка и отворена за много употреби, това не значи, че всички политически играчи са (във всеки момент) популисти. Въпреки движението към един всеобхватен, catch-all профил, идеологическите програми на повечето традиционно установени партии все още приемат плуралистичния светоглед на либералната демокрация. В действителност много от най-исконните съвременни “популисти” не винаги използват популистко говорене. Например Фламандския блок (ФБ), който сега претендира да казва какво мисли народът, първоначално наричаше народа “интелектуален пролетариат”,²⁰ докато покойният Пим Фортийн открито признаваше, че начина му на живот и някои от възгледите му са твърде прогресивни за поддръжниците му, т.е. за “народа”.

Много е написано за неяснотата на термина “народ” в употребата на популистите. Някои коментатори твърдят, че терминът не е много повече от реторичен похват, който не се отнася наистина до която и да е съществуваща група от хора. Други му дават класова интерпретация, твърдейки, че популистите имат предвид не целия народ, а само даден класов сегмент от него.²¹ Пол Тагарт правилно отхвърля класовата интерпретация и се опитва да изясни употребата на понятието “народ” като въвежда алтернативен термин “сърцевина на страната”. Според него, сърцевината на страната е място, “където според популисткото въображение живее едно добродетелно и единно население”.²²

Понятието за сърцевина помага да се подчертае, че народът в по-

¹⁹За това развитие, което се случва всъщност във всички политически партии (били те популистки или не), виж Klaus von Beyme, ‘Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern Party State?’, *Government and Opposition*, 31: 2 (1996), стр. 135–59.

²⁰Виж Cas Mudde, *The Ideology of the Extreme Right*, Manchester, Manchester University Press, 2000, стр. 112.

²¹Напр. Torcuato S. Di Tella, ‘Populism into the Twenty-First Century’, *Government and Opposition*, 32: 2, 1997, стр. 187–200; Peter Worsley, ‘Populism’, в Joel Krieger (ed.), *The Oxford Companion to Politics of the World*, Oxford, Oxford University Press, 1993, стр. 730–1; Ernesto Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, London, New Left Books, 1977.

²²Taggart, *Populism*, цит. съч., стр. 95.

пулисткия дневен ред не е нито реален, нито всеобхватен, а е всъщност митично и конструирано под-множество на цялото население. С други думи, народът на популистите е “въобразена общност,” подобно на нацията на националистите.²³ В същото време, понятието за сърцевина не преодолява главния проблем на „народа”, а именно неговата мъглявост. То е също толкова неясно, и като резултат е било използвано по различен начин от едни или други популисти, дори и в рамките на едно и съща страна. Например, за Британските консерватори британската сърцевина беше до скоро “Средна Англия”, докато крайно дясната Британска национална партия се обръща към “местния британски народ.”

Това, което често е по-ясно, е срещу кого и срещу какво са популистите. В либерално-демократичните системи, където политическите партии са главните действащи лица в процеса на представителство, не е изненадващо, че в пропагандата на популистите анти-партийните настроения играят важна роля.²⁴ По един често имплицитно Русоистки начин популистите твърдят, че партиите корумпират връзката между лидерите и поддръжниците, създават изкуствени деления вътре в хомогенния народ и поставят своите собствени интереси над тези на народа. Но понеже популистите са реформисти, а не революционери,²⁵ те не се противопоставят на партиите сами по себе си. По-скоро те се противопоставят на установените партии, призовават (или твърдят, че са) един нов вид партия; т.е. те изразяват популистки анти-партийни нагласи, а не екстремистки анти-партийни такива.²⁶

За да изясним още по-добре понятието, нека за кратко погледнем към различните обръквания относно популизма. Въпреки че популистите могат да бъдат еманципатори, те не искат да променят самите хора, а по-скоро техния статус в политическата система. Популистите (претендират да) говорят от името на “угнетения народ”, и те искат да го еманципират като го накарат да осъзнае гнета си. Но те не искат да променят ценностите или “начина му на живот”. Това е фундаментал-

²³За второто, виж Бенедикт Андерсън, “Въобразени общности. Размишления за произхода и разпространението на национализма”, London, Verso, 1983.

²⁴Cf. Susan Scarrow and Thomas Poguntke (eds), *European Journal of Political Research*, 29: 3 (1996), специален брой посветен на анти-партийните нагласи.

²⁵Cf. Taggart, *Populism*, цит. съч. Фактът, че популисти като Северната лига на Умберто Босси твърдят, че се стремят към “революция”, не оспорва факта, че те (в най-добрия случай) се стремят към радикални промени в рамките на съществуващата демократична система.

²⁶За дискусия на анти-партийните нагласи сред националните популистки партии, и за разликата

но различното, например, от (ранните) социалисти, които са искали да „издигнат работниците” като ги пре-образоват, освобождавайки ги по този начин от “лъжливото им съзнание.” За популистите, от друга страна, съзнанието на народа, за което се говори като за здравия разум, е основата на всяка добра политика.

Популизмът не се противопоставя задължително на технократски мерки, особено ако те могат да помогнат да се мине без (установените) политици. Наистина, едно от най-успешните популистки движения, Социален кредит в Канада, се бори за един по-скоро технократски режим. Според тях „мнението на хората трябва да определя широките параметри на политиките, докато експертите трябва да произведат механизмите за осъществяване на тези политики.”²⁷ Централното за този възглед е, че експертите не променят желанията на хората; те просто трябва да направят така, че желанията им да са реализирани по най-добрия възможен начин. Това доверие в „експертите” и едновременното недоверие към политиците може също така да се открие в идеите на някои съвременни популисти, най-забележимо в тези на Силвио Берлускони и Пим Фортийн.

Накрая, някои популярни възгледи в литературата имат нужда от нюансиране, а не от отхвърляне. Първо, някои автори твърдят, че популизмът е „политичен без да има такова желание”²⁸ Вярвам, че това твърдение се нуждае от по-нататъшно уточняване, за да е напълно коректно. Ако погледнем към някои популистки играчи, като Филип Девинтер (или Йорг Хайдер, не можем сериозно да твърдим, че те са политични против желанието си. Те самите дори не твърдят задължително това. По-скоро „сърцевината”, към която се обръщат популистките лидери, е политическа въпреки желанието си (виж по-долу).

Второ, голяма част от литературата твърди, че популизмът е явление на (социалната) криза. По отношение на скорошното „популистко движение”, така наречената криза е резултат от трансформациите в пост-индустриално общество, както и на неадекватния начин, по който социалната демокрация се опита да се справи с нея.²⁹ Може би криза е

между популистки и екстремистки анти-партийни нагласи, виж Cas Mudde, 'The Paradox of the Anti-Party Party: Insights from the Extreme Right', *Party Politics*, 2: 2 (1996), стр. 265–76.

²⁷ Taggart, *Populism*, цит. съч., стр. 68.

²⁸ Пак там, стр. 3.

²⁹ René Cuperus, 'The Populist Deficiency of European Social Democracy', *Internationale Politik*

твърде рязък термин, но популистката сърцевина става активна само при специални обстоятелства: най-забележимо, при комбинация на устойчива политическа неприязън съчетано с (възприятие за) сериозно предизвикателство към „нашия начин на живот.“ Но това, което отграничава популистката сърцевина от други склонни към протест групи, е нейната реактивност; в общия случай тя трябва да се мобилизира от популистки актьор, а не поема сама инициативата.

В последващия анализ ще се концентрирам преди всичко върху популисткия *Zeitgeist*, характерен за либералните демокрации от началото на 90-те години насам. Примерите ще са предимно от Западна Европа, но от време на време и от Австралия, Нова Зеландия и Северна Америка.³⁰

Съвременен популизъм

Очевидно явлението на популизма едва ли е ново за политиката на либералните демокрации. Наистина Партията на народа в САЩ от края на 19 век се смята за едно от основополагащите популистки движения. Дори и в Европа от периода след Втората световна война е имало различни популистки явления: най-забележими са италианския Фронт на обикновения човек на Гулиелмо Джанини (края на 40-те години на 20 век), френския Съюз за защита на търговците и занаятчиите на Пиер Пужадо (края на 50-те), холандската Партия на фермерите на „Боер“ (фермер) Кокок (60-те) или датската партия на прогреса на Могенс Глиstrup (70-те).

Макар всички тези партии да са като цяло категоризирани на дясно в политическия спектър — въпреки че са далеч от идентични в идеологически план — в периода между края на 60-те и началото на 80-те популистката критика идва най-вече от (новото) ляво. Главните действащи лица са войнстващите студенти през 1968 г., Новата Левица и новите

und Gesellschaft, 3 (2003), стр. 83–109; Michael Ehrke, *Rechtspopulismus in Europa: die Meuterei der Besitzstandswahrer*, Bonn, FES Library, 2002.

³⁰Източна Европа, от друга страна, ще присъства само спорадично в тази статия. Макар подобни форми на популизъм да са преобладаващи също и в източната част на Европа, обсъждането на специфичните им корени и решения би прикрило повече, отколкото би осветило. За дискусия на популизма в Източна Европа, виж Cas Mudde, 'In Name of the Peasantry, the Proletariat, and the People: Populisms in Eastern Europe', *East European Politics and Societies*, 15: 1 (2001), стр. 33–53.

социални движения през 70-те и Зелените или партиите на Новата политика от началото на 80-те. По класически популистки начин, ранните Зелени презират политиката и „политическия елит”. По всички начини — идеологически, организационни и партиципативни — те се представят като пълната противоположност на установените партии. В същото време Зелените партии представляват народа като цяло, често оглавявайки здравия разум и порядъчните ценности на „народа.”³¹

Днес отново популизъмът е предимно асоцииран с (радикалното) дясно. Най-отбелязваните примери на съвременни популисти в академичните и медийни статии са радикални партии като АПС на Йорг Хайдер (Хайдер напусна партията през 2005г. б.пр.), ФН на Жан-Мари Льо Пен, Една нация на Полине Хенсън.³² Все по-често и нерадикални партии са включени в категорията на „десния” популизъм, най-вече Форца Италия на Силвио Берлускони или ЛПФ на Пим Фортийн.³³ Това не е напълно нелогично, поради фокуса на десните върху нацията и поради национализма на радикално десните. Крачката от „нацията” до „народа” не е голяма и разликата между двете често е далеч от ясна.³⁴

Но популизъм може да се открие и в (радикално) лявото.³⁵ Един от най-(печално) известните леви популисти в следвоенна Европа е френският бивш бизнесмен Бернар Тапи, който има осеяна със скандали кариера едновременно в традиционната социалистическа партия и в аутсайдерска радикална партия.³⁶ Левият популизъм е като цяло най-

³¹See Paul Taggart, *The New Populism and the New Politics. New Protest Parties in Sweden in a Comparative Perspective*, Basingstoke, Macmillan, pp. 24–5; Patrick Hassenteufel, ‘Structures de représentation et “appel au peuple”. Le populisme en Autriche’, *Politix*, 14: 2 (1991), pp. 95–101.

³²Виж, измежду другите, Hans-Georg Betz and Stefan Immerfall (eds), *The New Politics of the Right. Neo-Populist Parties and Movements in Established Democracies*, New York, St Martin’s Press, 1998; Pfahl-Traugher, *Volkes Stimme? Rechtspopulismus in Europa*, цит. съч.

³³Cf. Reinhard Heinisch, ‘Success in Opposition — Failure in Government: Explaining the Performance of Right-Wing Populist Parties in Public Office’, *West European Politics*, 26: 3 (2003), стр. 91–130; Michael Jungwirth (ed.), *Haider, Le Pen & Co. Europas Rechtspopulisten*, Graz, Styria, 2002; Decker, *Parteien unter Druck*, цит. съч.

³⁴За връзката между национализма и популизма, и за понятието „национал-популизъм”, виж Taguieff, ‘Political Science Confronts Populism’, цит. съч., стр. 9–43; Angus Stewart, ‘The Social Roots’, in Ionescu and Gellner, *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, цит. съч., стр. 183–5.

³⁵И наистина, Саймън Кларк твърди, че марксизъм-ленинизъмът е същностно популистки, докато Ернесто Лаклау нарича социализма’висшата форма на популизъм’. Виж Simon Clarke, ‘Was Lenin a Marxist? The Populist Roots of Marxism-Leninism’, in Werner Bonefeld and Sergio Tischler (eds), *What is to Be Done? Leninism, Anti-Leninist Marxism and the Question of Revolution Today*, Aldershot, Ashgate, 2002, pp. 44–75; Ernesto Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism—Fascism—Populism*, London, New Left Books, 1977, стр. 196.

³⁶Виж Cas Mudde, ‘Extremist Movements’, in Paul Heywood et al. (eds), *Developments in West European*

силен сред аутсайдерски партии, като (Източно) германската партия на демократическия социализъм, Шотландската социалистическа партия или Холандската социалистическа партия. Тези леви популистки партии комбинират идеологията на демократичния социализъм със силно популистко говорене. Те вече не се представят като авангард на пролетариата, а като *vox populi* (глас народен).

В САЩ популизмът има дълбоки корени в традиционната политика, идващи още от 19 век.³⁷ Докато популизмът традиционно се асоциира най-силно с демократическата партия и за републиканците е известно, че са го използвали. В последните десетилетия наблюдатели твърдят, че популизмът е бил значим и в победата, и в загубата на редица кандидати за президент на САЩ, от Рейгън до Клинтън и от Буш младши до Гор.³⁸ Освен това много кандидати на трети партии са правили успешни популистки кампании, най-скоро Рос Перо, Ралф Нейдър и Пат Бюкянън.

Макар популизмът да е бил по-малко представен в традиционната политика на Западна Европа, последното десетилетие е свидетел на значима промяна в това отношение. Различни традиционни опозиционни партии са предизвиквали управлението, ползвайки познати популистки аргументи. Например по време на парламентарните избори във Великобритания през 2001 г., лидера на консерваторите Уилям Хейг нарича ръководството на Новите Лейбъристи „надменен либерален елит”. Той също така често употребява израза „метрополитен”, твърдейки че елита на Новите Лейбъристи в Лондон е напълно отделен от чувствата и грижите на английския народ в страната (т.е. народа на Средна Англия). Това прилича на класическата популистка дистинкция между корумпирания, метрополитски, градски елит и чистия, местен, селски народ.³⁹

Politics 2, Basingstoke, Palgrave, 2002, стр. 135–48; също виж Amir Abedi, *Anti-Political Establishment Parties*, London, Routledge, 2004.

³⁷Виж, *inter alia*, Alan Ware, 'The United States: Populism as Political Strategy', в Yves Mény and Yves Surel (eds), *Democracies and the Populist Challenge*, Basingstoke, Palgrave, 2002, стр. 101–19; John Gerring, *Party Ideologies in America, 1828–1996*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998; Michael Kazin, *The Populist Persuasion: An American History*, New York, Basic Books, 1995.

³⁸Виж Cas Mudde, 'Extremist Movements', in Paul Heywood et al. (eds), *Developments in West European Politics 2*, Basingstoke, Palgrave, 2002, стр. 135–48; също виж Amir Abedi, *Anti-Political Establishment Parties*, London, Routledge, 2004.

³⁹Виж, *inter alia*, Alan Ware, 'The United States: Populism as Political Strategy', в Yves Mény and Yves Surel (eds), *Democracies and the Populist Challenge*, Basingstoke, Palgrave, 2002, стр. 101–19; John Gerring, *Party Ideologies in America, 1828–1996*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998; Michael Kazin, *The Populist Persuasion: An American History*, New York, Basic Books, 1995.

Че популизмът не е запазен нито за десните, нито за опозицията може да се види сред много други места и във Великобритания. Както Питър Мейър убедително твърди, Новите Лейбъристи на Тони Блеър са първенец на традиционния популизъм, както преди, така и след идването си на власт.⁴⁰ И наистина, интересен пример за широката и разнородна употреба на популизма може да се намери в борбата между лейбъристкото правителство и Алианса на провинцията. И двете страни ползват силна популистка реторика: докато Алианса твърди, подобно на бившия лидер на консерваторите Хейг, че лейбъристкото правителство са отчужден елит, който заплашва начина на живот на (истинския) английски народ, лейбъристите се представят като пръв представител на (истинския) английски народ срещу привилегиите на елита от по-висшите класи.

Друг пръв застъпник на левия управленски популизъм е Стив Стивърт, бивш вице-премиер на Фландрия и настоящ лидер на Фламандската социалистическа партия. След като беше критикуван за „гратисната си политика“ от фламандско-националистичния лидер Геерт Буржоа, цитирал американски учен-правист в своя подкрепа, Стивърт отговаря: „Разбирам, че Геерт Буржоа обича да подкрепя позицията си с аргументи, базирани на авторитет, но аз по-скоро се базирам на мъдростта на народа.“⁴¹ Партийният му колега Франк Ванденбрук, по това време министър на социалните дела и пенсиите, дори открито призовава за „приземен ляв популизъм“.⁴²

В заключение, най-малкото от началото на 90-те години, популизмът е станал редовна черта на политиката в западните демокрации. Докато популизмът все още е най-вече използван от аутсайдерски или партии-претенденти за влизане в системата, традиционните политици, и управляващите, и тези в опозиция, също го използват — като цяло в

⁴⁰Например, Terri Bimes, 'Ronald Reagan and the New Conservative Populism', доклад, представен на годишната среща на американската политологическа асоциация, Бостън, 29 август—1 септември 2002; Judis and Teixeira, *The Emerging Democratic Majority*, цит. съч.; Scott D. Wells et al., 'AlGore and Election 2000: Populist Discourse and Strategies', доклад, представен на годишната среща на американската политологическа асоциация, Бостън, 29 август—1 септември 2002.

⁴¹*De Standaard*, 2 December 2002.

⁴²*De Morgen*, 21 май 2002. По подобен начин Рене Купирию, старши научен сътрудник в научното бюро на холандската работническа партия твърди, че „социалната демокрация трябва да бъде по —,популистка“ по левичарски начин.' Виж Superus, 'The Populist Deficiency of European Social Democracy', цит. съч., стр. 108.

опита си да се противопоставят на популистките претенденти. И наистина, водещи леви (вице) премиери като Тони Блеър или Стив Стиверт, са дали едни от най-чистите примери на съвременен популизъм. Това повдига въпроса защо западните демокрации са изправени пред този популистки *Zeitgeist*.

Причините за настоящия популистки *Zeitgeist*

При търсенето на отговор на въпроса защо толкова много хора днес подкрепят популистки идеи и политици, първият подход е толкова очевиден, че често се пренебрегва: „не трябва а priori да пренебрегваме обвиненията, които формулират играчите, противопоставящи се на политическия естаблишмънт.“⁴³ Може би аргументите на популистите са верни и това може да обясни защо те са толкова успешни.

Преди всичко, елитите днес по-корумпирани ли са отколкото са били преди началото на 90-те години на 20 век? Очевидно това е труден въпрос, при положение че корупция не е просто едно противоречиво понятие, но е и по дефинция нещо сенчесто, за което е трудно да се получат надеждни сравнителни данни. Според повечето експерти, „наличието на корупция, свързана с партиите, едва ли е нещо ново....Това, което може би е ново, обаче, е вероятността, че ще стане скандал, след като свидетелство за корупция е извадено на показ.“⁴⁴

Второ, вярно ли е, че „народът“ и „елитът“ днес са по-отдалечени един от друг, отколкото в миналото? Според Клаус фон Байме „има много тенденции в съвременните демокрации, които засилват отделянето на дадена политическа класа от електоралната ѝ основа, като общественото финансиране на партиите, монополизацията на политическите дейности, сътрудничеството между правителство и опозиция.“⁴⁵ Особено последният аспект, т.е. процесът на картелизация в Европейските партийни системи, е получил много внимание и от изследователите, и от самите популисти.⁴⁶

⁴³Andreas Schedler, 'Anti-Political-Establishment Parties', *Party Politics*, 2: 3 (1996), стр. 297.

⁴⁴Paul Heywood и др., 'Political Corruption, Democracy, and Governance in Western Europe', в Heywood и др., *Developments in West European Politics 2*, цит. съч., стр. 196–7. Виж също и F. F. Ridley and Alan Doig (съст.), *Sleaze: Politicians, Private Interests & Public Reaction*, Oxford, Oxford University Press, 1995.

⁴⁵Виж Klaus von Beyme, 'The Concept of Political Class: A New Dimension of Research on Elites?', *West European Politics*, 19: 1 (1996), стр. 84.

⁴⁶За оригиналната теза, виж Richard S. Katz and Peter Mair, 'Changing Models of Party Organization

Също така е вярно, че „политиците от всички партии са станали по-подобни едни на други социологически (те са от средната класа) и политически (умерени са).⁴⁷ В същото време това може да се каже и за самия електорат, било то и в една малко по-малка степен. Затова макар и законодателните елити да продължават да са социално пристрастни, изглежда малко вероятно „социалната дистанция“ между по-голямата част от елитите и по-голямата част от гражданите да е нарастнала значимо през последните десетилетия.⁴⁸ В заключение, въпреки че със сигурност има известна истина в твърденията на популистите, възприятията изглежда са по-важни от фактите.

Тази промяна във възприятията е без съмнение тясно свързана с променената роля на медиите в западните демокрации. Дори и да се ограничим само до следвоенния период, може да забележим значителни промени в значимостта, ролята и обхвата на медиите. Накратко, по-важно от действителното нарастване на мърсотията и корупцията в политиката е различният начин, по който политиката е отразявана в медиите (напр. фокусирането върху негативните и сензационни елементи на новините). Има две основни причини за промяната в начина, по който (голяма част от) медиите отразяват днес политиката: независимост и комерсиализация.⁴⁹

Традиционно по-голямата част от западните медии са били тясно контролирани от политическите партии; често вестниците са били част от индивидуални субкултури. Това до известна степен се променя с навлизането на радиото, и по-забележимо — на телевизията, въпреки че в много страни традиционно установените партии първоначално са държали под тесен контрол обществените електронни медии. От края на 60-те години повечето медии придобиват нарастваща, ако не и пълна независимост от политическите партии. В същото време обществените

and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party’, *Party Politics*, 1: 1 (1995), стр. 5–28. За обобщение на дебата, виж Ludger Helms, ‘Die “Kartellparteien”-These und ihre Kritiker’, *Politische Vierteljahresschrift*, 42: 4 (2001), стр. 698–708.

⁴⁷Richard S. Katz, ‘Party Organizations and Finance’, в Lawrence LeDuc и др. (съст.), *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*, Thousand Oaks, Sage, 1996, стр. 132.

⁴⁸Cf. Pippa Norris, ‘Legislative Recruitment’, in LeDuc и др., *Comparing Democracies*, цит. съч., стр. 184–215.

⁴⁹Виж, измежду другите, Joseph N. Cappella and Kathleen Hall Jamieson, *Spiral of Cynicism. The Press and the Public Good*, New York, Oxford University Press, 1997; Holli A. Semetko, ‘The Media’, в LeDuc и др., *Comparing Democracies*, цит. съч., стр. 254–7.

медии (най-вече телевизията) са атакувани от частните медии, довело до борба за читатели и зрители и, като резултат, до концентриране върху крайните и скандални аспекти на политиката (и не само от „таблоидите“). Това развитие не само е засилило анти-елит настроеността сред населението, но и предоставя съвършена сцена за популистките актьори, които намират не само една възприемчива аудитория, но и един високо възприемчив посредник.⁵⁰ Както един коментатор отбелязва, позовавайки се на австрийския казус: „Хайдер се нуждаеше от медиите и те от него.“⁵¹

По-позитивно, и може би парадоксално, друга причина защо хората са станали по-податливи на популизъм, е че са станали по-образовани и по-еманципирани.⁵² Като следствие от егалитаризма на 60-те години, гражданите днес очакват повече от политиците и се чувстват по-компетентни да съдят действията им.⁵³ Тази „когнитивна мобилизация“⁵⁴ е накарала гражданите да спрат да приемат, че елитите мислят вместо тях и да не поглъщат сляпо всичко, което елитите им казват.

Това също така обяснява защо съвременните популисти печелят толкова много от ролята си на разрушители на табута и борци срещу политическата коректност.⁵⁵ Политическата коректност и табутата надали са нови явления в либералните демокрации, макар че може да се твърди, че са по-стриктно налагани през последните години (особено по отношение на „расизма“). Но поради еманципацията на гражданите, те са станали спорни теми.

⁵⁰За отношението между медиите и популизма виж, най-достойно за отбелязване Mazzoleni и др., *The Media and Neo-Populism: A Contemporary Comparative Analysis*, цит. съч. За специалната роля на новите медии виж Barrie Axford and Richard Huggins, 'Anti-Politics or the Triumph of Postmodern Populism in Promotional Cultures', *Telematics and Informatics*, 15: 3 (1998), стр. 181–202.

⁵¹Charles E. Ritterband, 'Kärtner Chamäleon. Jörg Haider's Auf- und Abstieg in Österreich', *Internationale Politik*, 4 (2003), стр. 28. Пълна симбиоза между популизма и медиите е постигната в Италия. Виж Paul Statham, 'Berlusconi, the Media, and the New Right in Italy', *Press/Politics*, 1: 1 (1996), стр. 87–105.

⁵²По думите на Клаус фон Байме: 'Универсализацията на образованието е намалило дистанцията между политическия елит и средния образователен опит на избирателя.' Von Beyme, 'Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern Party State?', цит. съч., стр. 146.

⁵³Виж, между другите, Susan J. Pharr and Robert D. Putnam (съст.), *Disaffected Democracies. What's Troubling the Trilateral Democracies*, Princeton, Princeton University Press, 2000; Pippa Norris (съст.), *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*, Oxford, Oxford University Press, 1999.

⁵⁴Russell J. Dalton, *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Chatham, Chatham House, 1996.

⁵⁵Cf. Hajo Funke and Lars Rensmann, 'Wir sind so frei. Zum rechtspopulistischen Kurswechsel der FDP', *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 7 (2002), стр. 822–8; Kees van Kersbergen, 'Is Nederland een democratie?', *De Helling*, 15: 3 (2002), стр. 23–5.

Десетилетия вече авторите забелязват едно развитие към аполитични или неидеологически партии в западните демокрации.⁵⁶ Това развитие е най-изразено в бившите консоциативни демокрации (напр. Австрия, Белгия, Швейцария), което е породило някои от най-силните популистки предизвикателства. Когато тези страни от края на 60-те започват да се де-пиларизират (престават да са разделени на отделни групи по идеологически и/или религиозен признак), те се превръщат в „деполитизирани демокрации,”⁵⁷ в които администрацията е заместила политиката (както се казва напоследък: управление вместо правителство). Не е изненадващо, че точно тук популистите апелират към „реполитизация на политическата сфера”⁵⁸ и ролята им на разрушители на табута намира най-възприемчива публика.

Накрая, има разнообразие от най-общи развития, променили обществата и политиката в западните демокрации, а често и отвъд тях, които също така са повлияли на съдбата на популизма. Доколкото те са добре документирани, ще се спра накратко само на отношението им към популизма. Първо, развитието към пост-индустриално общество е разединило много гласоподаватели, като увеличава значението на разделенията и по този начин прави място за нови, по-малко идеологически партии.⁵⁹ Второ, краят на студената война промени политическите взаимоотношения както вътре в, така и към либералните демокрации. Най-важното, демокрацията загуби своя архи-враг, сравнението с който винаги е била в нейна полза, а сравнението на „реално съществуващите демокрации” с теоретичните модели сега е в ущърб на реалните демокрации. Трето, глобализацията, дали действителна или само възприемана като действителна, се представя като сериозно ограничение на властта на националните елити.⁶⁰ Още повече, че политиките от традиционно установените партии имат склонността да обясняват негативни-

⁵⁶Например, John Clayton Thomas, 'Ideological Trends in Western Political Parties', в Peter H. Merkl (съст.), *Western European Party Systems*, New York, Free Press, 1980, стр. 348—66; Mostefa Rejai (съст.), *Decline of Ideology?*, Chicago, Aldine/Atherton, 1971.

⁵⁷Arend Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, Berkeley, University of California Press, 1968.

⁵⁸Lothar Probst, 'Die Erzeugung "vorwärtsgerichteter Unruhe". Überlegungen zum Charisma von Jörg Haider', *Vorgänge*, 41: 4 (2002), стр. 39.

⁵⁹Виж между другите, Herbert Kitschelt (в сътрудничество с Anthony McGann), *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1995; Russell J. Dalton и др. (съст.), *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies*, Princeton, Princeton University Press, 1994.

⁶⁰Например, Mark Blyth, 'Globalization and the Limits of Democratic Choice. Social Democracy and the

те икономически развития като неминуеми следствия от глобализацията, от една страна, а от друга те също така се опитват да представят положителните икономически условия като резултат от техните собствени икономически политики. По този начин те отслабват основния си аргумент срещу популисткото предизвикателство, т.е. че пълно „първенство на политиката” е нереалистично.

Комбинирането на няколко от тези фактори, най-вече променената роля на медиите и еманципацията на гражданите, е довело и до демистификация на „политическата служба”. Все повече и повече граждани мислят, че добре разбират какво правят политиците, и мислят, че могат да го правят по-добре. Докато това не значи непременно, че много хора наистина искат да го правят по-добре, като активно участват в различни аспекти на политическия живот (виж долу), това все пак значи, че отношението между елитите и гражданите през последните десетилетия се е променило значително, а може би и необратимо.

Макс Вебер, както е добре известно, разграничава три типа авторитет (господство): традиционен, легален и харизматичен.⁶¹ Либералните демокрации са преодолели традиционния тип — с достойното за отбелязване изключение на конституционните монархии — и истинския, т.е. легалния авторитет по идея трябва да е основан на компетентност. И наистина, точно на базата на предполагаемата им компетентност политиците (и най-вече министрите) бяха високо уважавани в западните демокрации.

Еманципацията на гражданите, както и останалите споменати по-горе фактори, са подкопали компетентността на елита, или поне възприятието на гражданите за нея,⁶² и по този начин са подкопали и техния (легален) авторитет. В резултат се появява повече място за третия тип авторитет — харизмата. И докато харизматичното лидерство не е същото като популистко лидерство, има и значими прилики между двете и не трябва да ни изненадва, че популистите ще са сред основните победители от това приплъзване към харизматичен авторитет (виж и

Rise of Political Cartelization’, *Internationale Politik und Gesellschaft*, 3 (2003), стр. 60—82; Philippe C. Schmitter, ‘The Future of Democracy: Could It Be a Matter of Scale?’, *Social Research*, 66: 3 (1999), стр. 933—58.

⁶¹Max Weber, *Politik als Beruf*, Berlin, Duncker & Humblot, 8th edn, 1987.

⁶²За важността на експертността, и за променящите се взаимоотношения между елит и граждани в това отношение, виж Cuperus, ‘The Populist Deficiency of European Social Democracy’, цит. съч., стр. 83—109; Milo Anstadt, ‘Vrijheid der onvolwassenen’, *De Groene Amsterdammer*, 126: 49 (2002), стр. 30—3.

по-долу).⁶³

Реакции на популисткото предизвикателство

Голяма част от академичните и политическите реакции на популисткото предизвикателство включват призови към „повече“ или „по-истинска“ демокрация. Само погледнете постоянно роящата се литература върху всички повече или по-малко нови типове демокрация, като делиберативна, дигитална, е-демокрация.⁶⁴ На политическо ниво, следното изказване на Романо Проди, бивш президент на Европейската комисия, е представително: ”Хората искат много по-партиципативна, с пряк досег на хората, демокрация. Те...[искат да бъдат] напълно включени в задаването на цели, правенето на политики, и оценката на напредъка. И са прави.”⁶⁵

На конференция в Париж, посветена на загубата на илюзии по отношение на демокрацията, на 11 октомври 2002 г. Филипе Шмитер посочи шизофренията сред елитите на установените партии, които едновременно се опитват и да отворят, и да затворят политическата система. И наистина може да се види комбинация от картелизация, т.е. затваряне на партийната система чрез изключване на претендентите, и демократизация, т.е. отваряне на политическата система чрез въвеждането на елементи на директна демокрация (напр. референдуми) или е-управление.

Но „делиберативната демокрация“ или „партиципативната революция“ са отговорите към популистките претенции на Новите Леви, Новите социални движения и Зелените и партиите на Новата политика. Но има фундаментална разлика между тези популисти и настоящия популистки Zeitgeist. Това най-добре може да се илюстрира чрез сърце-

⁶³За десния популизъм и харизматичното лидерство виж Roger Eatwell, ‘The Rebirth of Right-Wing Charisma? The Cases of Jean-Marie Le Pen and Vladimir Zhirinovsky’, *Totalitarian Movements and Political Religions*, 3: 3 (2002), стр. 1–23; Ami Pedahzur and Avraham Brichta, ‘The Institutionalization of Extreme Right-Wing Charismatic Parties’, *Party Politics*, 8: 1 (2002), стр. 31–49

⁶⁴Сред множество други, виж Barry N. Hogue and Brian D. Loader (съст.), *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*, London, Routledge, 1999; Jon Elster, *Deliberative Democracy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998; Ian Budge, *The New Challenge of Direct Democracy*, Cambridge, Polity, 1996.

⁶⁵Romano Prodi, ‘Shaping the New Europe’, реч пред Европейския парламент, Страсбург, 15 февруари 2000; достъпно на: <http://www.ecnais.org/html/pages/Bulletin/Prodi.htm>.

вината, т.е. чрез интерпретацията на народа, към който популистите се обръщат. Популизмът на Новото ляво се обръща към активен, самоуверен, добре образован, прогресивен народ. В рязък контраст с това настоящият популизъм е бунтът на „мълчаливото мнозинство“. Сърцевината за популисти като Берлускони или Хайдер е здраво трудещият се, леко консервативен, спазващ законите гражданин, който мълчаливо, но с нарастващ гняв наблюдава как неговия свят се „покварява“ от прогресивисти, криминално проявени и чужденци.

Накратко, съвременният популистки бунт е в много отношения противоположността на този от 1968 г. и по-късно. Докато популистите на „мълчаливата революция“ искаха повече участие и по-малко лидерство, популистите на „мълчаливата контра-революция“ искат повече лидерство и по-малко участие.⁶⁶ Както твърди Робърт Дал:

...често срещана грешка е... да се гледа на демокрацията просто като въпрос на политическо участие и да се предполага, че ако някои хора в демократичните страни казват, че ценят демокрацията, то трябва да е защото те получават радост или удовлетворение от това действително да участват в политическия живот. И ако се окаже, че те не се радват особено на участието си в политическия живот, то като че би следвало, че не ги е грижа особено и за демокрацията.⁶⁷

Настоящата „сърцевина“ на популистите наистина подкрепя демокрацията, но не искат да бъдат занимавани с политика през цялото време. Наистина „почти от половин век социологическите проучвания осигуряват необоримо доказателство, че гражданите не смятат за голяма ценност те самите действително да участват в политическия живот.⁶⁸ Вярно е, те искат да бъдат чути при вземането на фундаментални решения, но преди всичко и в най-голяма степен те искат лидерство. Те искат политици, които познават (вместо „да слушат,“) народа, които

⁶⁶Виж, съответно Roland Inglehart, *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton, Princeton University Press, 1977; и Piero Ignazi, 'The Silent Counter-Revolution. Hypotheses on the Emergence of Extreme Right-Wing Parties in Europe', *European Journal of Political Research*, 22: 1–2 (1992), стр. 3–34.

⁶⁷Robert Dahl, 'A Democratic Paradox', *Political Science Quarterly*, 115: 1 (2000), стр. 38.

⁶⁸Пак там, виж и John R. Hibbing and Elizabeth Theiss-Morse, *Stealth Democracy. Americans' Beliefs About How Government Should Work*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

правят така, че желанията им да се сбъдват.

Така „сърцевината” на съвременния популизъм е фокусирана преди всичко върху резултата на изхода, а не от това какво е на входа на демокрацията. Това, което изискват е отговорно управление, т.е. управление, което осъществява политики в съзвучие с желанията им. Но те искат политиците да излязат с тези политики без да ги тревожат, т.е. без много участие от тяхна собствена страна.

В контраст с популярните заблуди, популистките гласоподаватели не предпочитат силно никаква форма на партиципативна демокрация, била тя делиберативна или плебисцитна. Наистина, едно от малкото емпирични изследвания на демократичните възгледи на поддръжниците на популистките партии заключава: „поддръжниците на популистките партии... не подкрепят систематично разширяване на демократичните процеси.”⁶⁹ И действително би могло да се твърди, че популистите (и лидерите, и поддръжниците им) подкрепят референдумите преди всичко като инструмент да се преодолее властта на „елита”. Те ги виждат като единствената останала възможност да се гарантира, че желанията на „народа” са отразени в политиките на правителството.

Но настоящата „плебисцитна трансформация на демокрацията”⁷⁰ не само не разрешава това, което се възприема като криза на демокрацията, т.е. популисткото предизвикателство, но всъщност би могло и да я засили. Като се използва подобно популярно демократично говорене за да се оправдаят промените, самата критика от страна на популистките актьори се легитимира.⁷¹ По-важно, тези действия повдигат очакванията на популистката сърцевина. И когато тези очаквания не са удовлетворение, както става в повечето случаи,⁷² популисткият протест ще бъде

⁶⁹Shaun Bowler и др., ‘Populist Parties and Support for Direct Democracy’, доклад, представен пред Конференцията на австрало-азиатската асоциация за политически изследвания в Хобарт, Тасмания, 29 септември - 1 октомври 2003, стр. 36.

⁷⁰Frank Decker в ‘Konjunktoren des Populismus. “Blätter”-Gespräch mit Frank Decker’, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 10 (2002), стр. 1185.

⁷¹Виж Yves Meny and Yves Surel, ‘The Constitutive Ambiguity of Populism’ in Мейну и Сурел, *Democracies and the Populist Challenge*, цит. съч., стр. 1–21; Margaret Canovan, ‘Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy’ в Мейну и Сурел, *Democracies and the Populist Challenge*, цит. съч., стр. 25–44; Darin David Barney and David Laylock, ‘Right-Populists and Plebiscitary Politics in Canada’, *Party Politics*, 5: 3 (1999), стр. 317–39.

⁷²За противоречивите резултати от демократизацията при избора на кандидати в политическите партии, виж, например, Paul Pennings and Reuven Y. Hazan (съст.), *Party Politics*, 7: 3 (2001), специален брой. За проблематичното отношение между партийната демокрация и директната демокрация, виж Scarrow and Seyd, *Party Politics*, 5: 3 (1999), специален брой.

дори още по-силен. В следствие на това разочарованите гласоподаватели ще предпочетат оригинала пред копието, както Льо Пен отбелязва, още повече, че копието е доказало, че няма защо да му се вярва.

Друга заблуда е, че популистките гласоподаватели мразят истеблишмънта, защото те са различни. Популизмът не касае класите, може би с изключение на отхвърлянето на „политическата класа“⁷³, нито касае социалното представителство или паритетната демокрация. Поддръжниците на популистките партии не желаят да са управлявани от „човека от улицата“ в социо-демографския смисъл на думата. Само погледнете естравагантните индивиди, които ръководят повечето от тези движения; надали някой би казал, че Пим Фортийн е един средностатистически холандски гражданин!⁷⁴ Това, което искат популистките поддръжници, е проблемите на „обикновения човек“ да бъдат разрешени, според техните собствени ценности (често наричани „здрав разум“) и те приемат, че това трябва да се направи от забележителен водач. Или по думите на Пол Тагарт, популизмът „изисква най-необикновените хора да ръководят най-обикновените хора.“⁷⁵ Всъщност, точно в този изключителен характер на лидера на някои, но определено не на всички, популистки движения е и ролята на харизматичното лидерство.⁷⁶

Интересно е, че популисткият лидер не е задължително да бъде истински аутсайдер. Хора като Берлускони, Фортийн или Хайдер са били, още преди да стартира политическата им кариера, добре свързани с части на икономическия и политическия елит, без наистина самите те да са част от него. Но вместо да са „контра-елит“,⁷⁷ което по-добре пасва на популиста по учебник, те биха били по-добре описани като аутсайдерски елити: свързани с елитите, без да са част от тях.

Мнозина наблюдатели отбелязват, че популизмът е вътрешнопри-

⁷³Виж von Beyme, 'The Concept of Political Class', цит. съч., стр. 68–87; Schedler, 'Anti-Political-Establishment Parties', цит. съч., стр. 291–312.

⁷⁴Frank Има много исторически примери на популистки лидери, които идват от напълно различни социални кръгове от тези на хората, които претендират да водят. Най-забележителният пример са били „народниците“, млади градски интелектуалци, защитавали добродетелите на руското селячество. Виж Andrzej Walicki, 'Eastern Europe', в Ionescu and Gellner, *Populism. Its Meanings and National Characteristics*, цит. съч., стр. 62–96.

⁷⁵Taggart, *Populism*, цит. съч., стр. 1.

⁷⁶Виж Sandra Seubert, 'Paradoxen des Charisma. Max Weber und die Politik des Vertrauens', *Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 12: 3 (2002), стр. 1123–48; Ron van Dooren, *Messengers from the Promised Land. An Interactive Theory of Charisma*, Leiden, DSWO-Press, 1994.

⁷⁷C. Wright Mills, *The Power Elite*, New York, Oxford University Press, 1957.

същ на представителната демокрация; нали популистите противопоставят „чистия народ“ на „корумпираня елит“?⁷⁸ Както твърдах по-горе, не съм съгласен с този възглед и вярвам, че и популистките маси, и популистките елити подкрепят „истинското“ представителство. С други думи, те не отхвърлят нито представителството само по себе си, нито липсата на социално представителство. Това, на което се противопоставят е да бъдат представлявани от „чужд“ елит, чиито политики не отразяват собствените им желаниа и загриженост.⁷⁹

В популисткото съзнание елитът са защитници на „специални интереси“. Исторически погледнато тези мощни сенчести сили са били банкери и международни финансисти (често обявявани, че са евреи). Но в съвременния популизъм се идентифицира нова класа, тази на „прогресивните“ и на „политически коректните“. Тази „нова класова теория“ води началото си от нео-консервативните кръгове на Северна Америка от 80-те години.⁸⁰ В следващите десетилетия популистите с всякакви идеологически убеждения ще нападнат диктатурата на прогресивните, или във Фортийски термини — „църквата на Лявото“.

Вместо към представителната демокрация, популизмът е същностно враждебен към идеята и институциите на *либералната* или *конституционната* демокрация.⁸¹ Популизмът е една от формите на това, което Фареед Закария⁸² напоследък популяризира като „иllibерална демокрация“, но което също така би могло да се нарече демократичен екстремизъм. Въпреки всичката демократична реторика, либералната демокрация е сложен компромис на популярна демокрация и либерален елитизъм, който поради това е само отчасти демократичен. Както Маргарет Канован твърди по блестящ начин, популизмът е хаплива критика на демократичните ограничения вътре в либералните демокрации.⁸³

⁷⁸Виж, между другите, Yves Mény and Yves Surel, *Par le peuple, pour le peuple. Le populisme et les démocraties*, Paris, Fayard, 2000; Taggart, *Populism*, цит. съч.; Urbinati, 'Democracy and Populism', цит. съч., стр. 110—24.

⁷⁹За една по-философска и внимателна аргументация за съвместимостта на популизма и представителната демокрация, виж Benjamin Arditi, 'Populism as a Spectre of Democracy: A Response to Canovan', *Political Studies*, 52: 1 (2004), стр. 135—43.

⁸⁰За източниците на „новата класова теория“, и за съвременните и популистки интерпретации, виж Barry Hindess and Marian Sawyer (съст.), *Us and Them: Anti-Elitism in Australia*, Bentley, API Network, 2004.

⁸¹Виж Tjitske Akkerman, 'Populism and Democracy', *Acta Politica*, 38: 2 (2003), стр. 147—59; Mény and Surel, 'The Constitutive Ambiguity of Populism', цит. съч., стр. 1—21.

⁸²Fareed Zakaria, *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, New York: W. W. Norton, 2003.

⁸³Margaret Canovan, 'Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy', *Political Studies*, 47: 1 (1999), стр. 2—16.

В екстремистката си интерпретация на мажоритарната демокрация, тя отхвърля върху изразяването на общата воля най-вече конституционната защита на малцинствата и независимостта (от политиката, а значи и от демократичен контрол) на ключови държавни институции (напр. съдебната система, централната банка).⁸⁴

До голяма степен популизмът черпи сили от обърканите и често опортюнистски демократични обещания на политическите елити. В тази егалитарна епоха защитата на елитистките аспекти на либералната демокрация стават все повече и повече подобни на политическо самоубийство. В резултат левите, десните и центристките политици подчертават почти изключително значимостта на популярните аспекти т.е. демократичната страна. Типични са дебатите за предполагаемата „пропаст между гражданина и политиката” (забележете хомогенизиращите категории) или демократичния дефицит на Европейския съюз.

В повечето страни тези дебати започнаха сред политическите елити без каквато и да е индикация, че масите особено се интересуват от тях. Но след години на четене и слушане за нефункциониращите национални и над-национални демокрации, все повече и повече хора развиват чувствителност към проблема и се убеждават, че нещата могат и трябва да бъдат подобрени. Проблемът е, могат ли да бъдат „по-добре” (т.е. по-демократични) в рамките на либерално-демократичната система? В мига, в който се отправят по-радикални претенции, отговорът на политиките от традиционно-установените партии често е, че те не са реалистични заради конституционни ограничения или международни обвързаности. Така се създава порочен кръг, който може да се разбие или като отстъпим пред популистите и създадем по-популистка (и по-малко либерална) демократична система, или като им се противопоставим и обясним и защитим демократичните ограничения на либерално-демократичната система.

Заклучение

Целта на тази статия беше да направя троен принос към настоящия дебат за популизма в либералните демокрации. Първият принос

⁸⁴За вътрешен поглед към популизма-в-действие, виж Michael Braun, 'Populismus an der Macht. Das Phänomen Berlusconi', *Internationale Politik und Gesellschaft*, 3 (2003), стр. 110–33.

беше ясна и оригинална дефиниция за популизма, която да може да се употребява и в емпирични изследвания. Дефинирах популизма като идеология, която смята обществото за в крайна сметка разделено на две хомогенни и антагонистични групи, „чистия народ” срещу „корупцирания елит” и която твърди, че политиката трябва да е израз на *volonte generale* (общата воля) на народа.

Второ, отхвърлих тезата за „нормалната патология” и вместо това показах, че популисткото говорене е станало приемливо и прието от всички в политиката на съвременните западни демокрации. Нарекох това популисткия *Zeitgeist*. Вярно е, повечето традиционно установени партии предимно използват популистка реторика, но някои призовават и към популистки изменения на либерално-демократичната система (най-вече чрез въвеждането на плебисцитни инструменти).

Трето, твърдях, че обясненията и реакциите на настоящия популисткия *Zeitgeist* са сериозно погрешни. Голяма част от наскоро предложените решения са вдъхновени от популистката критика на Новото Ляво от 70-те и 80-те години, която се различава фундаментално от тази на 90-те (и в търсенето, и в предлагането). В рязък контраст с по-ранния период съвременните популисти предпочитат резултат на изхода, а не принос на входа на политиката и лидерство пред участие. В резултат тези реакции не само са погрешни, но могат да станат и контра-продуктивни, т.е. могат да засилят, а не да отслабят популисткото предизвикателство.

И така, наистина ли политиката в либералните демокрации е осъдена да остане завинаги популистка? Едва ли! Вярно е, че има известни структурни напрежения вътре в либералната демокрация, които могат да захранват популистите. Но популизмът също така е епизодичен;⁸⁵ и не само индивидуалните движения, а цялата динамика. Когато експлицитно популистки аутсайдерски групи придобиват значимост, части от истеблишмънта ще реагират с комбинирана стратегия на изключване и включване; докато се опитват да изключат популисткия/те актьор/и от политическата власт, те ще включат популистките теми и реторика, за да предизвикат и отбият предизвикателството. Тази динамика ще доведе до популисткия *Zeitgeist*, подобен на този, срещу който сме изправени

⁸⁵Taggart, *Populism*, цит. съч., стр. 1.

и днес, който ще се разсее в мига, в който популистският претендент е преминал отвъд пиковата си точка.

Но поради структурните промени и последващото движение от легалистки към харизматичен авторитет, както и поради демистификацията на политиката в западните либерални демокрации, популизмът ще е по-често срещана черта на бъдещата демократична политика, изригвайки винаги, когато значителни части от „мълчаливото мнозинство“ чувстват, че „елитът“ вече не ги представлява.

ПЪРВИТЕ ИЗБОРИ ЗА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ В БЪЛГАРИЯ

ПЕТЯ ГЕОРГИЕВА

На 20 май 2007 г. в България за пръв път се проведеха избори за 18-те български представители в Европейския парламент. Изборите съвпаднаха със средата на мандата на управляващата тристранна коалиция на БСП, НДСВ, ДПС в национален план, както и със средата на мандата на изборния през 2004 г. Европейски парламент (ЕП).

Изборите се проведеха по пропорционалната избирателна система, като политическите партии и коалиции се явиха с национални листи. Минималният праг беше 5,5%. За първи път в България се въведе изискването гласоподавателите да са пребивавали постоянно в страната най-малко три месеца до датата на изборния ден.¹ Това изискване беше предложено от парламентарната опозиция — СДС, ДСБ, ССД и партия “Атака”. То беше подкрепено и от НДСВ, както и от някои депутати от Коалиция за България. Целта беше да се ограничи т. нар. “изборен” туризъм, практикуван от българските изселници в Турция. Това беше удар по електората на Движението за права и свободи, което обяви т.нар. принцип на уседналост за недемократичен и заплаши да сезира Конституционния съд. В избирателните списъци не бяха включени 232 800 души, от които 185 000 са български изселници в Турция.

Рекордно ниска избирателна активност

Едва 28,60% от гласоподавателите упражниха правото си на вот. Само 1 930 000 избиратели отидоха до урните, при регистрирани в ЦИК 6 691 080 души. Това е най-ниската, регистрирана досега в страната избирателната активност. Тя бе най-висока в смесените региони : Силистра — 48 %, Разград — 45%, Кърджали, 44,61%, Търговище — 44,31%, Шумен

¹Закон за избиране на членове на Европейския парламент от Република България, чл. 4. (1) «Право да избират имат българските граждани, които са навършили 18 години към изборния ден включително, живели са постоянно най-малко през последните три месеца в Република България или в друга държава - членка на ЕС».

-41% . Най-ниската изборителна активност бе отчетена в София, 25-ти изборителен район - 18,36%, Перник — 20,91%, Сливен — 21,78%, Монтана — 22,75%. Кои са някои от причините за тази ниска изборителна активност?

Първо, понижената изборителна активност е характерна за европейски избори в голяма част от страните в ЕС. В анализа на европейските избори от 2004 г., озаглавен “Силен парламент, отсъстващи изборители”, експертите подчертават различните фактори на трудна мобилизация на изборителите. (Delwit, Poirier: 2005). Изборите не се провеждат за национално правителство, няма реален конфликт, а изборителите не виждат конкретен залог. Европейският парламент (ЕП), както и европейските институции остават непонятни за средния европейски гражданин. Българските изборители също не познават ЕП и неговата дейност, което ги отчужди от тези избори.

Второ, нивото от 28,60% се вписва в тенденцията на изключително слабо участие на изборителите от Централна Европа на европейските избори през 2004 г. В Словакия гласувалите тогава бяха едва 17%. За разлика от присъединилите се в ЕС осем страни от Централна Европа, в България ниското ниво не може да се обясни с “евроумора”. През 2003 г. гражданите на тези осем държави се бяха явили на референдуми за да кажат дали са съгласни страната им да стане член на ЕС, затова година по-късно при провеждането на европейските избори, мнозина смятат, че вече са се произнесли по ЕС (De Waele, Coman: 2005).

Трето, както подчертават анализите, обща е тенденцията европейските избори да се фокусират върху вътрешната ситуация. Въпреки, че основните теми би трябвало да са европейски, всъщност тези въпроси бяха изтласкани от националните проблеми (van der Eijk and Franklin: 2004). Това, което е специфично за първите европейски избори в България е, че те се проведеха в новоприета в ЕС страна, поставена под наблюдение по отношение на съдебната система и борбата с организираната престъпност и корупцията.

По време на предизборната кампания бе убит председателят на Общинския съвет в Несебър Димитър Янков. Агенция Ройтерс коментира, че от 2001 г. насам в България са извършени най-малко 150 убийства и че все още няма осъдени. В коментара се сочи, че „бандите на организираната престъпност, подпомагани от корумпираната и неефикасна съдеб-

на система, се радват на климат на безнаказаност и контролират големи части от българската икономика”. (Сега, 11.05.2007).

Пак по време на кампанията избухна скандал с обвинения в корупция, в който пряко бяха намесени високопоставените държавни служители Р. Овчаров и Ал. Александров.

Тези явления по време на изборите затвърдиха убеждението, че партиите са корумпирани и че обслужват определени частни интереси. (Карасимеонов: 2006, 243). Тези процеси задълбочават и разминаването между политически елити и избиратели, характерно за изградилата се по елитарен модел демокрация в България. (Канев: 2001)

Резултати от изборите на членове на ЕП от България

На изборите се явиха двама независими кандидати и 14 партии и коалиции. Само пет от тях успяха да преодолеят минималния праг от 5,5%. Изборите спечели най-новата партийна формация Граждани за европейско развитие на България (ГЕРБ) с неформален лидер кметът на столицата Бойко Борисов. С 21,68% от гласовете ГЕРБ се наложи като нов актьор в реструктуриращото се партийно пространство. На втора позиция с 21,41% от гласовете бе коалицията Платформа европейски социалисти — Българската социалистическа партия и Движение за социален хуманизъм, (ПЕС). ГЕРБ и ПЕС изпратиха по петима депутати в Европейския парламент. На трета позиция с 20,26% от гласовете бе Движението за права и свободи, което има избрани четири евродепутати. Партия Атака бе четвърта политическа сила с 14,20% от гласовете и трима избрани в ЕП. На пета, последна позиция бе Национално движение Симеон Втори с 6,27% от гласовете и един представител в европейската асамблея. Европейските избори потвърдиха провала на т.нар. традиционна десница — СДС, ДСБ и ССД. Десните партии се явиха със самостоятелни листи. Нито една от трите не успя да излъчи евродепутат. Съюзът на демократичните сили постигна 4,74%. Демократи за силна България събраха 4,35% от гласовете, а Съюзът на свободните демократи — едва 0,74%.

Таблица 1

Резултати на изборите на членове на ЕП 20 май 2007 г.

Избирателна активност - 28,60%

Листа	Гласове	Проценти от гласувалите	Избрани представители в ЕП
ГЕРБ	420 001	21,68%	5
ПЕС, БСП и ДСХ	414 786	21,41%	5
ДПС	392 650	20,26%	4
АТАКА	275 237	14,20%	3
НДСВ	121 398	6,27%	1
СДС	91 871	4,74%	0
ДСБ	84 350	4,35%	0
ССД	14 392	0,74%	0

Българско представителство в парламентарните групи в ЕП

Към кои европейски политически партии и фамилии се присъединиха българските представители, избрани на 20 май? С по петима депутати бяха подсилени трите най-големи парламентарни групи в ЕП. Петимата представители, избрани от листата на ГЕРБ, се присъединиха към парламентарната група на Европейската народна партия. Петимата избрани представители от листата на Платформа европейски социалисти, се включиха във втората по тежест политическа група в ЕП — Партията на европейските социалисти. Също с петима представители от България се увеличи и третата по големина европейска партия — Европейската Либерална, Демократична и реформистка партия. Четирима от тях бяха избрани от листата на ДПС, а петият е и единственият представител на НДСВ.

Освен в тези три партийни фамилии, български евродепутати ще заседават и в най-новата група в ЕП, тази на крайната десница “Идентичност, традиция, суверенитет”. Самото създаване на групата в началото на януари 2007 г. стана възможно с идването на представители от последните две новоприети страни-членки България и Румъния. С включването на българската партия Атака и румънската Велика Румъния, крайната десница в ЕП парламент покри изискването за минимум

Таблица 2

Разпределение на българските членове на ЕП по парламентарни групи

Листа	Избрани представители в ЕП	Парламентарни групи в ЕП
ГЕРБ	5	Европейска народна партия
ПЕС, БСП и ДСХ	5	Партия на европейските социалисти
ДПС	4	Европейска либерална, демократична и реформистка партия
АТАКА	3	Идентичност, традиция, суверенитет
НДСВ	1	Европейска либерална, демократична и реформистка партия

19 депутати за сформирание на група. (Le Figaro, 10 Janvier 2007).

Представителност на жените на европейските избори

Представителността на жените в кандидатските листи е показател за европеизацията и отвореността на политическите партии. Както показва таблицата и петте партии, които излъчват евродепутати, включиха жени за кандидати. ГЕРБ, ДПС и НДСВ са партиите, които поставят жени на първи позиции в своите листи. Най-силна бе представителността на жените в листата на ГЕРБ. С 13 места от общо 18, те дори бяха „свърхпредставени”. Подобно, в листата на НДСВ жените са 12. Седем кандидат-депутатки за ЕП издигнаха БСП и ДПС. Едва две бяха в листата на Атака.

Близо една трета от избраните български представители в Европейския парламент са жени, като най-много те са от листата на ГЕРБ — три. Две са жените, избрани от листата на ПЕС, както и от тази на ДПС. Единственият представител на НДСВ в Европейския парламент

Таблица 3

Съотношение мъже-жени в кандидатските листи

Листа	Мъже	Жени	Жени в първата половина на листата	Избрани Общо	Жени-евродепутати
ГЕРБ	5	13	6	5	3
ПЕС, БСП и ДСХ	11	7	3	5	2
ДПС	11	7	5	4	2
АТАКА	16	2	1	3	0
НДСВ	8	12	7	1	1
СДС	15	3	2	0	0
ДСБ	8	4	1	0	0
ССД	5	0	0	0	0

също е жена.

Състоянието на партиите и партийната система

Европейските избори потвърдиха флуидното състояние на партийната система, особено вдясно от центъра. Партиите “наследници” на бившия Съюз на демократичните сили не бяха в състояние да преодолеят тенденцията на спадащо електорално влияние. След като се явиха заедно на президентските избори през 2006 г., които загубиха, сега те се явиха самостоятелно, но по-скоро като „office seeking” организации², отколкото като партии, които търсят да разширяват и консолидират електоралната си база. Едва около 5% от гласувалите за СДС през 2005 г. са го подкрепили на европейските избори. За ДСБ на 20 май гласуваха над 70% от избирателите, подкрепили партията през 2005 г. Обаче, силно негативната стратегия на идентифициране на партията (антикомунизъм; заплахата за независимостта на страната от Турция чрез ДПС и от Ру-

²Партии, които се стремят да си осигурят постове и позиции, а не да разширяват своята електорална база.

сия, чрез енергийната зависимост) не беше достатъчно убедителна за избирателите. С подобни послания, ДСБ не успя да се диференцира по отношение на Атака — партията, която продължава да мобилизира електорална подкрепа с анти-турската си реторика.

В повечето страни от Централна и Източна Европа десните партии изпитват трудности да съчетаят новата си идейна идентификация с трайна социална база и електорална подкрепа (Szczerbiak and Hanley: 2006) Подобно на Полша и Румъния, и в България появата и консолидацията на нова европейска дясна партия не е лесен процес. Според резултатите от европейските избори, Граждани за европейско развитие на България (ГЕРБ) зае освободената ниша вдясно от центъра. От гласовете, получени от десните формации на парламентарните избори през 2005 г., ГЕРБ привлече около 44% от тези на НДСВ, над 29% от тези на СДС, около 12% от подкрепата на ДСБ и над 25% от гласовете на БНС. НДСВ е най-засегнатата от появата на ГЕРБ. Новата партия са подкрепили и над 45% от избирателите, които са се въздържали на последните парламентарни избори. (Алфа Рисърч, 21.05.2007). От гласувалите за ГЕРБ над 35% са избрали партията в изборния ден. Тези данни показват, че е рано е да се твърди, че ГЕРБ е новата европейска дясна партия.

ГЕРБ се наложи като водеща политическата сила в областните центрове с 32,1% срещу 19,6% за ПЕС. В София ГЕРБ с 26,5% и с малка преднина от 5,208 гласа пред ПЕС, също е първа политическа сила. В малките градове социалистическата партия запазва първа позиция, но и там среща силната конкуренция на ГЕРБ. Трета по влияние в малките населени места е Атака.

Най-слаба е подкрепата за ГЕРБ в селските региони. Това би могло да се обясни с все още неразгърнатата организационна структура, както и с традиционното влияние на други партии там — ДПС и БСП. Движението за права и свободи получи най-много гласове в селските райони - 43,5%. На европейските избори БСП губи от селския вот, считан за принадлежащ към твърдото ядро на партията. Според социолози, това е индикация, че партията навлиза в сериозна криза.³ Най-слаба е подкрепата за ДПС в областните центрове и столицата.

Според данните избирателите на ГЕРБ са образовани - 26,6% от за-

³А.Райчев, Ю. Асланов, *Сега*, 23.05.2007 г.

Таблица 4

Разпределение на вота за партиите, получили над 5,5% по тип населено място

	София	Областен център	Малък град	Село
ГЕРБ	26,5%	32,1%	22,4%	10,3%
ПЕС	24,5%	19,6%	24,3%	22,3%
ДПС	1,0%	2,1%	13,4%	43,5%
АТАКА	9,4%	14,8%	16,6%	9,5%
НДСВ	7,4%	8,9%	5,5%	3,6%

Източник "Алфа Рисърч", 21.05.2007.

Таблица 5

Брой гласове за първите пет политически сили в големите градове

	ГЕРБ	ПЕС	ДПС	АТАКА	НДСВ
Варна	27 838	14 643	4 916	14 434	8071
Бургас	17 219	10 038	2 884	11 991	3494
София	61 785	56 577	3 073	22 570	17778
Пловдив	19 927	17 074	4 607	10 389	5303
Русе	14 795	7 229	3 642	8 489	3 070

Източник „Алфа Рисърч”, 21.05.2007.

вършилите ВУЗ и 23,9% от тези със средно образование гласуваха за нея. Новата формация печели избиратели от всички възрастови групи. ГЕРБ бе избран от голяма част от младите и от тези до 40 години. Партията си подели вота на младите с Движението за права и свободи. Избирателите над 60 години са гласували най-много за БСП.

Изследванията на европейските избори сочат, че вотът най-често „наказва” управляващите. (Delwit et Poirier : 2005). В България трите партии от управляващата коалиция - БСП, НДСВ и ДПС получиха общо 47,94% от гласовете и десет от 18-те места в ЕП.

За БСП това е най-слабият резултат от 1990г. досега. Партията получи 414 786 гласа, което е с 714 410 по-малко, от тези на парламентар-

Таблица 6

Социален профил на гласоподавателите по партии

	Пол (в %)		Образование (в %)			Възраст (в %)				
	мъже	жени	висше	средно	основно и по-ниско	18-30	31-40	41-50	51-60	+ 60
ГЕРБ	20,1	22,5	26,6	23,9	6,3	27,9	28,9	25,9	21,9	10,8
БСП	19,7	23,8	24,3	18,9	24,1	9,5	10,0	14,6	21,7	39,9
ДПС	22	17,1	4,8	18,5	46,6	27,1	25,6	22,8	15,7	12,1
НДСВ	5,4	7,1	8,5	6,2	2,4	9,6	7,2	6,7	5,6	3,9
АТАКА	15,3	10,0	10,7	14,8	10,5	10,5	10,9	9,8	15,1	14,2

Източник Алфа Рисърч, 21.05.2007.

ните избори през 2005 г. За представянето си на тези избор БСП изостави, както формулата Коалиция за България, така и Нова левица. БСП се представи заедно с Движението за социален хуманизъм в коалиция Платформа европейски социалисти — ПЕС. ПЕС е и съкращението на Партията на европейските социалисти (ПЕС). Това бе опит да се утвърди европейския имидж на партията. Според социолозите, БСП е загубила 20 000 гласа, поради представянето си като ПЕС, с което не е била разпозната от избирателите. (СЕГА, 23.05.2007 г.) Освен това, отношението към ЕС и европеизацията влизат в противоречие с ценностите на някои традиционни симпатизанти на БСП. (Тодоров: 2001) Комунистическата партия получи — 0,98%, Коалиция на българските социалдемократи — 1,94%. Граждански съюз за нова България — 0,49%.

Резултатите за НДСВ показаха срыв за партията, която събра едва 121 398 гласа, което е с 603 916 гласа по-малко от тези получени през 2005 г. Срывът се дължи на участието в управлението през целия този период от 2001 до 2007 г., както и на влизането на НДСВ в тройната коалиция с БСП и СДС. Друг фактор бе силната конкуренция на ГЕРБ.

ДПС спечели 392 650 гласа, което е с 74 750 по-малко от парламентарните избори през 2005 г., но далеч не е най-слабото представяне от 1990 г. досега. Резултатът е по-добър от този на парламентарните избори от 1994, 1997 и 2001 г. Партията показва своя мобилизационен потенциал, който се засили вследствие на антитурските послания на политическите

Таблица 7

Електорална подкрепа на парламентарни и европейски избори 1991-2007 г.

	1991	1994	1997	2001	2005	ЕП 2007
БСП	1 836 050	2 262 943	939 308	783 372	1 129 196	414 786
СДС	1 903 567	1 260 374	2 223 714	830 338	280 323	91 871
ДСБ					234 788	84 350
ССД					189 268	14 392
ДПС	418 168	283 094	323 429	340 510	467 400	392 650
НДСВ				1 952 513	725 314	121 398
АТАКА					296 848	275 237
ГЕРБ						420 001

противници. С включването в листата на кандидати българи, движението продължава да конструира нов имидж на либерална партия.

На европейските избори Атака получи 275 237 гласа, което бе с 21 611 по-малко от резултатите на последните парламентарни избори. Това е интересно с оглед на силната мобилизация на електоралното ядро на този тип партии. ГЕРБ привлече около 15% от гласувалите за Атака през 2005 г. С това новата формация ограничи разрастването на крайната десница.

Около четири милиона български избиратели не гласуваха на 20 май. От тях най-голям бе дялът на потенциалните избиратели на БСП (над 1 800 000 в сравнение с гласовете през 1994 г.), следвани от тези на традиционните десни партии, които общо получиха 190 613 гласа (с над 630 хиляди по-малко от подкрепата за СДС през 2001 г. и с над 2 милиона гласа по-малко от тези през 1997г.). Ако БСП не успее да излезе от състоянието на блокаж и не се отвори е възможно да се отиде към модела на полската левица в лицето на управляващия до 2005 г. Съюз на Демократичната левица, която бе пометена от крайно консервативни, ксенофобски и популистки партии.

Евроскептицизмът и засилването на националистичните дискурси биха могли да засилят формациите, които се появяват като техни носители и съумеят да мобилизират и експлоатират тези настроения. Партия Атака, която събира под 300 000 от гласовете (през 2005 г. и на европей-

ските избори) засега не показва такъв потенциал.

В заключение, трябва да се подчертае, че изборите за Европейски парламент не могат да бъдат сравнявани с национални избори, на които се избира управлението на страната. Резултатите от европейските избори не могат и да бъдат разглеждани като прогнози за резултатите на бъдещи парламентарни избори. Както вече беше споменато, вотът на европейски избори често е “протестен” спрямо управляващите. Практиката показва, че в Европейския парламент понякога получават представителство партии, които не само не разполагат с особена тежест, но и не успяват да се наложат в национален план. Разочарованието и негласуването за традиционните партии е поредния сигнал към партиите за тяхното реформиране и необходимостта от “отваряне” към гражданите и за промяна на начина на правене на политика. Това е сигнал за необходимостта от понататъшно “демократизиране” на демокрацията.

Литература

Delwit P., Poirier P. (2005) *Parlement puissant, électeurs absents? Les élections européennes de juin 2004. In: Parlement puissant, électeurs absents? Les élections européennes de juin 2004.* Bruxelles, Presses de l'Université Libre de Bruxelles, 3-19.

De Waele J.-M., Coman R. (2005) *Les élections européennes de 2004 dans les pays d'Europe centrale. - In: Parlement puissant, électeurs absents ? Les élections européennes de juin 2004.* Bruxelles, Presses de l'Université Libre de Bruxelles, 60-76.

Kanev D. (2001) *La consolidation de la démocratie en Bulgarie. Progrès, problèmes, perspectives.- Transitions, vol. XLII, n°1, 5-20.*

Szczerbiak A., Hanley S. eds., (2006) *Center-right parties in post-communist East-Central Europe.* London, New York, Routledge.

Todorov A. (2001) *Politique étrangère et culture politique: le cas du système des clivages en Bulgarie.- Transitions, vol. XLII, n°1, 41-56.*

Van Der Eijk C. Franklin M.N.(2004) *Potential for contestation on national matters at national elections in Europe.- In: Marks G., Steenbergen M. R. (eds.) European integration and political conflict* Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Бъчварова Р., Маркет Линкс, “Сривът в доверието обрича партиите

на всякакви провокации”: Сега, 06.06.2007

Карасимеонов Г. (2006) *Партийната система в България*. София, ГорексПрес.

Le Figaro, L'extrême droite s'organise au Parlement européen. 10 Janvier 2007.

ПОЛИТИЧЕСКОТО ПОСРЕДНИЧЕСТВО В ЕПОХАТА НА “БИГ БРАДЪР“

ИВО ИНДЖОВ

1. Необходимостта от политическо посредничество в демократичните системи

В науката за масовите комуникации в наши дни доминира възгледът за “взаимозависимостта и симбиозата” между политическата и медийната система. Между тях съществуват отношения на размяна, при което “се обменя информация срещу публичност и обратното” (Sarcinelli, 1994: 39).¹ Политиката се нуждае от медиите за да бъде разяснен на гражданите един ставащ все “по-непрозрачен свят” (вж. Marzinkowski, 1998: 165). Марчинковски анализира значението на политическото посредничество² от нормативна и емпирично-аналитична гледна точка: при демокрацията от една страна обществото трябва да бъде разпознаваемо за „всеки индивид като политически оформена общност”, а от друга — системата има нужда от „информация и (само) легитимация”, за да избегне „прекомерното очакване и делегитимацията“ (пак там: 166 и сл.).

Други три причини за необходимостта от (медийно) политическо посредничество в страни като България са специфични за една система в преход (вж. Indzhov, 2005: 21):

- Тъй като при тоталитарните режими медиите се занимават основно с пропаганда, веднага след промените съществува голяма потребност те да се върнат към изначалната си информационна функция и, по възможност, да разясняват неидеологизирано политическите процеси.

- Необходимостта от политическа комуникация в посткомунисти-

¹Този модел се отличава съществено от по-старите парадигми - за медиите като “четвърта власт” (упражняването на контролната функция спрямо политиката предполага отношения на автономия и дистанцираност помежду им) и за инструментализирането - “превъзходство” на политиката над медиите или обратното (налице са отношения на зависимост и доминация). Вж. прегледа у Jarren/Donges (2002): Politische Kommunikation in der Mediengesellschaft. Eine Einführung, Band 1: Verständnis, Rahmen und Strukturen. 1. Auflage. Wiesbaden: 26-27.

²Терминът е анализиран и изследван по-подробно през 1987 г. от швейцарския политолог Улрих Сарчинели Вж.: Sarcinelli, Ulrich (1987): Politikvermittlung und demokratische Kommunikationskultur. В: същия, изд.: Politikvermittlung. Beiträge zur politischen Kommunikationskultur. Bonn: 19.

ческите общества става по-устойчива, когато е необходимо да се отстраняват сериозни проблеми по веригата “правене - представяне - възприемане на политиката”. Например, когато рухват някои основополагащи митове на демокрацията: за бързо повишаване на жизнения стандарт, некорумпираността на новите демократични елити, свободното движение в Европа и др.

- Значението на политическото посредничество в тези страни нараства в светлината на европейската им интеграция, която протича паралелно с трансформацията. Необходимо е комуникиране на норми, правила и действия на институции и актьори, които до този момент са без аналог.

Що се отнася до ролята на медиите в политическото посредничество, може да бъде направено уточнението, че те биха имали значим принос — това важи особено за електронните медии — при определени условия (вж. Marcinkowski, 1998: 186):

- Ако на политическите информации бъде отредено достойно място в програмата им.

- Ако информацията и нейното оповестяване правят политиката по-прозрачна.

- Ако медиите осигуряват равнопоставеност на различни политически мнения.

- Ако населението се интересува и е готово да използва политическата информация.

Същевременно трябва да се държи сметка за предупрежденията на автори като Хазебринк, който посочва, че „няма критерии, въз основа на които би могло да бъде решено, колко зрители на ден трябва да бъдат достигнати чрез телевизионните новини или колко дълго зрителите трябва да се занимават с информационни предавания.“ (вж. Hasebrink, 1998: 353)

Задачата за анализиране на приноса на телевизията, особено на обществените оператори, в процеса на политическа комуникация се усложнява и от широко разтворената ножица между своеобразната публична поръчка към тях: да излъчват предавания, които информират, образоват и развличат и гарантираната им от закона програмна автономия. В условията на яростна конкуренция с частните телевизии това разминаване позволява рязко редуциране на информационните предавания и новините за сметка на нарастване дела на развлекателния сегмент, което се

предприема в името на зрителския интерес.

Изследователи като Хикетир (вж. Hicketier, 1998: 185 и сл.) наблюдават и на факта, че телевизионните новини достигат зрителя в рамките на една развлекателно ориентирана медийна програма. През последните години се наблюдава нарастване на значението на фактори като персонализиране, драматизиране, емоционализиране и визуализиране при избора и представяне на политически теми и актьори, вкл. и в новините. Последниците от политейнмънта с двете му измерения — развлекателна политика и политическо развлечение, които на практика често се преплитат (вж. Dörner, 2001: 31) са амбивалентни: политическите теми достигат много широк кръг зрители, вкл. и такива, които не се интересуват много от политика, но в същото време автентичните политически съдържания се подменят с привидна и символна политика. Специално в Европа политейнмънтът разцъфтява в условията на програмна конвергенция, при която обществените канали възприемат осигуряващите високи рейтинги и рекламни приходи масовоатрактивните формати от частните си конкуренти, а те на свой ред догонват обществените канали в новините, поне в количествено отношение. Всичко това затруднява политическо посредничество по телевизията в сравнение с епохата преди 80-е г. на миналия век, когато в Европа обществените телевизии имат монополно положение.

Въпреки че в сравнение с по-развитите медийни общества политейнмънтът в България все още не е придобил големи размери — няма например класическо и влиятелно политическо ток-шоу или новинарски емисии с шоу-елементи, налагането му е въпрос на време. Подготовката на почвата се облекчава от своеобразни алианси между отделни медии, продуцентски къщи и политически структури, както и близките приятелства между журналисти, шоумени и политици. Емблематичен пример за вкарването на политическата журналистика в рамките на Развлекателното е творческият възход и падение на журналиста Иван Гарелов. Още по време на комунистическия режим той водеше политическото магазинно предаване "Панорама" на днешната обществената телевизия БНТ. През 2000 г. Гарелов премина на работа в купената от гръцката "Антенa груп" Нова ТВ, за да модерира новия политически ток-магазин "Студио Нова". След като през 2001 г. телевизията се провали в опита си да получи национален лиценз за излъчване, модераторът беше уволнен,

а предаването преустановено. От 2004 г. до неотдавна Гарелов водеше всекидневното гейм шоу “Вот на доверие”, което се излъчваше в прайм-тайма на най-гледаната частна телевизия bTV.

2. Модели на политическа комуникация по българската телевизия

Състоянието на политическото посредничество по българската телевизия ще бъде анализирано въз основа на резултатите от две изследвания, (вж. Indzhov, 2005). Без да претендират за представителен характер, те показват интересни тенденции в развитието на медийната политическа комуникация в България, които позволяват сериозни аналитични обобщения. Използвани са и някои актуални наблюдения върху телевизионната програма за съответния анализиран период.

Първоначално с инструментариума на структурния програмен анализ беше изследван праймтайма³ (18:00 — 23:00 ч.) на трите най-гледани телевизии: частните bTV и Нова тв и Канал 1 на обществената БНТ, за по две непоследователни седмици през годините 1990-а, 1996-а, 2001-а и 2003-а⁴. Общият изследван програмен обем за периода на извадката възлиза на 37 670 минути.

И при трите телевизии ясно доминираше развлекателният сегмент (програмните области “Fiction” — тв серии, тв филми, игрални филми и “Развлечение” — (ток) шоу-та, игри, а от есента на 2004 г. и реалити формати⁵) за сметка на информацията. Показателно е промяната на съотношението помежду им при обществената телевизия. За периода 1990 — 2003 г. делът на информацията при Канал 1 е намалял от 46 на 36%, а обемът на развлекателния сегмент се е увеличил от 36 на 59%. През 2003-а г. той водеше убедително в праймтайма и на двете частни телеви-

³За повече подробности вж. категориите в схемата на Krüger/Zapf-Schramm, в: Krüger, Udo Michael/Zapf-Schramm, Thomas (2002): Öffentlich-rechtliches und privates Fernsehen: Typische Unterschiede bleiben bestehen. Programmanalyse 2001/1. В: Media Perspektiven, 2002/4: 178 — 189.

⁴Въз основана публикации за предстоящата тв програма в различни медии бяха кодирани времеви обеми за следните календарни седмици: 9-15 април 1990 г., 5-11 ноември 1990 г., 8-14 април 1996 г., 9-15 декември 1996 г., 9-15 април 2001 г., 10-16 декември 2001 г., 12-18 май 2003 г. и 17-23 ноември 2003 г. За този период времетраенето на праймтайма на Канал 1 беше 16 800 мин, на Нова ТВ (от 1996 г.) 12 470 мин. и на bTV (от 2001 г.) 8400 мин.

⁵Към този сегмент се числи и програмната област “Музика”, но в праймтайма на нито една от трите телевизии през двете изследвани седмици през 2003 г. нямаше музикални предавания. Заради специфичния характер на спортната и детската програма те не са причислени нито към информационния, нито към развлекателния сегмент.

зии — 80% при Нова ТВ, и 70% в bTV. Прави впечатление, че в сравнение с 2001 г., през 2003 г. Канал 1 и Нова ТВ са възприели от bTV модела на силно присъствие на развлекателни предавания в най-гледаното си време: за този период делът на програмната област "Развлечение" нараства драстично и при трите телевизии - от 5, 6 и 19 процента съответно с 18, 23 и 9 пункта.

През 2003 г. фаворит в областта "Развлечение" беше предаването

Таблица 1

Тв-програмни области през 2003 г.

праймтайм (18.00 – 23.00 ч., в %, средно на ден)

	Канал 1	Нова ТВ	bTV
Информация	35,7	17,7	24,3
Новини	13,0	17,3	19,3
Fiction	36,3	50,7	41,3
Развлечение	23,0	29,0	28,7
Музика	-	-	-
Спорт	3,0	1,3	5,7
Детска програма	-	1,3	-
Други	1,3	-	-
Реклама ⁶	0,7	-	-
Общо	100,0	100,0	100,0
База (минути)	300	300	300

"Шоуто на Слави" на bTV - все още най-успешното развлекателно предаване, излъчвано някога по българска телевизия. В изпълненото с много музикални елементи късно вечерно шоу понякога се появяват и политики. С тях известният шоумен обсъжда от горещи проблеми на деня до техния лайф стайл, което е типичен пример за опаковане на политиката в развлекателен формат. При него печелят и двете страни — политикът, защото посланията му стигат нефилтрирани до милиони зрители от най-различни възрастови групи, за разлика от един сериозен поли-

⁶Когато е анонсирана като самостоятелен програмен елемент.

тически магазин например, и самото шоу, чийто рейтинг обикновено нараства при гостуване на важна обществена фигура. Броени дни преди парламентарните избори през 2005 г. сценаристите на предаването дори разпитаха от “името на зрителя” лидерите на няколко от основните политически сили. Тогава се роди прословутата фраза на председателя на ДПС Ахмед Доган за “обръча от фирми”, който присъства около всяка политическа формация.

През есента на 2004-а г. Нова ТВ предложи в праймтайма на своите зрители българския вариант на риалити-шоуто “Биг Брадър” И макар че досега в него не са селектирани политици, които междувпрочем с удоволствие биха използвали дори едно кратко гостуване при “брадърите” за ПР-самоинсценировка, то веднага се превърна в обществен феномен. Баналните разговори между намиращите се в наблюдаваната строго “къща”, флиртовете помежду им и няколко секс сцени по време на надпреварата за наградата от 100 000 евро от самото начало фокусираха вниманието на всички обществени слоеве и предизвикаха противоречиви дискусии. Аналогични прояви се развиха и в стартиралото през есента на 2006 г. българско издание на риалити-шоуто “Сървайвър” по bTV. Същевременно най-тираажните и влиятелни печатни медии — всекидневниците “Труд” и “24 часа” на германската медийна групировка ВАЦ, информираха подробно и безкритично за развоя на събитията в “къщата” и на пустинния остров. Последиците — двете частни телевизии разширяват рязко пазарния си дял от зрители и рекламните си приходи, а създалите се нови програмно-структурни условия, които повлияват и програмната схема на Канал 1, правят все по-трудно информирането за ставащото по света и у нас и комуникирането на Политическото в най-гледаното ефирно време.

Наистина Канал 1 запазва отчетливо своята водеща роля в информационната област, въпреки че, както вече беше отбелязано, от 1990 до 2003 г. делът на информационните предавания в праймтайма му е паднал с 10 пункта.

При това жанровото разнообразие: новини, магазинни и дискусийни предавания, документалистика би трябвало да е предпоставка за увеличаване на преимуществото на Канал 1 в информационната област (въпреки че за 13 г. делът на политическите предавания в най-гледаното му време е редуциран от 12 на 8%). Това показват резултатите от допъл-

Таблица 2

Програмната област „Информация“: 1990-2003 г.

праймтайм (18.00 – 23.00 ч., в %, средно на ден)

Година	Канал 1	Нова Тв	bTV
1990	45,7	-	-
1996	39,0	26,0	-
2001	37,3	32,0	26,0
2003	35,7	17,7	24,3
База (минути)	300	300⁷	300

нителен, тематично центриран анализ на програмната област “Информация” по Канал 1⁸). При това е логично да се допусне, че редуцирането на политическите предавания отговаря на постепенното, но устойчиво деполитизиране на обществения живот и преориентирането на публиката от информационни към развлекателни потребности в хода на посткомунистическата трансформация. Но намаляването на дела на тези предавания, както и рязкото намаляване на гледаемостта им, какъвто е случаят с политическият магазин “Панорама” може да бъде обяснено и с влошаващото се качество.

Ето и някои примери. През 2003-а г. “Панорама” заделяше достатъчно време за представяне на различни аспекти на европейската интеграция, но проблемите на подготовката на България за членство в ЕС бяха обсъждани предимно с външния министър и министъра на европейската интеграция — и двамата представители на НДСВ, водещата сила в управляващата коалиция. Много рядко бяха канени представители на опозицията, на гражданския сектор и др. Покрай селекцията на теми и актьори липсата на достатъчно критични коментари към тези, които са на власт е друга особеност на политическото осведомяване по обществената телевизия. Типичен е примерът с излъчваното през 2003 г. по централните новини на Канал 1 предаване “Актуално”. В него моде-

⁷От 8-и до 12-и април 1996 г. вечерната програма на Нова тв започва в 18:26 ч. Затова средната продължителност на праймтайма ѝ за тази година от извадката е 291 мин.

⁸Вж. кодиращата схема на Крюгер, в: Kрюгер, Udo Michael (1998): Modernisierung bei stabilen Programmstrukturen. Programmanalyse 1997: ARD, ZDF, RTL, SAT. 1 und PRO SIEBEN im Vergleich. B: Media Perspektiven, 1998/7: 314 – 330.

раторът обикновено даваше възможност на гостите в студиото — най-често представители на управляващото мнозинство, да разкрасят политиката на правителството.⁹

Съвсем различно изглежда проблемът за политическото посредничество при частните телевизии. През 2001 г. Нова ТВ, която се надяваше да спечели лицензи за излъчване в национален обхват, опита да предизвика Канал 1 с повече новини и политически магазинни предавания в праймтайма, но експериментът се провали. Тогава делът на програмната област „Информация” достигна 32% (срещу 37% по Канал 1) от общото времетраене на праймтайма. Това най-високо ниво за периода на извадката се дължеше както на възприетия модел на по-дълги информационни емисии, така и на експериментите с политическите магазинни предавания “Студио Нова”, за чиято съдба вече беше споменато, и “Наблюдател” на известния журналист Тома Томов. То беше излъчвано през втората половина на 2001 г., но впоследствие свалено заради нисък рейтинг и “елитарност”. През 2003 г. тази телевизия вече не излъчваше политически предавания в праймтайма си.

Показателно е отношението към политическите предавания и в bTV. През 2003 г. в най-гледаното си време тя представяше случващото се в българската политика само по “Сеизмограф”, едно критично ток-предаване, което се излъчваше в събота надвечер. През есента на 2006 г. то беше спряно и заменено с интерактивното ток-шоу “Пирамида”, в което понякога четиримата участници обсъждат и политически проблеми и се борят за доверието на зрителите с телевотинг. И двете предавания се водят от Светла Петрова, чието журналистическо превъплъщение е още един пример за отказа на българските телевизии да се занимават със сериозна политика.

Всъщност както през 2003 г., така и през 2007 г. bTV и Нова ТВ излъчват в праймтайма, когато телевизионната консумация достига върха си, освен предаванията от целия развлекателен сегмент, почти само новини¹⁰. Наистина, преди четири години двете частни телевизии предлагат на зрителите си повече новини от Канал 1 (19 съотв. 17% срещу 13%

⁹През 2004-а г. предаването беше спряно.

¹⁰Понастоящем тази телевизия излъчва само едно изцяло политическо предаване в праймтайма си — неделното предаване на “На четири очи” с Цветанка Ризова, а bTV — нито едно. Канал 1 предлага на зрителите си петъчната “Панорама”, а понякога и документални политически филми. Освен в новините си,

за обществения канал), „но само чрез новинарски предавания, в които репортажите и новините стават все по-кратки и балансът между „hard news“ und „soft news“ се премества все повече в полза на последните..., не може да се реализира информационно посредничество в необходимия обем” (Indzhov, 2005: 124-125). Това засяга особено комплексни и комплицирани тематични области като “политика”, икономика”, “ЕС/европейска интеграция” и др.

2.1. В центъра на осведомяването — делата на българските министри

Второто изследване, за което вече беше споменато, е анализ на съдържанието на осведомяването в централните новинарски емисии на Канал 1 (20:00 — 20:30 ч.) и bTV (19:30 — 20:00 ч.)¹¹ за четири последователни седмици в периода 2003 — 2004 г.¹² Бяха кодирани общо 620 комуникационни единици (41 460 секунди) в “По света и у нас” и 569 комуникационни единици (39 371 секунди) по „bTV Новините“. Проучването беше фокусирано върху начина, по който двата канала информират за ЕС. С оглед на предстоящото тогава членство на България в ЕС беше направен изводът, че делът на новините от различните основни тематични области (вж. табл. 3), в които ЕС или европейската интеграция са водеща тема, е ограничен: 8% от общото времетраене на централните новини по Канал 1 и едва 4% по bTV. При това почти без изключение става въпрос само за политическите измерения на темата “ЕС/европейска интеграция”. В централните си емисии двата тв оператора информираха най-много за посещенията в България на еврокомисари, водещи политици от страните от ЕС, (тържествени) заседания на държавните институции и становища на представителите на изпълнителната власт по повод успехите на България в процеса на подготовка за еврочленството. За алтернативни възгледи и критични становища за проблемите на страната в процеса на европейска интеграция осведомяването беше

и трите телевизии информират за и анализират политическите проблеми — основно българските, в сутрешните си информационни блокове, когато гледаемостта е в пъти по-ниска от праймтайма.

¹¹Анализът е ограничен до същинската новинарска част на двете централни емисии. Не бяха взети под внимание прогнозата за времето, спортните новини, както и рекламни спотове.

¹²Извадката обхваща следните седмици: от 12-и до 18-и май 2003 г., от 6-и до 12-и октомври 2003 г., от 8-и до 14-и декември 2003 г. и от 14-и до 20-и юни 2004 г. Повечето категории за кодиране бяха възприети от Зиверт (1998: 227 — 229, 232, 271-274, 316-318). Вж. Sievert, Holger (1998): *Europäischer Journalismus. Theorie und Empirie aktueller Medienkommunikation in der Europäischen Union*. Opladen/Wiesbaden.

далеч по-скромно.

Друг важен извод: осведомяването и по водещите български телевизии потвърждава световната тенденция за доминация на темите от родната страна. На новините от България се падат 2/3 от общото времетраене на емисиите на “По света и у нас” за разглеждания период и над 70% в “bTV Новините”. В рамките на националното осведомяване отчетливо доминират новините за политика (53% при Канал 1 и 46% при bTV). Политиката води убедително като тематична област и в новинарския поток от света и Европа.

Резултатите от контролната седмица¹⁴, в която осведомяването от

Таблица 3

Новините от България в централните емисии: 2003-2004 г.

(в %)

Основна тематична област ¹³	Канал 1	bTV
Политика	52,6	45,6
Общество	15,1	12,9
Икономика	12,9	8,9
Култура	9,2	2,0
Престъпност	7,2	13,2
Human Interest	1,6	11,1
Катастрофи/ Нещастия	1,0	6,4
Други	0,5	0,0
Наука	-	-
Война/Кризис	-	-
Общо	100,0	100,0
База (секунди)	27 450	28 281

България беше изследвано по-подробно, показаха, че и в двете предавания се информира много повече за личности отколкото за институции.

¹³Всяко една новина беше кодирана само по веднъж, според водещата тема в нея.

¹⁴Седмичата от 6-и до 12-и октомври 2003 г.

Това може да бъде обяснено не на последно място с наблюдаваното в световен мащаб персонализиране на новините. Двете предавания осведомяваха най-много за действията на представителите на изпълнителната власт и най-вече за успехи на министрите от управляващата коалиция от НДС и ДПС. Заедно с представянето на свършеното от другите държавни мъже — премиера Симеон Сакскобургготски, президента Георги Първанов и др., те определят облика на новинарския поток. При това тенденцията е по-ясно изразена по обществения Канал 1. Активността на представителите на законодателната власт, особено на опозиционните партии и на съдебната власт попадаха по-рядко във фокуса на осведомяването.¹⁵ Много по-малко, особено по bTV, беше информирано за партии, профсъюзи, НПО и други обществени организации.

Изводи

Близо двадесетина години след началото на демократичните промени политическото посредничество в българската телевизия се осъществява при утежнени условия; като цяло политическата комуникация по телевизията може да бъде характеризирана като проблематична. Моделът на отразяване на "домашните" политически събития в праймтайма на ориентираният силно към печалба частни телевизии bTV и Нова ТВ, които се концентрират почти изцяло върху новините, не изненадва. Количественото преимущество на обществената телевизия в областта на информационните предавания също не трябва да учудва: тази разлика потвърждава и за българския случай основополагащи различия между обществените и частните телевизии в Европа. Но в условията на постоянен политически натиск върху обществените медии в България гореспоменатото превъзходство на Канал 1 не преминава в количествено: в предаванията, в които се разглеждат политически теми, продължава да преобладава позитивното отношение към властта, независимо кой управлява.

В централните новинарски предавания на Канал 1 и bTV се информира предимно за политика, но политическите събития се представят непълно, с видимо количествено превъзходство за представителите на изпълнителната власт. Последицата от това фокусиране на новинарския

¹⁵В една новина можеха да бъдат изброявани всички участващи актьори.

поток е изкривено конструиране на реалността. В общи линии в най-гледаното си тв време Канал1 и bTV трудно покриват първите три от формулираните от Марчинковски предпоставки, които биха позволили да имат съществен принос към политическата комуникация в страната.

Затова може да бъде направен изводът, че двете водещи български телевизии от една страна не задоволяват информационните потребности на публиката, а от друга допринасят за политическата отегченост на своите зрители. Всичко това няма как да не повлияе върху генерирането на пасивно обществено мнение във време, когато преходът в България е приключил и тя трябва да решава важни проблеми на интегрирането си в Европейския съюз.

Литература

Dörner, Andreas (2001): *Politainment. Politik in der medialen Erlebnisgesellschaft. Erste Auflage*. Frankfurt am Main.

Hasebrink, Uwe (1998): *Politikvermittlung im Zeichen individualisierter Mediennutzung. Zur Informations- und Unterhaltungsorientierung des Publikums*. В: Sarcinelli, Ulrich (1998): *Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft. Beiträge zur politischen Kommunikationskultur*. Opladen/Wiesbaden: 345-367.

Hickethier, Knut (1998): *Narrative Navigation durch das Weltgeschehen. Erzählstrukturen in Fernsehnachrichten*. В: Kamps/Meckel (изд.): *Fernsehnachrichten. Prozesse, Strukturen, Funktionen*. Opladen: 185-202.

Indzhov, Ivo (2005): *Die Fernsehtransformation in Bulgarien: die Rolle des Fernsehens im Prozess der europäischen Integration*. Frankfurt (Oder), университет, дисертация: <http://edocs.ub.euw-frankfurt-o.de/data/dissertations/kuwi/2005/indzhov.ivo.pdf>

Marcinkowski, Frank (1998): *Politikvermittlung durch Fernsehen und Hörfunk*. В: Sarcinelli, Ulrich (1998): 165-183.

Sarcinelli, Ulrich (1994): *Massenmediale Politikdarstellung und politisches Handeln: analytische Anmerkungen zu einer notwendigerweise spannungsreichen Beziehung*. В: Jarren, Otfried (изд.): *Politische Kommunikation in Hörfunk und Fernsehen. Elektronische Medien in der Bundesrepublik Deutschland*. (= Gegenwartskunde, Sonderheft 8). Opladen: 35 - 50.

**РАЗГОВОР НА ПРОФ. ГЕОРГИ КАРАСИМЕОНОВ С Д-Р
ЖЕЛЪО ЖЕЛЕВ, ПРЕЗИДЕНТ НА РЕПУБЛИКА
БЪЛГАРИЯ 1991-1997**

Г. Карасимеонов: Д-р Желев, как оценявате призиванието на политиците на базата на Вашия опит и като политик, и като президент?

Ж. Желев: Призиванието на политика е да върши обществена работа, защото политиката, политическата дейност е вид обществена дейност. В идеалния случай тя трябва много да прилича на всеотдайната, предана дейност на възрожденците, които дават от себе си на обществото, независимо на кое поприще работят, независимо дали това са революционни борби, национални-освободителни борби, или църковното дело, или просветното дело — читалища и прочие. В този смисъл идеалното призивание на политикът е да бъде общественик, в пълния смисъл на думата, т.е. да работи за другите, за обществото.

В такъв смисъл той трябва да притежава висока доза нравствен идеализъм, това трябва да бъде характерна негова черта. Макар че като всеки реален човек и той има нужда от доходи, и той има семейство, което трябва да издържа, има дом, който също се нуждае от доходи, така че той не може да бъде само идеалист в реалното си обществено присъствие и поведение. Той трябва да бъде и прагматик в някаква степен, това е нещо, което диктува животът и което е неизбежно. Но нравствения идеализъм трябва да бъде водещата черта за истинския, големия политик, сериозния политик, човек, който се раздава за другите, работейки за другите, за обществото.

Г. Карасимеонов: Напълно съм съгласен с Вас. Неотдавна бях в Дубровник и ми направи много силно впечатление надписа на сградата, където се помещавал тогавашния парламент през 16-ти век, там е управлявал ректора — названието беше на латински — „Влизайки в тази сграда — забрави частното, мисли за публичното”. Така че това напълно отговаря на онова, което Вие казахте.

Вие бяхте първият демократично избран президент на България и във връзка с това искам да Ви попитам — тъждествени ли са дейността на политика и дейността на държавника.

Ж. Желев: Аз ще започна с един широко известен афоризъм за разликите между политика и държавника — разликата, казва афоризмът,

е че политикът мисли за следващите избори, а държавникът мисли за следващите поколения. Разлика огромна, като тук разбира се засяга въпроса с нравствения елемент в дейността и ролята на единия и другия.

Г. Карасимеонов: Вие от Вашата практика може ли да дадете пример кога сте се сблъскали с този проблем, кога сте вземали решения именно като държавник, въпреки че сте били и лидер на партия и е трябвало може би да действате и като политик?

Ж. Желев: Аз бях държавен глава в най-тежкия период на прехода и бяха ограничени възможностите да се държиш точно като държавник — еднакво обективно и безпристрастно и към левицата, и към десницата, защото страната трябваше да се движи колкото е възможно по-бързо към демокрация, а демокрацията, нейното установяване, беше свързано с изработването на нови демократични закони плюс демократични институции, които да прилагат тези закони, да ги пускат в действие, за да се установява демократичния ред, да текат демократичните процеси в обществото. И като човек, като държавен глава трябваше да се боря за демокрацията. Защото това е свързано с националния интерес. Тук е много интересно. За национален интерес всеки може да говори, всичко може да се говори — това е от национален интерес, нашата партия е национално отговорна — постоянно може да се чуе от политиците, но реално погледнато особено в началото на прехода трябваше да се установява демокрация и това беше националния интерес — демократичен ред и пазарна икономика. Това беше свързано и с бъдещето на страната, на България. Ако ние не бяхме успели да създадем една демократична система, демократичната политическа инфраструктура на държавата, ние нямаше най-напред да бъдем приети в Съвета на Европа. Защото приемането в тази континентална организация — най-старата, е преди всичко признание, че в страната е установена демокрация, че политическата инфраструктура на демокрацията е факт. После нямаше да можем да направим и другата крачка — към НАТО, една друга система на национална сигурност, колективна система, която е много различна от осигуряването само чрез собствената отбрана, собствената армия и прочее. Много по-евтино и много по-модерно става, НАТО има редица предимства в това отношение. И накрая, ние в никакъв случай нямаше да имаме реална пазарна икономика, ако не бяхме успели да направим приватизация, реституция, реструктуриране на цялата икономика на

базата на пазарните механизми. Ако не беше връщането на земята — какъв пазар щяхме да имаме — най-голямото богатство на една страна е нейната земя, тя е многократно по-голяма и трайна ценност от всичко друго — фабрики, заводи, жп линии и т.н., които човек е направил. Не може това да остане извън обхвата на пазарната икономика, а това ставаше с демократични реформи. Споменавам тези неща, тъй като съм се оказвал „разпънат“, когато хем трябва да отстояваш единството на нацията, да бъдеш президент на всички българи, както обичат да се изразяват кандидат президентите по време на изборите и в същото време да се бориш срещу тази партия, тези политически сили, които задържат процесите — боят се от пазарната икономика и демокрацията — т.е. трябва да вървиш срещу тях и в същото време да бъдеш, както изисква конституцията обединител на нацията, човек който не противопоставя една част от народа на друга, а напротив да бъде обединяващ елемент. Така има обективно разминаване между националния интерес и възможността да обединяваш. За националния интерес се бори една определена политическа сила с най-голяма енергия и воля, така че се налага нея да подкрепиш и то не защото си излязъл например от нея, а защото обективно е така.

Г. Карасимеонов: Това наистина е така, в сравнение с президента Стоянов и особено с Първанов, където вече има консенсус по демократичната политическа система и пазарната икономика, Вие бяхте първия който трябваше да се съобразявате с националния интерес и да отстоявате вече постигнатите промени и поетата линия. Дори се наложи да застанете и срещу собствената си партия. Пред студентите давам примери за политици, които са станали държавници, именно когато е трябвало да застанат и срещу собствените си партии. В определени моменти, всички тези велики лидери — и Чърчил, и Дьо Гол и Кенеди са заставали срещу собствените си партии и са вземали държавнически решения.

Ж. Желев: Най-доброто доказателство, че си държавник е ако имаш куража да застанеш срещу собствената си партия, когато тя тръгне срещу националния интерес.

Г. Карасимеонов: Вие това го покажахте.

Ж. Желев: Така е, но тук има едно голямо неразбирателство — включително от някои журналисти, които казват — „той свали собственото си правителство“. Аз ги /управляващите — б.ав./ предупредих

да сменят политиката на противоборство с всички — със Светия синод — започна разцеплението, с цялата извънпарламентарна опозиция, която споделя същите ценности със СДС, с двата синдиката — КНСБ и Подкрепа, с пресата, с ДПС започнаха битка и накрая с президентската институция. Не може да спечелиш такава битка. Аз ги бях предупредил два пъти преди т.нар. Боянски ливади — едното беше на Четвъртата национална конференция на СДС, през април 1992 г. и им казах, че вече сме в друга роля и трябва да се опитаме да се държим като управляващи, а не като опозиция. Ролята на опозицията е най-лесна — критикуваш всичко и колкото е по-пиперлива критиката, толкова повече се харесваш. Но когато вече ти имаш властта, тъй като от началото на 1992 г. имахме всички власти — местната, парламентарно мнозинство, изпълнителната власт, правителството на СДС, президентската институция. Всичко беше в ръцете на демократичната общност. И в този период, когато вече бяха изградени демократичните институции и основните закони бяха минали и започваха демократичните икономически реформи, които бяха крайно непопулярни, който и да ги прави, те (правителството на СДС) точно тогава започнаха война с всички, вместо да търсят приятели и да разширяват социалната, икономическата и политическа база, на която да се опират в извършването, осъществяването на реформата, направиха точно обратното и паднаха. И аз тогава ги бях предупредил. Втори път ги предупредих — юли, месец преди пресконференцията в Бояна, която беше на 30 август. Но въпреки това продължиха този курс, все едно че нямахме такъв разговор. Аз ги поканих в президентството в заседателната зала и им казах — защо търсите противоборство на институциите, нали имаме общи цели, но видях, че това не им хареса. Още повече им напомних, че те искаха да контролират президентската институция и дори да я кадрират. Но аз не им позволих, тъй като отговорността в тази институция е персонална и не може да се размива, както в парламента. И когато видях, че нещата продължават да отиват на зло, реших да направя тази пресконференция в Бояна, среща с печата и електронните медии. Всички бяха поканени, въпреки твърденията, че имало и неполучили поканата. Целта беше да заявя моята оценка на ситуацията и какво предстои ако продължават с този курс. И те в първия момент се сепнаха. От това, че пресата бе категорична, партиите, синдикатите, църквата и т.н. ме подкрепиха в тази позиция. И след това като паднаха от власт,

като се реализира моята прогноза започнаха с обвиненията, че съм свалил собствената си партия от власт, разбил съм СДС, свалил съм правителството, но това не е вярно. Тъй като никой не ги е карал да искат вот на доверие, след като месец по-рано БСП им беше поискала вот на недоверие - те получиха вот на доверие. По конституция, 6 месеца след гласуването на такъв вот никой няма право да иска вот на недоверие на правителството. Те тръгнаха да искат вот на доверие и тъй като се бяха обтегнали отношенията с ДПС и ДПС гласува против правителството на Филип Димитров. От СДС се оказаха такива догматици, не можах да сменят министър-председателя, защо не предложиха друг човек. И така загубиха парламентарното мнозинство, загубиха правителството, след това дойде и едно неразумно решение на Координационния съвет 1993 г. — всички сини кметове да подадат оставка срещу правителството на Беров, да го бламират. Една част, малка част си подадоха оставките, другите не — но тях ги отлъчиха, т.е. СДС загуби всички власти, които беше спечелил.

Г. Карасимеонов: Като че ли именно Вие в държавническата позиция проявихте компромиси в името на държавния интерес, което като че ли не разбраха тогава и до ден днешен много политици не разбират. Може ли да дадете други примери за държавническо мислене от Вашия опит — например признаването на Русия?

Ж. Желев: Ние я признахме като самостоятелна и независима държава и установихме дипломатически отношения с ранг на посолства — два месеца преди разпадането на Съветския съюз. Това беше по искане на Елцин. Понеже аз излязох с много твърда подкрепа на Елцин по време на пуча, обърнах се към Запада, а те бяха излезли сутринта рано след опита за преврат срещу Горбачов — Буш-старши, Митеран, Тачър, Хавел бяха излезли с изявления, че не желаят да се месят във вътрешните отношения на Съветския съюз, но биха желали договорите сключени от предишното ръководство на Съветския съюз — САЛТ 1, САЛТ 2 — военните програми да се потвърдят и от новата власт. Бяха прежалили Горбачов. Аз излязох с едно заявление, че това е неокомунистически, неосталинишки преврат и всеки, който се смята за демократ трябва категорично да го осъди, тъй като Горбачов беше легитимно избран от парламента президент, че той е законния президент на държавата, свален с военен преврат. И се обърнах директно към западните сили

да осъдят преврата. На втория ден успяхме да се свържем с Елцин, тъй като КГБ беше изрязало всички кабели и телефоните бяха блокирани и му казахме, че го подкрепяме твърдо, обявихме и нашата позиция и той в резултат на тази подкрепа ни покани на официално посещение. Покъсно гореспоменатите държавни глави излязоха с други изявления — че осъждат преврата.

По време на самото посещение в Москва, в края на първия ден Елцин заяви, че има молба към нас — да признаем Руската федерация за независима, самостоятелна държава и да установим дипломатически отношения. Едва тогава разбрах, че той иска да разпусне Съветския съюз и да се освободи от републиките. Вечерта спешно търсих правителството — на Попов, но се свързах с Иван Пушкарров и му предадох молбата на Елцин, тъй като по конституция аз като държавен глава нямам такива правомощия. Трябваше да се свика Министерския съвет и да излезе с решение — оказа се доста трудно да бъдат събрани министрите, но все пак успяхме и на следващия ден на пресконференция обявих, че България установява дипломатически отношения с Руската федерация с ранг на посолства.

Г. Карасимеонов: Много е интересно да ни кажете Вашето мнение за една широко разпространена теза, че не е важно как политикът “влиза” в политиката, много по-важно е как той “излиза” от нея. Например Тони Блеър — всички твърдят, че ако преди една година или две — след спечелването на поредните избори беше напуснал — щеше да слезе от сцената с много по-голям ореол. Сещам се и за Дьо Гол — който каза, че ако загуби референдума през 1969 г. ще напусне поста и го направи, с което спечели уважението на французите. Способността да се дезангажираш от властта, да знаеш в кой момент си се изчерпал или в името на по-голяма кауза отстъпиш, е много ценно от гледна точка на мястото на този политик в историята. И Вие като излязохте от политиката имам чувството, че нямаше лични драми, напуснахте ли с болка? Приемате ли, че политикът може да бъде полезен и след като излезе от активната политика.

Ж. Желев: Обикновено този въпрос в съзнанието на политиците се променя по един много странен начин. Тъй като големият проблем за тях е как ще останат в историята и затова някои се измъчват, а всъщност големият въпрос не е как ще влезеш в историята, тъй като в нея влизат и

най-големите негодници и бандити, даже нещо повече, историята е много несправедлива, тъй като те имат по-голяма популярност, от колкото тези, които вършат добри дела. Големият въпрос е как ще излезеш от политиката, от историята не се излиза — както си влязъл, пребиваваш и оставаш. От политиката може да излезеш през парадния вход, както си влязъл, може и през задния вход да излезеш, може да минеш на излизане и през съда или затвора. Затова същинския проблем е този — как ще излязат от политиката.

Г. Карасимеонов: Да завършим с една такава тема — продължавате ли да отстоявате тезата, че един от начините да се стабилизира българската политическа система е да се разширят президентските правомощия?

Ж. Желев: Да, продължавам да я поддържам. За прехода най-удобната и ефективна форма на държавно управление според мен беше т.нар. полупрезидентски режими — например Франция, която Дьо Гол създаде, за разлика от напълно президентските държави като САЩ например — където държавния глава е и шеф на правителството. Във френския модел държавния глава и шефа на правителството са различни лица. Но държавния глава има разширени правомощия и върху правителството. Например Франция — идва партия на власт чрез избори, която предлага списъка на министрите — президента има правото да не приеме министрите, които оглавяват силовите министерства — отбрана, вътрешни и външни работи. Ако те искат да направят сериозно правителство предлагат други лица за министри. Това е едно силно правомощие — два пъти има право да отхвърля, трети път няма право да отхвърли предложението на министър-председателя. Последният е длъжен една седмица преди заседанието на министерския съвет да изпрати дневния ред на президента за одобрение. Така президента може да даде приоритет на определена точка или да направи бележки по обсъждането на въпросите, които ще се разглеждат. Той има правото да го смени дневния ред.

Г. Карасимеонов: Въпросът е защо смятате, че в България може да е ефективен подобен модел и то по време на прехода?

Ж. Желев: Много е важно в такъв период да имаш една стегната изпълнителна власт. И когато президента има по-широки правомощия, засягащи изпълнителната власт, добрите закони много по-бързо могат да се реализират и да се осъществят на тяхна база реформите. Защото

за прехода е много важна самата скорост на реформите. И сега е важно. Когато има един човек, който да бъде гарант за стабилността, за приемствеността в работата на министерските състави, много по-лесно се поддържа ускорения темп на реформите. Разбира се срещу него парламентът има правото на импийчмънт ако наруши конституцията. Днес постепенно се стабилизира страната, както се вижда — последните две правителства си изкараха мандата. Аз съм бил държавен глава при 7 правителства и 3 парламента. Сега стила на дебата е променен, обществото е по-спокойно, няма такова напрежение — напускане на парламента, стачки и т.н.

ЧЛЕНСТВОТО В ЕС И НАТО: ПОУКИ ЗА БЪЛГАРИЯ (МЕЖДУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ В УНСС)

Катедра “Международни отношения” в УНСС подобаващо отбеляза 30 годишния си юбилей с международна научна конференция на 18-19 май 2007 г. в София. В конференцията взеха участие лектори от България, Великобритания, Гърция, Естония, Полша, Русия, Турция.

Катедрата е създадена като специализирано научно звено през 1976 г. Преобразуването на Висшия икономически институт „Карл Маркс” през 1990 г. в Университет за национално и световно стопанство (УНСС) и създаването в него на факултет “Международна икономика и политика” утвърждава катедра “Международни отношения” като първото в България звено за подготовка на външнополитически специалисти.

Конференцията беше открита от доц. д-р Динко Динков, ръководител на катедрата юбиляр. Доц. Динков озаглави своето изложение „Отвъд мечтите” и очерта рамките на новата геополитическа реалност за България в контекста на променената международна система след Студената война, характеризираща се с липса на общосподелена визия на страните от НАТО, появата на нови ядрени държави, международен тероризъм и др. Не без доза песимизъм, авторът представи и предизвикателствата пред страната с оглед реализираното членство в Европейския съюз, противопоставяйки приповдигнатия оптимизъм и идеализирана представа на българите към ЕС на наложените тежки преходни периоди и дискриминационни политики от страна на Европейската комисия към новите страни-членки. Неприспособеният към новите пазарни изисквания бизнес и неучастието на гражданите в договорния процес са сред основните проблеми, които ще задълбочат евроскептицизма в източна Европа.

Международната конференция под надслов „*Членството в ЕС и НАТО: поуки за България*” разгърна широка палитра от теми в областта на настоящата външно-политическа парадигма за България. Засегнати бяха както икономическите аспекти на членството в ЕС и НАТО, така и геостратегическите насоки с оглед на западните Балкани и Черноморския регион, а също и конкретни технологични аспекти като възможности и предизвикателства при усвояване на структурните фондове, бъдещи имиграционни проблеми за България, експертни умения в ло-

бизма на европейско ниво, предстоящото присъединяването на България към валутния съюз и пр. Чуждестранните участници допринесоха с една по-широка перспектива споделяйки опита и настоящата политика на своите страни. От особен интерес бяха теми като: „*Демократизацията на Източна Европа: жизнеспособен модел за Близкия изток*” на доц. д-р Гюл Куртоглу от Турция, „*Разширяване на ЕС на изток и възможностите за политическо сътрудничество с Русия*” на доц. д-р Наталия Заславская от Държавния университет в Санкт Петербург, „*Източната политика на ЕС: полската визия*” на Алисия Кюранович от Варшавски университет и др.

Няколко панелисти акцентираха върху отражението на предприсъединителните преговори и следприсъединителните предизвикателства върху вътрешно-политическия живот в България. В изследването си „*Влиянието на ЕС върху динамиката на вътрешно-политическите кризи*” Елена Симеонова посочи като липсващо влиянието на ЕС в периода 1990-94 г. като съдържано по време на кризата 1996-97 г. и като най-осезаемо, регулаторно влиянието през периода 1998 - 2006 г. Чрез наблюденията на две конкретни политически ситуации: смените в правителството на ОДС през декември 1999 г. и появата на НДСВ през 2001 г., авторката определи функциите на ЕС върху вътрешно-политическия живот по време на прехода като регулативни, контролни, ограничителни, арбитражни и легитимиращи. В изводите беше посочена ролята на европейските институции за понижаването на динамиката на кризите и стабилизация на политическия процес в България.

Още една тема от този панел, особено актуална с оглед наскоро проведените избори за български депутати в Европейския парламент, беше засегната от д-р Андрей Георгиев, преподавател в катедра “Международни отношения” в УНСС — „*За т.нар. следприсъединителни кризи*”. Авторът отбеляза редица „предприсъединителни натрупвания”, които се появяват като проблеми в почти всички нови страни-членки на ЕС, сред които политическо разконцентриране от реформите, недоверие в институциите, национал-радикални нагласи. Основните акценти в изложението бяха:

- опората на финансовия поток от структурните фондове, а не на структурните реформи деморализира елитите (ключовия пример с Ирландия и Гърция);

- предимството на евтината работна ръка не може да се задържи дълго с оглед повишаването на жизнения стандарт, който страната преследва, а западните Балкани вече са конкурентна среда за инвеститорите;

- налага се анализ на възможностите на страната за успех с оглед нееднородното развитие на самия ЕС, което все по-силно се доктринира от старите страни-членки (едва ли друга страна ще получи ресурсите, вложени в бившата ГДР).

В доклада се заключава, че на страната е необходим след-присъединителен проект, съчетаващ икономическо развитие и социална държава, разбирана като „сумарен образ на дълбок обществен консенсус за регулиране на пазарните сили и дефектите, които те внасят“. С оглед на краткия период след 1 януари 2007 г. е трудно да се правят прибързани изводи и предписания, но е полезно да се погледне примера на останалите страни от Югоизточна и Централна Европа и вътрешните тенденции в самия ЕС.

На конференцията беше представен сборника *„Присъединяването на Република България към Европейския съюз и НАТО като фактор, детерминиращ новото място на страната в света“*, под редакцията на доц. Д. Динков и доц. Г. Генов. Авторският колектив представя перспективите за реструктуриране на българската икономика с оглед на новите измерения на процеса на интернационализация на обществения живот, които се проявяват като регионализация, интеграция и глобализация.

Елка Златева

Рецензии и анотации

**Политическата мисъл на XX век — поуки за България, “Авангард-Прима”,
София, 2006**

Едноименният сборник с доклади от научна конференция, проведена на 27-28 октомври, 2006 г. е крайният продукт от работата по двугодишен научно-изследователски проект на катедра “Политология”, факултет “Международна икономика и политика” към УНСС. Първият етап от работата на научния колектив обхваща превод на авторитетното издание на Университета в Кеймбридж “История на политическата мисъл на 20 в.” (The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought, edited by T. Ball and R. Bellamy, Cambridge University Press, 2003), а вторият — извличане на полезни поуки за България в рамките на научна конференция и студентска кръгла маса.

В сборника се открояват няколко основни проблема, като първият от тях е относно разликата между дясно и ляво в съвременния период? Като основополагащи политически разграничения дясното и лявото, макар и ставащи все по-условни, няма как да бъдат изоставени в обозримо бъдеще. Разликата между тях в политиката е съпоставима с разграничението частно — публично в правото. Основният разграничителен критерий е социалният — лявото по принцип е израз на политическите интереси на хората на труда, а дясното — на капитала. Границите между лявото и дясното преминават в рамките и на труда, и на капитала, а освен това преминават между партиите, но и вътре в тях. В ценностен план ляво/дясното разграничение е по отношение на равенството (Я. Стоилов).

Диференцирането на дясното и лявото преминава и през разбиранията за пазара и политическата демокрация като зад последните стои значението, което се отдава на публичната и частна свобода. Така може да се обясни случилото се в началото на посткомунистическия период в България чрез формулата за движение към “демокрация и пазарна икономика”, защото в предишните десетилетия липсва както пазар, така и демокрация. Частната свобода се свързва с пазара, а публичната свобода — с демокрацията, а трансформацията на обществото има за цел да му върне и двете изгубени свободи (А. Тодоров).

Защо лявото и дясното днес стават все по-трудно различими? През последните години всички ние забелязваме, че идеологията, програмите и политиката на левите и десните партии много си приличат. Оказва се, че Социалистическият и Християндемократическият интернационал, респ. ПЕС и ЕНП (както БСП и СДС), се позовават на прословутата триада — свобода, справедливост, солидарност. Разликата между двете идеологически семейства не е толкова в ценностите, колкото в начина, по който ги интерпретират. Съвременните партии стават “всеприхващащи”, възходът на средната класа и държавата на благоденствието преминават своя зенит. Как в тази ситуация да разграничим лявата от дясна визия за развитие на България? Какви са перспективите пред българската левица и българската десница? Дали идеологията на “третия път” е приложима за българските условия? Бл. Благоева, С. Асенов и Я. Стоилов дават свои версии на отговор.

След като границите между дясното и лявото стават все по-условни и размити,

очевидно се налага употребата на нови термини, с които да обясняваме съвременните реалности. Такива термини са: публично и частно, гражданско общество, нови идеологии, модерно и постмодерно. Въвеждането им върви успоредно с разграничаване от стари идеологически митове. С какви митове и идеологеми трябва да се разделим в началото на 21 век? Пагубен за България се оказва митът, неолибералната мода, че капитализмът (т.е. пазарът, “дясното”) е естествен продукт на социалното развитие, докато социализмът (т.е. държавната регулация, “лявото”) е изкуствен, наложен на обществото модел. У нас вече се осъзнава заблудата, че свободата на пазара поражда политическа свобода. Напротив, пазарът “работи” срещу демокрацията, пораждайки социално неравенство. Известната в началото на прехода формула “демокрация и пазарна икономика” е само един политически лозунг (А. Тодоров). Подобни са митовете за “приключилия български преход”, за “политическия месия” и пр. (Г. Манолов).

От критичен анализ се нуждае и терминът и съдържашото се в него понятие за “тоталитаризъм”, с който се обяснява периода преди 1989 г. (В. Проданов). Предлагат се 10 тезиса за тоталитаризма, аргументиращи неадекватността на термина от концептуална и емпирична гледна точка. Това е една идеологема, служеща за гарантиране на либерално-демократичната хегемония в обществения дискурс по времето на “Студената война”. Основната поука за България е, че чрез идеологемата “тоталитаризъм” не могат да се обяснят десетилетията на така нар. “държавен социализъм”, нужни са по-прецизни понятия. Нещо повече, теоретичната неадекватност на понятието за тоталитаризъм е превърната в идеологическо оръжие на социална промяна, а зад идеологическата мъгла, създадена от този “термин”, се крият реалните процеси на разрушения и разграбване на гигантската по своите мащаби държавна собственост (В. Проданов).

Релацията между политика и икономика в съвременния свят, респ. в съвременна България, води до поява на тревожни симптоми за “диктат на пазара” и опасност за “изчезване на политиката” в днешните условия на неолиберална глобализация. Една от поуките за България е, че демократичната политика е само инструмент, с който последиците от пазарната икономика могат да бъдат сведени до приемливо равнище, което да не застрашава публичните свободи. Пазарът поражда автоматично единствено олигархия. Само демокрацията с принципа за равенството, стоящ в основата ѝ, може да предотврати и ограничи олигархията на пазара. Но това не означава насилствено ограничаване на пазарната логика. Еднакво вредни са и двете крайности (А. Тодоров). България се нуждае от развитие на гражданското общество като “организирана частна сфера”, но и като такава “обществена сфера”, в която индивидът може да се откъсне от държавната опека и да остане “обществен индивид”, солидарен с другите индивиди. Само така политиката няма да се превърне в “прислужница” на икономиката и пазара в постмодерните и глобални реалности..

Нужен ни е отказ от линейното, идеологическо мислене особено в крайните му леви/десни варианти (Б. Дуранкев). Крайно десните икономисти вярват в “духа на капитализма”, който произвежда честни предприемачи, предлагащи безпроблемно стоките си на свободния пазар. Само държавата може да попречи на свещената частна собственост и свободна инициатива. Идеалното решение е “отдръпналата се

държава” и крайно ниските, дори нулеви, данъци. Обратно, крайно левите икономисти вярват в “духа на силната държава”, която реализира важни стратегии за “благо на народа”, за хората на труда и социално слабите. Единствената опасност, която може да попречи на “добрите държавници”, е капиталът. Идеалното решение - “справедливо разпределение” и високи данъци.

Истината е някъде по средата на двете крайни позиции, едната от които предлага простор на частната инициатива, а другата — простор на инициативата на държавата. Не можем да говорим за свободна пазарна икономика в свят на криви “асиметрични” пазари, както и за държава, чиято единствена грижа е всеобщото благо, а не интересите на частни платци на членове на правителството. Да се твърди през 21 в., че свободната пазарна инициатива е панацея за всички беди и нещастия е все едно през 20 в. да се твърди, че универсалното решение за всички проблеми е робството или феодализмът (Б. Дуранкев). Взаимодействието между бизнеса и политиката в България се реализира в две посоки: първата — към модернизация и развитие и втората — към олигархия и политическа корупция и тези две тенденции са в непрекъсната динамика (И. Цакова).

Модернизацията на България днес се разгръща на фона на кризисните процеси на националната държава в условията на глобализация. Съдбата на България, а и на други държави, ще зависи от това - доколко жилава и жизнена е национално-държавната идея в регионален и глобален мащаб; доколко системата на международните орношения се определя от междудържавните такива. Държавата вече не е главният актьор на политическата сцена, а с присъединяването на България към ЕС (явление без аналог в международната система), ние се вграждаме в един непознат за нас модел на обществено развитие, който е своеобразно отрицание на национално-държавната идея. Очертава се дефицит от адекватни понятия и категории, с които да обясним какво ни очаква след евро-членството (Д. Динков).

Представата, че националната държава отмира и отстъпва място на космополитно гражданство, се оказва несъстоятелна, поради което се нуждаем от дискусия по невралгичната тема за етническите национализми. Трите компонента, които правят жизнена и конкурентноспособна българската национална общност са: а) демографският ресурс; б) националното богатство; в) етническият капитал. Българската нация трябва да се конструира като общност от свободни граждани, а не като сбор от противоборстващи етноси (Кр. Петков). С прехода от модернизъм към постмодернизъм ще търсим нов баланс между колективизъм и индивидуализъм; между рационализъм и психологизъм; между установяването на ценности и на процедури за тяхното признаване (Я. Стоилов). Нуждаем се от адекватни реакции при сблъсък на модерното и постмодерното. Налагащият се прагматизъм на постмодерно мислене и действие амортизира партиите, води до криза на парламентарно-представителната демокрация. На този фон възниква тревожният въпрос за бъдещето на националната и социалната държава, който звучи особено актуално за България (М. Мизов).

Свидетели сме на нови кризисни процеси, породени от евро-интеграцията и глобализацията. Става дума за криза на политическото представителство (Хр. Станева), криза на националната и културна идентичност (Хр. Амбарева, Ив. Стоева),

вътрешно политически кризи (Е. Симеонова) и др. Нужно е предефиниране на стари понятия (демократия, олигархия и др.) и въвеждане в научен оборот на нови - “пазарна трансформация” (Ал. Вълков), трансформация на елита и лидерството (Хр. Дончева) и др.

Ивка Цакова

Ги Верхофстат, Съединените европейски щати, Издателство “Luc Pire”, Брюксел 2006

Книгата “Съединени европейски щати” е своеобразен манифест на идеята за ускоряване на европейското обединение и за създаване на Съединени европейски щати. В книгата си авторът развива темата за ролята на Европа в съвременния глобализиращ се свят, и развива идеите за избора на пътя, който Европа би трябвало да следва отсега нататък, за да има място в световната политика.

Трябва ли да оставим Европа да се самоизмъчва и да се ограничи единствено в зоната на свободната търговия или сме готови да вървим по пътя на изграждането на политически стабилна Европа, играеща роля на международната сцена и разполагаща с необходимите инструменти с оглед на модернизирването на икономиката ѝ и в отговор на китайското, индийското и японското икономическо настъпление. Това са все въпроси, които вълнуват автора и читателите на книгата „Съединени европейски щати”. За Верхофстат, изборът е относително прост. Европа ще има, ако се обединява още по — бързо.

Написан на достъпен език, трудът анализира процесите, които протичат в границите на ЕС, разнопосочните мнения и противоречивите сигнали за

бъдещето на Европа. Авторът засяга тезата за разделената политически и отслабена икономически Европа, която в това си състояние не би могла да бъде една от световните сили в бъдеще и не би могла да се нареди до Съединените щати, развиващите се Китай, Индия и Япония.

Според Ги Верхофстат само Съединени европейски щати ще са в състояние да посрещнат тези предизвикателства и да отговорят на очакванията на европейските граждани. Поради което се налага намирането на нов път за развитието на Съюза, което авторът вижда в създаването на Съединени европейски щати — в развитието на обща социално-икономическа стратегия, предлагаща отговор на две големи социално-икономически предизвикателства за днешна Европа — глобализацията и застаряването на населението. Европа ще бъде световен фактор само ако утвърди обща позиция в области като: изграждане на трансевропейска информационна мрежа, единно европейско правосъдие, изграждане на своя армия и външна политика, която да говори само с един и същ глас.

Според автора, идеята за Съединени европейски щати е единственият избор на стария континент. Според авторът в интерес на Европа е да върви в посока на това обединение, вместо да спори за посоката на развитие и да

оставя другите континенти да я надминат. Европа е изправена пред избора или нищо да не променя и да остане във от играта или да се реформира и да участва в световния напредък. В този смисъл изборът пред ЕС е Съединени европейски щати, ако е възможно с всички държави, а ако се наложи — с няколко проправящи пътя.

Весела Мангейна

Малинов, С., Съставител. Политическите партии и демокрацията, Българско училище за политика, Нов български университет, София 2007

“Политическите партии и демокрацията” представлява антология, в която са включени едни от най-цитираните текстове на няколко от водещите учени в областта на партологията. Книгата дава възможност да бъде проследен най-общия теоретичен дебат, относно ролята, функциите и организационните характеристики на политическите партии.

В сборникът е отразена историческата еволюция на политическите партии в западните общества като се започне от класическите типологии на Морис Дюверже, Зигмунд Нойман, Ото Кирххаймер и се стигне до съвременните изследвания върху организационното развитие на политическите партии, представени от произведения на Ричард Кетц и Питър Мейър, Ханс-Юрген Пуле, Стивън Уолинец, Ричард Гънтър и Лари Даймънд.

Особен интерес представляват няколко текста, които изследват проблематиката, свързана със съвременните предизвикателства, пред които

са изправени политическите партии, от гледна точка на глобализацията и кризата на представителността. В този смисъл особено ценен по своя теоретичен характер е текста на Кетц и Мейър, които разглеждат процесите на организационна трансформация на политическите партии, които са достигнали етап на все по-голяма зависимост от държавата, което води до тяхната картелизация. В този смисъл изводът, който двамата автори правят е, че ако представителните функции на партиите, изразяващи се във взаимоотношенията с гражданското общество са в криза, то процедурните, отразяваше взаимоотношенията с държавата все повече се засилват, като според тях и занапред тази тенденция ще продължава.

Интерес представляват и текстовете на Пуле, Уолинец и Шмитер анализиращи в детайли причините за кризата на представителните функции на партиите в съвременните демокрации. Дебатът за кризата на партиите и предизвикателствата пред които са изправени е особено съдържателен в текста на Бартолини и Мейър, който се явява удачен финален завършек на антологията. Според двамата автори не става дума за криза, а по-скоро за адаптация на партиите, от гледна точка на променящите се политически и социални реалности, на които те трябва да отговорят.

Милен Любенов

Българската публичност през изследванията на Алфа Рисърч.

10 годишна равносметка. Обществено-мнение. Алфа Рисърч 2006 г.

София, Алфа Рисърч, 2007

Новото издание на „Алфа Рисърч“ събира в себе си редовния годишник на Агенцията за 2006 г. и „10 годишна равносметка“ - изследвания върху българската публичност.

Годишникът е опит да бъдат уловени промените, движенията, разместванията в обществото, икономиката и политиката, електорални профили. Особено внимание е отделено на някои от най-важните публични политики - образование, демографски тенденции, местни власти, емиграция, пазар на труда, потребителско поведение и т.н.

Освен данните от проучванията, които агенцията прави са публикувани и техните анализи и коментари върху тях, което прави годишника особено ценен при работата на изследователи, преподаватели и студенти. По-голямата част от изнесените данни са допълнително онагледени с графики и схеми, което допълнително улеснява работата с тях.

Втората част на книгата е своеобразна мозайка от текстове, писани през последните 10 години, отнасящи се до обществените промени, изборите, реформите и актуални проблеми. Уловени са както моментните социални рефлексии, така и определени тенденции, които продължават и днес.

Кристина Петкова

Abstracts

ABSTRACTION - THE ESSENCE OF DEMOCRACY AND A KEY TO ITS STUDY

Nikolay Naydenov

This article conceptualizes abstraction as the essence of democracy. It has been argued that democratic state by definition, (a) abstracts the differences between economic status, race, religion, language, sex, age, etc of its citizens and (b) typifies instead of individualizes the particular social problems it is trying to solve. Specifically, the problems of single individuals are treated as all of the other cases from the same types. Hence, the very study of democracy should follow the logic of abstraction as a political practice. Such a research approach requires focusing on the relations that are constitutive for democracy and putting aside those which are irrelevant. In this way, the article finally arrives at the idea that basic public relations are the cradle of all political roles and meanings.

LEFT AND RIGHT: METHODOLOGICAL PROBLEMS AND SUBSTANTIVE CHARACTERISTICS

Milen Lyubenov

The primary purpose of this article is to analyze the main methodological problems that emerge when studying the political dichotomy Left and Right. Along these lines it presents the basic approaches and criteria for distinction of the left and right categories, aiming to determine the main characteristics of the two terms. It exposes the problems, which emerge when analyzing left and right, which are due to the fact that the different levels of analysis are not taken in consideration. The article introduces the grid-group theory as an alternative approach to the ideological continuum left-right for understanding the structure of mass belief system.

THE POPULIST ZEITGEIST

Cas Mudde

Since the 1980s the rise of so-called 'populist parties' has given rise to thousands of books, articles, columns and editorials. This article aims to make a threefold contribution to the current debate on populism in liberal democracies. First, a clear and new definition of populism is presented. Second, the normal-pathology thesis is rejected; instead it is argued that today populist discourse has become mainstream in the politics of western democracies. Indeed, one can even speak of a populist Zeitgeist. Third, it is argued that the explanations of and reactions to the current populist Zeitgeist are seriously flawed and might actually strengthen rather than weaken it.

За авторите:

Николай Найденов, доктор по социология, е доцент по политология в СУ “Св. Климент Охридски”

Милен Любенов е асистент по политология в СУ “Св.Климент Охридски”

Кас Муде е преподавател по политология в Университета на Антверп

Петя Георгиева, доктор по политология, е асистент по политология в Нов Български Университет

Иво Инджов, доктор по политология, е преподавател в специалност Политология в СУ “Св.Климент Охридски”